

Krødsherad
kommune

Temaplan for kulturminner og kulturmiljøer

Gjeldende for perioden 2024 - 2033

Innholdsfortegnelse

1 Om temaplanen	5
1.1 Formål med planen	5
1.2 Aktuelle bruksområder for planen	5
1.3 Temaplanen relatert til andre planer	6
1.4 Oppbygging av planen	7
1.5 Bakgrunn for planen	7
1.6 Utarbeidelse og medvirkningsprosess	8
2 Utfordringer og muligheter i kulturminnearbeidet	9
2.1 Hvorfor ta vare på kulturminner?	9
2.2 Nasjonale og regionale føringer for kulturminnefeltet	10
2.3 Utfordringer fremover	11
3 Kulturminneforvaltning	12
3.1 Aktører, roller og ansvar	12
3.2 Juridiske virkemidler	14
3.3 Økonomiske støtteordninger	18
3.4 Rådgivning om praktisk kulturminnevern	20
3.5 Kulturminnedatabaser og kunnskapsgrunnlag	20
4 Historikk og oversikt over kulturminnetyper i Krødsherad	25
4.1 Arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer	25
4.2 Jordbruk	34
4.3 Utmarksbruk, seterdrift og skogbruk	38
4.4 Samfunn og fellesskap	39
4.5 Samferdsel	44
4.6 Handel, tjenesteyting og boligbebyggelse	48
4.7 Fritid og turisme	50
4.8 Industri, bergverk og energiproduksjon	52
4.9 Samiske kulturminner	54
4.10 Nasjonale minoriteter	55
4.11 Immateriell kulturarv	56
5 Planforslaget: Prioriterte kulturmiljøer i Krødsherad	60
5.1 Kulturlandskap – Nedre del av Krøderen	61
5.2 Sole, Olberg, Bjertnes med Gamle Mester, Bjertnes gruver og damanlegg	62
5.3 Villa Fridheim	65
5.4 Grengårdene	66
5.5 Rishovd og Redalen	67
5.6 Skinnes-øygardane	68
5.7 Tettstedet Krøderen med Krøderen stasjon	69
5.8 Elgedalen / Slettemoåsen - Fangstgroper for elg	73
5.9 Glesnetangen	73
5.10 Glesnegutua og Glesne kirke	74
5.11 Glesne og Fyrand	76
5.12 Skinnesgårdene	78
5.13 Glasrud	79
5.14 Råengrenda med skole	80

5.15 Søre Bjøre.....	81
5.16 Leir med skole og forsamlingslokale	82
5.17 Rundskogen.....	85
5.18 Lesteberg, Bøe og Nore	87
5.19 Skogsgrendene.....	89
5.20 Norefjell Golfbane – kullgroper, slagghforekomst og hulveier.....	89
5.21 Norefjell – kullgroper og skålgropstein.....	90
5.22 Sorteberg	92
5.23 Ringnes med husmannsplassen Skola	93
5.24 Østensetrene	95
5.25 Bygdeborgen Tjuvborgen.....	96
5.26 Noresundanlegget.....	98
5.27 Ørpen	100
5.28 Veikåker med kapellet og Stavanessodden.....	101
5.29 Øvre Krødsherad samvirkelag.....	105
5.30 Folkets hus, Svartekroken.....	106
5.31 Ferieheimen Enderud	107
5.32 Ørgenvika med stasjonen	108
6 Handlingsdel.....	111
6.1 Innsatsområde kompetanse	111
6.2 Innsatsområde forvaltning.....	112
6.3 Innsatsområde bevaring	113
6.4 Innsatsområde formidling.....	114
6.5 Forslag til handlingsplan for 2025-2026	115
7 Definisjoner og begreper.....	119
7.1 Viktige begreper.....	119
7.2 Verdivurdering av kulturmiljø.....	120
7.3 Begreper for ivaretagelse av kulturminner.....	121
8 Kilder og litteratur	123
8.1 Litteratur / publikasjoner	123
8.2 Nettsteder.....	124
8.3 Sentrale informanter	125
9 Vedlegg	125

Forord

Det er med stor glede og stolthet Krødsherad kommune legger fram Temaplan for kulturminner og kulturmiljøer. Dette er den første planen av sitt slag i kommunen.

Temaplan for kulturminner og kulturmiljøer i Krødsherad er en stor og omfattende plan. Den har som mål å synliggjøre viktige kulturminner og kulturmiljøer i kommunen, og hva det er spesielt viktig å verne om. Formålet er å øke kunnskapen om kulturminner og kulturmiljøer i Krødsherad, og å gi et godt grunnlag for en helhetlig, framtidig kulturminneforvaltning. Planen skal styrke kunnskapen om hvordan hensynet til kulturminner og kulturmiljøer kan og bør integreres i øvrig kommunal areal- og samfunnsplanlegging. Kulturminner og kulturmiljøer som er nevnt i planen representerer ulike sider ved historien til Krødsherad. De kan gi opplevelser og kunnskap og ha bruksverdi.

Planen har i seg potensiale til å løfte kommunen til et høyere nivå på både kulturvern og kulturformidling. Begge deler kan være et viktig bidrag til kommunens attraktivitet – både for innbyggere og tilreisende.

Denne planen er kommet i stand gjennom et samarbeid med mange personer. Vi vil særlig takke de lokale ressurspersonene våre: Einar Grimelid, Åse Tangerud, Knut Martin Glesne og Kjell Bjørka. Uten deres bidrag ville planen blitt noe helt annet.

Vi må også takke Viken/Buskerud fylkeskommune for god og faglig støtte i tillegg til økonomisk bidrag på kr. 100.000.-. Riksantikvaren har også bidratt med samme sum.

NIKU (Norsk institutt for kulturminneforskning) ble valgt som ekstern konsulent for å bistå oss med faglig kompetanse og rapport. Den planen som nå foreligger er et resultat av denne rapporten, Temaplan for kulturminner og kulturmiljø i Krødsherad kommune, og ble utarbeidet av NIKU høsten 2023 på oppdrag fra Krødsherad kommune. Vi har hatt et svært godt samarbeid med NIKU i denne fasen. En stor takk til deres bidrag.

Prosjektgruppa

Hanneke Kloosterman, Hans Ole Wærsted og Børre Jensen

1 Om temaplanen

Dette er den første versjonen av temaplan for kulturminner og kulturmiljø i Krødsherad. Temaplanen har som mål å synliggjøre viktige kulturminner og kulturmiljø i kommunen.

Kulturmiljøer som blir løftet fram i planen, er i stor grad hentet fra tidligere registreringer og dokumentasjon, samt etter innspill som er kommet under prosessen fra Krødsherad kommune, Viken fylkeskommune og lokale lag og foreninger. Det er ikke gjort nye kulturminneregistreringer under planarbeidet, men innbyggere og andre ressurspersoner har bidratt med viktige innspill og kunnskap.

Alle verneverdige og viktige kulturmiljø inngår ikke i denne planen. Mange objekter og miljøer er fremdeles ikke registrert eller verdivurdert. Planen må derfor betraktes som en begynnelse på en prosess og et langsiktig, strategisk arbeid der komplettering og vedlikehold av kunnskap vil være en kontinuerlig prosess.

Det er lagt vekt på å lage en oversiktlig struktur slik at planen kan utvikles videre ved senere revideringer. Ny kunnskap og flere kulturminner vil kunne tas inn i planen. Det bør gjøres systematiske registreringer for å fange opp kulturminner og kulturmiljøer som ikke inngår i denne første versjonen.

1.1 Formål med planen

Planens formål er å svare på hvilke kulturminner og kulturmiljøer som finnes i Krødsherad og hva det er spesielt viktig å verne om. Planen gir en oversikt over eksisterende data og viser et utvalg av de viktigste kulturminnene og kulturmiljøene.

Formålet med kulturmiljøplanen er å øke kunnskapen om kulturminner og kulturmiljøer i Krødsherad kommune, og å gi et godt grunnlag for en helhetlig, framtidig kulturminneforvaltning. Planen skal styrke kunnskapen om hvordan hensyn til kulturminner og kulturmiljøer kan og bør integreres i øvrig kommunal areal- og samfunnsplanlegging. Planen gir oversikt over kjente kulturminneinteresser i kommunen og viser sammenhenger mellom ulike objekter og miljøer. Kulturminner og -miljø som er nevnt i planen representerer ulike sider ved historien til Krødsherad. De kan gi opplevelser og kunnskap og ha bruksverdi.

1.2 Aktuelle bruksområder for planen

Temaplanen vil være et verktøy for plan- og byggesaksbehandling og arealdisponering. Planen vil også kunne være et godt grunnlag for å arbeide med formidling. Kulturminner som er vist i planen vil ha mulighet for å kunne få tilskudd til ivaretagelse og istandsettingskostnader; se kapittel 3 om kulturminneforvaltning.

At et kulturminne/-miljø er omtalt i planen, innebærer i seg selv ikke at de har en form for lovbeskyttet vern. **Områder eller objekter som en ønsker å sikre juridisk gjennom temaplanen, må tas inn i arealdelen til kommuneplanen ved rullering eller revidering av denne.** Regulering av utvalgte kulturminner til hensynssoner i kommuneplan / kommunedelplan / områdeplan med tilhørende bestemmelser og retningslinjer, jf. plan- og bygningsloven, gir rammer for hvordan de skal forvaltes.

Areal- og byggesaksbehandling der planen kan brukes:

- til prioritering/retningslinjer for byggesaksbehandling
- som grunnlag for utvikling av tettsteder

- som begrunnelse av hensynssone i juridisk bindende arealplan (kommuneplanen sin arealdel, kommunedelplaner eller reguleringsplaner)
- som grunnlag for krav om konsekvensutredning (KU), blant annet i kommuneplanen
- for å gi kunnskap om kulturminner i utbyggingsprosesser

Andre sektorer i kommunen der planen kan brukes (som folkehelse, oppvekst og utdanning, kultur og næringsutvikling):

- kulturminner og lokalhistorie i undervisning
- kulturminner som grunnlag for gode opplevelser
- tilrettelegging av turløyper
- engasjement i lokalsamfunn (lag og foreninger, velforeninger, aktive eiere osv.)
- grunnlag for lokalt næringsliv, for eksempel turisme
- besøksattraktivitet, merkevarebygging eller ramme for aktiviteter (kulturarrangementer, tiltak for spesielle grupper, for eksempel for den eldre befolkningen, reiselivsattraksjoner osv.)
- økt lokal bevissthet om kulturminner
- identitet, trivsel og samhold

Tilskudds- og økonomiforvaltning, der planen kan brukes:

- til prioritering av kulturminner ved tildeling av midler
- som grunnlag for skattelette (reduisert eignedomsskatt osv.)
- til prioriteringer ved tildeling av SMIL-midler, søknad til kulturminnefond osv.
- til forutsigbar planlegging ved kobling til kommunens økonomiplan

Kommunal eiendomsforvaltning:

- Prioritering av midler til eiendomsforvaltning for kulturminner/-miljø som kommunen eier eller har vedlikeholdsansvar for

1.3 Temaplanen relatert til andre planer

Dette avsnittet gir en oversikt over temaplanens sammenheng med kommuneplanen og andre eksisterende, kommunale planer.

Planstrategi

Krødsherad kommune vedtok 17.09.2020 Planstrategi for 2020 - 2024. I denne inngår at det skal utarbeides en kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø.

Kommuneplanen

Kommuneplanen er det overordna styringsdokumentet til kommunen og består av samfunnsdel og arealdel. Arealdelen til kommuneplanen viser sammenhengen mellom samfunnsutvikling og arealbruk, og er styrende for kommunedelplaner, områdeplaner og reguleringsplaner.

Kommuneplanens arealdel i Krødsherad er innenfor perioden 2013-2024, mens samfunnsdelen er innenfor perioden 2019-2031.

Punkt 6.2.8 i Samfunnsdelen av kommuneplanen har følgende overskrift: *Krødsherad er en kommune som er bevisst på og forvalter sin kulturhistorie og sine naturressurser.*

Det er viktig at denne temaplanen knyttes til kommuneplanens areal- og samfunnsdel, og at utvalgte kulturminner og kulturmiljøer integreres i arealdelen som hensynssoner og/eller annen hensiktsmessig båndlegging.

Av andre planer i kommunen er det utarbeidet en prosjektrapport for skogssetrene i Krødsherad i 2012, med undertittelen setrer, voller og plasser (Gravermoen 2012). En nærmere omtale av setrene følger i kapittel 4.

Kommunen vil i løpet av 2024-25 utarbeide Plan for Friluftslivets ferdselsårer (Sti og løypeplan) og Helhetlig plan for kulturliv, fritidsaktiviteter og frivillighet. Begge disse planene vil relatere seg til Temaplan for kulturminner og kulturmiljø.

1.4 Oppbygging av planen

Planen er utformet med utgangspunkt i mal og retningslinjer fra Riksantikvaren. Kapittel 2 redegjør kort for utfordringer og muligheter i kulturminnearbeidet. Kapittel 3 gir en oversikt over kulturminneforvaltningen; aktører, roller og ansvar, juridiske virkemidler og økonomiske støtteordninger samt kulturminnedatabaser. I kapittel 4 presenteres kulturminner og kulturmiljøer i Krødsherad tematisk, og med en kortfattet historisk gjennomgang. I kapittel 5 følger selve planforslaget med en oversikt over og inndeling i prioriterte kulturmiljøer i Krødsherad. Kulturmiljøene er beskrevet kort i tekst og bilde, og er vist på kart. Forslag til handlingsdel med tiltak følger i kapittel 6. Kapittel 7 inneholder definisjoner og begreper som brukes innen kulturminneforvaltningen. Kilder og litteratur er oppført i kapittel 8.

Som vedlegg til planen følger:

- Vedlegg 1: Liste over kulturminner og kulturmiljø i Krødsherad som pr 21.11.2023 er registrert i kulturminnedatabasen Askeladden, med ulike vernestatus.
- Vedlegg 2: Liste over bygninger og anlegg i Krødsherad som pr 02.11.2023 inngår i SEFRAK-registret, med ulike vernestatus.
- Vedlegg 3: Prosjektrapport for skogssetrene i Krødsherad 2012.

1.5 Bakgrunn for planen

Krødsherad kommune inviterte i brev av 27.06.2023 til mini-konkurranse for utarbeidelse av Temaplan for kulturminner og kulturmiljøer. Vedlagt kommunens tilbud var: 1) Konkurransegrunnlag, 2) Prosjektbeskrivelse. Siden kommunen ikke har noen aktive planer for kulturminner og kulturmiljøer, ga dette grunnlaget for å utarbeide en slik plan, og det ble avsatt midler til arbeidet. Kommunens kontaktperson / prosjektleder er Børre Jensen, Rådgiver oppvekst og kultur.

I kommunens prosjektbeskrivelse for Temaplanen vektlegges dokumentasjon – *hva har vi av kulturminner og kulturmiljøer i Krødsherad, bevaring – hva er verdt å ta spesielt vare på?* og formidling (handlingsdel) – *hvordan kan vi bedre bruke de kulturminnene vi har til glede for lokalbefolkning og tilreisende?* Det anses som viktig å knytte eventyr/sagn til konkrete kulturminner, samt å få fram egne lokale eventyr. Kommunen er opptatt av at formidlingen ikke må bli statisk – folk må ønske å komme igjen! Målgrupper er lokalbefolkningen, som skoleelever og pensjonister, og også tilreisende (særlig fra Norefjell). Det foreslås konkret oppslagstavler med oversikt over kulturminner/opplevelser på Krøderen kro, Krøderen stasjon og ved Gamle Mester. Av kulturminner og kulturmiljøer som er spesielle og viktige for Krødsherad-historien fremhever kommunen følgende:

- Villa Fridheim (her angis det at oppslag om Jørgen Moe passer bra)
- Krøderbanen
- Gjenstander (eventuelle kopier) funnet i Krødsherad, og som ligger på Kulturhistorisk museum i Oslo
- Olberg – Gamle Mester – Olavskilden
- Bjertnes og den gamle prestegården
- Gravfelt – Gamle mester
- Bjertnes-gruven og kraftverket med demningen

- Transport-åren gjennom kommunen – Tog og båt – Skysstasjoner
- Bebyggelse:
 - Flere loft/stabbur
 - Ringnes gård
 - Ungdomshus, Solgløtt, Folkets hus, Svartekroken
- Gamle religiøse sentre:
 - Gudehov – Olberg og Sundvoldhovet
 - Gammel stavkirke på Olberg
 - Offersted - Blodfjell

1.6 Utarbeidelse og medvirkningsprosess

Oppstartsmøte mellom kommunen og NIKU ble avholdt på Teams 11.09.2023. Til stede på møtet var Børre Jensen, Hanneke Kloosterman fra kommunen og Hilde R. Amundsen, Siv Leden og Iselin Brevik fra NIKU.

Den 25.09.2023 ble det avholdt et møte mellom kommunen, Viken fylkeskommune og NIKU. Kommunen og NIKU deltok fra Rådhuset i Krødsherad, men fylkeskommunen deltok på Teams. Til stede på møtet var Børre Jensen (prosjektleder temaplanen, rådgiver oppvekst og kultur), Hanneke Kloosterman (rådgiver tettstedsutvikling), Hans Ole Ringvoll Wærsted (rådgiver virksomhet plan, forvaltning) og Lasse Olsen (fagansvarlig byggesak) fra kommunen, Tora Flovik Aune og Hilde Roland fra Viken fylkeskommune og Hilde R. Amundsen, Siv Leden og Iselin Brevik, NIKU. Formålet med møtet var å avdekke mål og ønsker knyttet til temaplanen samt å få en presentasjon ved de fagansatte i fylket om Krødsherads kulturhistorie, og viktige kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap. Fylkeskommunen presenterte kulturmiljøer som de anser som viktige i Krødsherad, inndelt i seks arkeologiske kulturmiljøer og 13 nyere tids kulturmiljøer, med korte beskrivelser og kartfesting. Dette materialet, samt en uttalelse om Noresundanlegget (brev datert 20.04.2022) og en uttalelse vedrørende områderegulering av Noresund (brev datert 16.10.2023), er sendt til NIKU.

NIKU ved Amundsen, Leden og Brevik gjennomførte en todagers befarings i Krødsherad 25.-26. 09.2023. Med på befaringsen var lokale ressurspersoner; Kjell Bjørka, Åse Tangerud (nestleder i historielaget) og ordfører Knut Martin Glesne. Bjørka var informant for Amundsen for arkeologiske kulturmiljøer samt gruver og et damanlegg, mens Tangerud og Glesne var informanter for Leden og Brevik for bygninger og anlegg.

Krødsherad kommune har informert om det pågående planarbeidet og kulturminnebefaringen gjennom hjemmesidene til kommunen og oppslag på kommunens side på Facebook. Involvering av innbyggere er gjort ved såkalt 'Gjestebud'. Dette er en ny måte å hente innspill til planarbeid. Metoden bygger på uformelle sammenkomster der mindre grupper diskuterer fritt og åpent rundt spørsmål om et plan-tema. Målet er å få fram synspunkter og meninger fra folk flest, også fra de som kanskje ikke er komfortable med å gi innspill i store folkemøter eller i formelle, skriftlige høringsvar.

4.10.2023 sendte kommunen e-post til alle lag og foreninger med oppfordring om å holde gjestebud og komme med innspill. Fram til fristen i november var det kommet inn i alt åtte innspill fra enkeltpersoner og større eller mindre grupper. I tillegg ble planarbeidet drøftet i formannskapsmøte den 12.10.2023.

Innspillene fra innbyggerne og politikerne har gitt et godt grunnlag for det videre arbeidet. I uttalelsene er det bred enighet om at landskapet med fjord og fjell er verdifullt og at sentrale kulturmiljøer som Villa Fridheim, Krøderbanen, Olberg og Gamle Mester er viktige. De to forsamlingslokalene, Solgløtt og Folkets hus, er trukket fram. Videre er det pekt på ulike andre bygningsmiljøer, og også kulturmiljø-typer, som eldre veifar. Uttalelsene fra medvirkningsprosessen

løfter dessuten fram immateriell (ikke-fysisk) kulturarv og påpeker at det er viktig å bevare også denne. Blant annet nevnes kryllingdialekta, folkemusikktradisjoner i bygda, idrett og friluftsliv, jakt, den store frivilligheten og dugnadsånden, håndverk og lokale mat- og bakstetradisjoner,

Den 28.11.2023 ble det gjennomført et dialogmøte på Teams der NIKU presenterte hovedpunkter fra planutkastet, med etterfølgende innspill og diskusjon. Viktige innspill er innarbeidet i planen.

2 utfordringer og muligheter i kulturminnearbeidet

«Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.»

Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet.»

Kulturminneloven, formålsparagrafen (§ 1)

2.1 Hvorfor ta vare på kulturminner?

Kulturminner og kulturmiljøer er en ressurs for samfunnet. De har identitetsskapende verdier både for enkeltindivid og samfunn.

Landskapet rundt oss inneholder kunnskap om levde liv, ulike kulturer og ulike måter å utnytte ressursene på. Mennesket har gjennom tidene levd i det samme landskapet, men på ulikt vis. Kulturminnene viser utviklingen som danner grunnlaget for samfunnet vårt i dag. Sporene er ikke-fornybare kilder til kunnskap og opplevelser, både for oss i dag og for kommende generasjoner. Kulturminner kan vitne om nær eller fjern historie, og representerer derfor en verdi for samfunnet. Historiske bygninger og områder er kilder til kunnskap for nålevende og framtidige generasjoner. Gjennom å formidle historisk kunnskap og fortellinger kan vi øke bevisstheten om - og interessen for kulturarven blant folk. Noen kulturminner og -miljøer er så unike og sårbare at de må tas vare på som kunnskapskilder.

Kulturminner og kulturmiljøer er viktige for en god stedsutvikling. De tilfører steder særpreg og egenart, og fremmer trivsel for både lokalbefolkning og tilreisende. For fastboende i Krødsherad er kulturlandskapet og kulturmiljøene en del av hverdagen. De er rammer rundt store og små opplevelser, og er gjenkjennelige orienteringspunkter. Kulturminner gir forankring og er noe vi knytter minnene våre til. Sammen med tradisjoner, aktiviteter, sagn og historier har de betydning for identitet og følelsen av tilhørighet.

Kulturminner og kulturmiljø kan videre være viktige ressurser i lokal og regional næringsutvikling og bidra til økonomisk bærekraft gjennom muligheter for verdiskaping og næringsvirksomhet. Kulturmiljøer spiller en svært viktig rolle i destinasjonsutvikling/turisme. Eldre bygninger med estetiske kvaliteter og som framstår som ekte og opprinnelige, har høy verdi for opplevelser og

turistnæring. Kobling mellom natur og kultur skaper attraktive reisemål. Kulturlandskapet er en stor attraksjon ved Krødsherad.

Kulturmiljøer er også en ressurs i det grønne skiftet. Gjenbruk av eksisterende bygningsmasse er et viktig bidrag til arbeidet med å redusere klimagassutslipp. Å opprettholde kulturlandskapet bidrar til at natur og arts mangfold blir bevart.

2.2 Nasjonale og regionale føringer for kulturminnefeltet

Det er mange nasjonale og regionale føringer som ligger til grunn for temaplanen.

Stortingsmeldinger

Ny stortingsmelding om mål i kulturmiljøpolitikken ble lansert i 2020.¹ I denne ble *kulturmiljø* innført som fellesbegrep for kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap. Dette understreker verdien av helhet og sammenheng i kulturminneforvaltningen.

I Stortingsmeldingen presenteres tre nye nasjonale mål i kulturmiljø-politikken med vekt på engasjement, bærekraft og mangfold:

- Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljøet.
- Kulturmiljøet skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging.
- Et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelser og bruk.

Meldingen framhever videre at det er viktig og nødvendig at kulturmiljø-forvaltningen blir satt i sammenheng med klima- og miljøforvaltningen for øvrig, og er en integrert del av denne. Det framgår at gjenbruk og istandsetting av kulturminner og kulturmiljø er samfunnsnyttig både av hensyn til klima, ressursbruk og økonomi. Å legge til rette for dette vil være en del av satsningen på den sirkulære økonomien og på reduksjon av klimagass-utslipp. Slik kan en realisere potensialet i kulturmiljøene som bidrag til bærekraftig utvikling.

Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging

I Kommunal- og moderniseringsdepartementet sin *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023-2027* blir det pekt på at *kulturmiljø er kilder til kunnskap om Norges historie, og om et mangfoldig samspill mellom natur, klima og menneskers liv og virke i hele landet. Kulturmiljø kan brukes som ressurs i samfunnsutviklingen, og bidra til miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft. Fortsatt bruk, gjenbruk og transformasjon av historiske bygninger og bygningsmiljøer kan bidra til trivsel og attraktivitet på både store og små steder. Kulturmiljø kan også tilrettelegges slik at det stimuleres til friluftsliv og fysisk aktivitet. Fylkeskommunene og kommunene har en sentral rolle i å ivareta et mangfold av kulturmiljø gjennom samfunns- og arealplanleggingen.*

Riksantikvarens strategi for arbeid med kulturarv i kommunene

I *Strategi for arbeid med kulturarv i kommunene (2019-2022)* gir Riksantikvaren blant annet følgende anbefalinger:

- Kommunen gjør arbeidet med kulturminner, kulturmiljø og landskap til et viktig politisk felt.
- Kommunen plasserer ansvaret for kulturminneforvaltningen tydelig i organisasjonen.
- Kommunen sikrer tilstrekkelige ressurser, kompetanse og kapasitet.
- Kommunen bruker ulike kanaler aktivt til å informere om og aktualisere kulturarv som fellesgode.
- Kommunen tilrettelegger for bruk, gjenbruk, transformasjon og energieffektivisering av verneverdige bygninger og anlegg.

Kulturminnekompasset - Regional plan for kulturminnevern i Buskerud 2017-2027

Kulturminnekompasset - Regional plan for kulturminnevern fra Buskerud fylkeskommune 2017-2027

¹ Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold (Meld. St. 16 2019-2020)

er en viktig plan som inneholder kunnskap, råd og retningslinjer for kommunene. Hovedmål i planen er *bruk av kulturarven som ressurs i en bærekraftig samfunnsutvikling*.

Tre delmål er knyttet til hovedmålet:

- Bred formidling av kulturarven i Buskerud
- Vern og bærekraftig bruk av kulturarven i Buskerud
- Helhetlig kunnskapsgrunnlag, høy kompetanse og styrket samhandling om kulturminnevern i Buskerud

Fylket påpeker at kulturminner bidrar til å gi steder identitet og historisk dimensjon, samtidig som kulturminner kan bidra til å styrke følelsen av tilhørighet og skape trivsel. Mange kulturminner er godt egnet som turmål og det er et stort potensial for å kunne bruke kulturminner i skoleprosjekter med fokus på lokalhistorie, miljø- og bærekraft, friluftssatsninger og i opplevelses-produksjon, informasjons- og skiltingstiltak m.m.

Planen har fire vedlegg:

- Skilting og skjøtsel av kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap i Buskerud: Veileder
- Verneverdige kulturmiljøer som forteller viktige deler av Buskeruds historie
- Buskeruds historie – et kort riss av fylkets historie fram til 1940
- Handlingsprogram

2.3 Utfordringer fremover

Best ivaretatt blir kulturminner som er i bruk. Blant de viktigste utfordringene for kulturminnevernet er dårlige rammevilkår for jordbruket med nedlegging av gårdsbruk som en av følgene.

Kulturlandskap holdes ikke lenger i hevd, åker og eng gror igjen, og hus og gårdstun blir stående tomme og til forfalls.

Generelt sett er bygninger som står tomme og ubrukte en utfordring. For Krødsherad gjelder dette for eksempel ungdomshuset Solgløtt som er et kulturminne med svært høy verdi, men som ikke lenger – eller for tiden ikke – er i aktiv bruk.

Krødsherad har vakkert kulturlandskap og flere kulturmiljøer som kan være sårbare for ny bebyggelse som bryter med den eldre bebyggelsen i plassering, volum, form og materialvalg.

En annen type utfordring er hytte-/hotellutbygging som kan medføre press i utmarksområder og også innebære en arealbrukskonflikt mellom beite/ setring/ jordbruksdrift og turisme/ fritid.

Videre gjør klimaendringer med varmere, våtere og villere vær kulturlandskapet mer sårbart for blant annet flom, ras og skred. Klimaendringene utfordrer bygningsmiljøene. Lokal byggeskikk med bygninger som er tilpasset lokale forhold og som har stått godt i lang tid, kan møte nye utfordringer i et endret klima. Endrede nedbørsmengder, høyere temperaturer og mer ekstremvær gir utfordringer for ivaretagelse av vernede og fredede bygninger. Dette kan være i form av økt vind- og snølast på bygninger, økt fukt og råte, eller utfordringer knyttet til begroing med grønske, sopp og insektangrep. Slike biologiske angrep, som f.eks. muggsopp, kan være et problem på fasader, men også i interiører i bygninger som ikke er jevnlig bruk, så som i kirkeinteriører.

Videre vil krav til energieffektivisering av den eksisterende bygningsmassen påvirke bruk, vedlikehold og bygningsmessig utvikling av verneverdige og vernede bygninger. I den grad det er mulig, og ikke går på bekostning av verneverdiene, vil all eksisterende bygningsmasse (med unntak av fredede bygninger) måtte tilpasses både klimaendringene og krav til utslippsreduksjon slik at de blir mer bærekraftige i bruk. Tiltak for å øke energieffektiviteten vil samtidig bidra til lengre levetid hvis tiltakene blir gjort på riktig måte.

3 Kulturminneforvaltning

Dette kapitlet inneholder oversikt over aktører og deres ulike roller og ansvar, juridiske virkemidler, økonomiske støtteordninger og rådgivning for praktisk bygningsvern.

3.1 Aktører, roller og ansvar

Flere ulike aktører har roller og ansvar i arbeidet med bevaring, bruk og utvikling av kulturarven. Noen av de mest sentrale er presentert nedenfor.

KOMMUNEN

Kommunen har et særskilt ansvar for å ta vare på de lokale kulturminneverdiene gjennom plan- og bygningsloven. Dette kan for eksempel være aktuelt ved utarbeidelse av arealplaner og reguleringsplaner, samt i behandling av konkrete byggesaker som angår kulturminner og kulturmiljø.

Saker som gjelder endring av bygninger oppført før 1850 skal kommunen sende til fylkeskommunen for uttalelse før kommunen gjør vedtak. Vedtak for slike bygninger skal sendes til fylkeskommunen straks de er avgjort. Søknader som gjelder bygninger som er fredet etter kulturminneloven, skal kommunen sende til fylkeskommunen som behandler og avgjør godkjenning (dispensasjon) eller avslag. Kommunen skal også sende saker som gjelder større tiltak på naboeiendom til fredete kulturminner eller store tiltak som visuelt vedrører slike, til fylkeskommunen for uttalelse.

I Krødsherad er ansvar og oppgaver for kulturminner og kulturmiljø plassert i sektor i Livsløp ved rådgiver for oppvekst og kultur i samarbeid med Plan og forvaltning. Felles kunnskap og forståelse er sentralt for å sikre en god, samkjørt forvaltning i arbeidet.

Etter kulturminneloven § 25 plikter kommunen å sende søknad om riving eller *vesentlig endring* av alle byggverk eller anlegg oppført før 1850 til fylkeskommunen senest fire uker før søknaden blir avgjort. Dersom fylkeskommunen har uttalt seg mot riving eller vesentlig endring og kommunen gjør vedtak om riving eller vesentlig endring av slike byggverk og anlegg, skal vedtaket sendes fylkeskommunen straks det er gjort.

Krødsherad kommune er i tillegg eier og forvalter av kulturminner og kulturmiljø. Som eier har kommunen et ansvar for å ha kunnskap om kulturminnene som skal forvaltes, slik at vedlikehold og bruk kommer hele samfunnet til nytte.

GRUNNEIERE

Det store flertallet av kulturminnene i kommunen er i privat eie. Erfaring viser at kulturminner kun kan bevares på en god måte dersom eieren selv ønsker å bevare dem. En forutsetning er at eieren er kjent med kulturminnene og oppmerksom på hvilke verdier de representerer. Ofte har eiere høy kunnskap om sine kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap. Dette er verdifullt for den offentlige kulturminne-forvaltningen og allmennheten.

Funn av automatisk fredete kulturminner, inkl. gjenstander (oldsaker) på egen eiendom skal rapporteres til fylkeskommunen som vernemyndighet. Det er myndighetene som er ansvarlig for å vurdere og registrere steder der finnes verdifulle kulturminner. Det er derfor viktig med informasjon, kunnskap og dialog mellom alle aktører.

Det finnes økonomiske støtteordninger og rådgivningstjenester som kan være til hjelp for eieren når det gjelder skjøtsel og vedlikehold av bygninger og anlegg; se kapittel 3.

Fortsatt drift er viktig for å bevare mange av kulturmiljøene i kommunen, og bruk av bygninger gir det beste vernet. Denne planen ønsker å ha fokus på å vise fram kvaliteter og verdier ved ulike kulturminner og -miljø for å bevisstgjøre eierne om ansvaret de har for å ivareta disse.

LOKALE LAG OG FORENINGER

I Krødsherad bidrar lokale lag og foreninger, som bl.a. Krødsherad Historielag, til å fremme og synliggjøre kulturhistorie. Engasjementet og kunnskapen til lag og foreninger er ofte avgjørende for formidling, kunnskapsløft og lokal forankring av kulturmiljøforvaltning.

Flere bygninger og anlegg med historisk verdi er blitt restaurert gjennom frivillig arbeid. Blant annet har Norsk Jernbaneklubb og Stiftelsen Krøderbanen vært viktige for ivaretagelsen av Krøderbanen, og Stiftelsen Villa Fridheim sammen med Villa Fridheims venner for Villa Fridheim.

Det er viktig å bygge videre på erfaringer fra de ulike vellykkede ordningene som allerede finnes. Interesseorganisasjoner kan dessuten gi nyttige innspill til planarbeid, delta i høringer og drive informasjonsarbeid.

FYLKESKOMMUNEN

Fylkeskommunen har ansvar for kulturminner, -miljø og -landskap i sin region. Forvaltningen av disse skjer både etter kulturminneloven og etter den rollen fylkeskommunen har innenfor arealplanlegging etter plan- og bygningsloven. Fylkeskommunen er myndighet for automatisk fredete kulturminner og er dispensasjonsmyndighet for vedtaks- og forskriftsfredete byggverk. Dette innebærer også at fylkeskommunen kan fremme innsigelse i plansaker når regionale eller nasjonale verneverdier er truet.

Fylkeskommunen skal samarbeide med kommunene og gi innspill og medvirke i planprosesser slik at de samlede kulturminneinteressene blir ivaretatt på en god måte i plan- og utbyggingssaker.

Fylkeskommunen har ansvar for å følge opp kommunens ansvar etter § 25 i Kulturminneloven.

RIKSANTIKVAREN

Riksantikvaren er et direktorat under Klima- og miljødepartementet, og har ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført. Dette innebærer blant annet overordnet faglig ansvar for det arbeidet fylkeskommunene utfører som regional kulturminnemyndighet.

Riksantikvaren har myndighet til å vedta fredning etter kulturminneloven for bygninger og områder, men utarbeidelse av fredingsdokumenter blir som regel utført av fylkeskommunen.

Riksantikvaren er klageinstans for vedtak gjort av fylkeskommunene og har myndighet til å fremme innsigelse i plansaker.

KLIMA- OG MILJØDEPARTEMENTET

Klima- og miljødepartementet er det øverste organet innenfor kulturminnevernet og har det overordnede ansvaret for forvaltningen av kulturminner og kulturmiljø i Norge. Departementet har ansvaret for det til enhver tid gjeldende lovverket med tilhørende forskrifter, veiledninger og retningslinjer. Klima- og miljødepartementet er klageinstans over Riksantikvaren.

SAMETINGET

Sametinget har ansvar for samiske kulturminner, -miljø og -landskap i Norge. Spor etter samiske boplasser, næringsutøvelse og andre aktiviteter som er fra år 1917 eller eldre, er automatisk fredet etter kulturminneloven § 4. Dette kan blant annet være tufter etter gammer, hus, telt og mindre driftsbygninger, ildsteder, offersteiner, reingjerder, graver, kjøttgjemmer, melkegroper, fangstanlegg for elg og villrein, innhegninger for tamrein, etc.

MUSEENE

Universitetsmuseene har myndighet til å søke etter, vedlikeholde og restaurere automatisk fredete kulturminner på land. For Krødsherad og de andre kommunene på Sør- og Østlandet er det Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo som har forvaltningsansvaret. Norsk Maritimt Museum er et landsdekkende museum med ansvar for kulturminner i vann.

KULTURDIREKTORATET

Kulturdirektoratet har ansvar for å implementere UNESCO's konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven og er Kulturdepartementets fagorgan på dette feltet. Formålet med konvensjonen er å øke respekt for og kunnskap om immateriell kulturarv, det vil si levende tradisjoner og tradisjonell kunnskap. Den immaterielle kulturarven til urfolk og nasjonale minoriteter i Norge er et prioritert område for Kulturrådets arbeid.

NIKU

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) gir tilrådning i sammenheng med tiltak som gjelder arkeologiske kulturminner og -miljøer fra middelalderen. Dette omfatter blant annet middelalderske kirkesteder, som for Olberg i Krødsherad.

3.2 Juridiske virkemidler

Når det er kulturminner og -miljø som har spesielt høy verdi og betydning for allmennheten, kan det tas i bruk juridiske virkemidler for å sikre disse. Det finnes ulikt lovverk som kan brukes for å ivareta kulturminner og -miljøer.

PLAN- OG BYGNINGSLOVEN

Lov om planlegging og byggesaksbehandling er det viktigste redskapet kommunen har til å utføre arealplanlegging og byggesaksbehandling. I plan- og bygningsloven er bruk og vern sidestilt, og loven er dermed kommunen sitt viktigste verktøy i forvaltningen av kulturminner og -miljø.

Kulturminner, kulturmiljø og -landskap kan etter plan- og bygningsloven sikres i kommuneplan, kommunedelplan, områderegulering og reguleringsplan på fire ulike måter:

Kommuneplan

Aktuelle paragrafer er:

- § 11-1 Kommuneplan. Det kan utarbeides kommunedelplan for bestemte områder, temaer eller virksomhetsområder.
- § 11-7 Arealformål i kommuneplanens arealdel. I områder hvor arealplanen bare angir hovedformål for arealbruk, skal det i nødvendig utstrekning gis bestemmelser som klargjør vilkårene for bruk og vern av arealene, jf. §§ 11-9 til 11-11.
- § 11-8 Hensynssoner med bestemmelser eller retningslinjer i kommuneplanens arealdel
 - Punkt c: hensynssoner, bl.a. bevaring av naturmiljø eller kulturmiljø
 - Punkt d: soner for båndlegging, f.eks. etter kulturminneloven
- § 11-9 Generelle bestemmelser. Kommunen kan vedta bestemmelser til kommuneplanens arealdel bl.a. om:
 - Punkt 6 - Miljøkvalitet, estetikk, natur, landskap og grønnsstruktur m.v.
 - Punkt 7 - Hensyn som skal tas til bevaring av eksisterende bygninger og annet kulturmiljø
- §§ 11-10 og 11 Bestemmelser til arealformål

Reguleringsplan

Aktuelle paragrafer er:

- § 12-1 Reguleringsplan. Reguleringsplan er et arealplankart med tilhørende bestemmelser som angir bruk, vern og utforming av arealer og fysiske omgivelser.

- § 12-5 Arealformål LNFR med underformål vern av kulturminner og kulturmiljø
Punkt 5: bl.a. særlige landskapshensyn, vern av kulturmiljø eller kulturminne.
- § 12-6 Hensynssoner med bestemmelser. Hensyn i kommuneplanens arealdel skal legges til grunn for utarbeidelse av reguleringsplan.
- § 12-7 Bestemmelser i reguleringsplan. I reguleringsplan kan det gis bestemmelser om bl.a. følgende forhold:
Punkt 1 - Grad av utnytting, utforming, herunder estetiske krav, og bruk av arealer, bygninger og anlegg i planområdet
Punkt 6 - Bestemmelser for å sikre verneverdier i bygninger, andre kulturminner, og kulturmiljøer, herunder vern av fasade, materialbruk og interiør, samt sikre naturtyper og annen verdifull natur

Byggesak

Aktuelle paragrafer er:

- § 20-1 Tiltak som omfattes av byggesaksbestemmelsene
Følgende tiltak omfattes av byggesaksbestemmelsene i denne lov:
Punkt a: oppføring, tilbygg, påbygg, underbygg eller plassering av bygning m.v.
Punkt b: vesentlig endring eller vesentlig reparasjon
Punkt c: fasadeendring
Punkt e: riving
Punkt n: hovedombygging.
- § 29-1 Utforming av tiltak
Ethvert tiltak etter § 20 skal prosjekteres og utføres slik at det får en god arkitektonisk utforming i samsvar med sin funksjon etter reglene gitt i eller i medhold av denne lov.
- § 29-2 Visuelle kvaliteter
Ethvert tiltak etter § 20 skal prosjekteres og utføres slik at det etter kommunens skjønn innehar gode visuelle kvaliteter både i seg selv og i forhold til dets funksjon og dets bygde og naturlige omgivelser og plassering. Ved tiltak som knytter seg til et eksisterende byggverks ytre, kan kommunen i vurderingen legge vekt på hensynet til viktige historiske, arkitektoniske og andre kulturelle verdier.

Hensynssoner i kommuneplan og reguleringsplan

Hensynssoner med tilhørende bestemmelser og retningslinjer gir restriksjoner for bruken av et areal.

Hensynssone (§ 11-8, punkt c) omfatter blant annet områder der en skal ta særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det kan for eksempel være verdifulle åpne jordbrukslandskap eller andre kulturminner fra nyere tid, det vil si ikke automatisk fredete kulturminner. Ofte er det hensiktsmessig å avgrense et større kulturmiljø som omfatter flere kulturminner og det omkringliggende miljøet de inngår i.

Båndleggingssone (§ 11-8, punkt d) angir at et område er båndlagt etter annet lovverk. Alle kulturminner som er fredet etter kulturminneloven skal merkes som hensynssone d). Den faktiske sikringssonen vil være førende for avgrensningen.

I reguleringsplaner skal det gis bestemmelser til hensynssoner for å sikre et godt vern, jf. § 12.

Hensyn i kommuneplanens arealdel skal legges til grunn for utarbeidelse av reguleringsplan.

Hensynssonene erstatter det som i loven fram til 2009 ble benevnt «spesialområde bevaring».

KULTURMINNELOVEN

Kulturminneloven inneholder de sterkeste virkemidlene i arbeidet med kulturminnevern og har som formål å ta vare på kulturhistorisk og arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljø, med deres egenart og variasjon, både som del av vår kulturarv og identitet, og som ledd i ei helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Ansvar etter kulturminneloven er lagt til fylkeskommunen med Riksantikvaren som klageinstans.

Kulturminneloven er en særlov, og etter § 1 skal det legges vekt på formålet i kulturminneloven når det blir gjort *vedtak etter annen lov* og som vil påvirke kulturminner. Dette betyr at alle planer som kommer i berøring med kulturminner, slik de er definert i kulturminneloven, skal sendes fylkeskommunen for uttalelse.

Det er et nasjonalt ansvar å ivareta ressursene som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og framtidige generasjoner sin opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet.

Kulturminner av *nasjonal verdi* kan sikres gjennom fredning. Fredning innebærer at inngrep/endringer må godkjennes av myndighetene.

Automatisk fredete kulturminner

Alle funn fra før 1537, stående byggverk fra før 1650 og alle samiske kulturminner fra før 1917 er automatisk fredet etter kulturminneloven § 4.

Som ekstra vern har alle automatisk fredete kulturminner en sikringssone rundt dets synlige eller kjente ytterkant så langt det er nødvendig for å verne det mot skade og ødeleggelse etc. Inntil dette området er særskilt avgrenset, omfatter det et fem meter bredt belte regnet fra kulturminnets synlige ytterkant. Dette følger av kulturminneloven § 6.

Andre sentrale bestemmelser i loven er § 3 om forbud mot inngrep i automatisk fredete kulturminner, § 8 om tillatelse til inngrep i automatisk fredete kulturminner, og § 9 om undersøkelsesplikt.

Mynter og løse kulturminner fra før 1650 er fredet, og skal innleveres til fylkeskommunen. Med bakgrunn i bestemmelser i kulturminneloven er det i utgangspunktet forbudt å utføre metallsøking i fredet område.

§ 4. Automatisk fredete kulturminner

Følgende kulturminner fra oldtid og middelalder (inntil år 1537) er fredet:

- a. Boplasser, huler, hellere med spor etter folk som har holdt til eller arbeidet der, hus- eller kirketufter, kirker, hus og byggverk av alle slag, og rester eller deler av dem, gårdshauger, gårds- og tun-anlegg og andre bebyggelseskonsentrasjoner som stapelplasser og markeds plasser, by-anlegg og liknende eller rester av dem.
- b. Arbeids- og verksteds plasser av alle slag som steinbrudd og annen bergverksdrift, jernvinne plasser, trekull- og tjæremiler og andre spor etter håndverk og industri.
- c. Spor etter åkerbruk av alle slag, som rydningsrøyser, veiter og pløyespor, gjerder og innhegninger og jakt-, fiske- og fangstinnretninger.
- d. Veifar av alle slag med eller uten brolegging av stein, tre eller annet materiale, demninger, broer, vadested, havneanlegg og åreskifter, båtstøer og båtopptrekk, fergeleier og båtdrag eller rester av slike, seilsperringer, vegmerker og seilmerker.
- e. Forsvarsverk av alle slag som bygdeborger, skanser, voller, vollgraver, festningsanlegg og rester av dem og dessuten varder, veter o.l.
- f. Tingsteder, kultplasser, varp, brønner, kilder og andre steder som arkeologiske funn, tradisjon, tro, sagn eller skikk knytter seg til.

- g. Steiner og fast fjell med innskrifter eller bilder som runeinnskrifter, helleristninger og hellemalinger, skålgroper, sliperenner og annen bergskurd.
- h. Bautasteiner, kors og andre slike minnesmerker.
- i. Steinsetninger, steinlegninger o.l.
- j. Gravminner av ethvert slag, enkeltvis eller samlede felt, som gravhauger, gravrøyser, gravkammer, brannflakgraver, urnegraver, kistegraver, kirkegårder og deres innhengninger og gravmæler av alle slag.

Det samme gjelder samiske kulturminner som nevnt ovenfor fra år 1917 eller eldre.

Automatisk fredet er de til enhver tid erklærte stående byggverk med opprinnelse fra perioden 1537-1649, dersom ikke annet er bestemt av vedkommende myndighet.

Vedtaksfredning

Kulturminner kan fredes gjennom enkeltvedtak etter kulturminneloven § 15. Vedtaksfredninger kan omfatte alle typer kulturminner yngre enn 1537, stående byggverk yngre enn 1650, kulturmiljø og fartøy. Fredning er et kvalitetsstempel som viser til at kulturminnet er av relevans for hele landet.

Området rundt et fredet kulturminne kan fredes etter § 19 for å bevare opplevelsen av kulturminnet i omgivelsene eller for å sikre vitenskapelige interesser som knytter seg til det.

Forskriftsfredning

Bygninger og anlegg som er med på statlig verneplan og som var i statlig eie på fredningstidspunktet kan fredes ved forskrift etter §22 a. Større kulturmiljø kan fredes ved forskrift, jf. § 20.

Fredning av kulturmiljø

Kulturminneloven § 20 gir anledning til å frede et kulturmiljø ut ifra den totale kulturhistoriske verdien til området, uten at de enkelte elementene i miljøet er fredningsverdige i seg selv. Det kan fredes kulturmiljø både i byer og tettsteder, i jordbrukslandskap og i skog og utmark. Alle inngrep i fredete kulturmiljø krever dispensasjon fra fylkeskommunen.

Midlertidig fredning

Dersom et kulturminne er truet og det er ønskelig å vurdere om kulturminnet kan være aktuelt for permanent fredning, kan det gjøres vedtak om midlertidig fredning. Den midlertidige fredningen kan oppheves dersom kulturminnet ikke lenger er truet og/eller kulturminnemyndighetene vurderer at objektet ikke er aktuelt for permanent fredning. I motsatt tilfelle vil vedtaket om midlertidig fredning normalt bli stående til det blir avløst av vedtak om permanent fredning.

LISTEFØRING

Noen kulturminner kan oppføres på en liste over objekter eller miljøer som skal forvaltes på en nærmere definert måte, som for eksempel *NB-registeret* (nasjonale interesser i by), NVE sin liste over utvalgte kulturminner, og *Listen over særlig verneverdige kirker* (<https://www.riksantikvaren.no/les-om/fredet-vernet-verneverdig/>).

Listeførte kirker

Kirker har en særstatus i kulturmiljøforvaltningen. Kirker bygd før 1537 og erklært stående kirker fra 1527- 1649 er *automatisk fredet*. I tillegg er et fåtall kirker *vedtaksfredet*. Alle de rundt 300 kirkene oppført mellom 1650 og 1850 er ansett som verneverdige og er derfor *listeførte*. Også en rekke verneverdige kirker bygd etter 1850 er listeførte.

ANDRE LOVER

Det er flere andre lover som har bestemmelser om kulturminner/-miljø eller som kan gjelde kulturlandskap.

Naturmangfoldloven

- § 35 Nasjonalparker
I nasjonalparker skal ingen varig påvirkning av naturmiljø eller kulturminner finne sted, med mindre slik påvirkning er en forutsetning for å ivareta verneformålet.
- § 36 Landskapsvernområder
Natur- eller kulturlandskap av økologisk, kulturell eller opplevelsesmessig verdi, eller som er identitetsskapende kan vernes som landskapsvernområde. Til landskapet blir det medregnet kulturminner som bidrar til egenarten til landskapet.
- § 37 Naturreservat
I et naturreservat må ingen gjøre noe som forringer verneverdiene angitt i verneformålet. Et naturreservat kan totalfredes mot all virksomhet, tiltak og ferdsel. I forskriften kan det gis bestemmelser om vern av kulturminner i reservatet.

Jordlova

- § 1 Føremål
Forvaltinga av arealressursane skal vera miljøforsvarleg og mellom anna ta omsyn til vern om jordsmonnet som produksjonsfaktor og ta vare på areal og kulturlandskap som grunnlag for liv, helse og trivsel for menneske, dyr og planter.
- § 8 Driveplikt
Finn departementet at jordbruksarealet ikkje vert drive, kan eigaren påleggjast å leiga jorda bort for ei tid av inntil 10 år, eller at jorda skal plantast til med skog, eller tiltak av omsyn til kulturlandskapet.
- § 9 Bruk av dyrka og dyrkbar jord
Departementet kan i særlege høve gje dispensasjon dersom det etter ei samla vurdering av tilhøva finn at jordbruksinteressene bør vika. Ved avgjerd skal det mellom anna takast omsyn til godkjende planar etter plan- og bygningslova, drifts- eller miljømessige ulemper for landbruket i området, kulturlandskapet og det samfunnsgagnet ei omdisponering vil gi.

3.3 Økonomiske støtteordninger

Økonomi er et av de viktigste virkemidlene for bedre å kunne ivareta kulturminnene i kommunen. Kommuner kan for eksempel stimulere til ivaretagelse gjennom fritak for eiendomsskatt eller gjennom å gi tilskudd. Kommunen har pr. i dag ingen slike ordninger.

Rentekompensasjonsordning for istandsetting av kirkebygg

Det finnes en rentekompensasjonsordning for istandsetting av kirkebygg. Midlene blir fordelt av Husbanken, og ordningen er for fredete og verneverdige kirker, rettet mot kommuner og kirkeiere.

Kirkebevaringsfond

Regjeringen vil (2023) opprette et kirkebevaringsfond for å finansiere istandsettingen av landets eldste kirker. Midlene fra fondet gis i tillegg til kommunenes eksisterende ansvar for drift og vedlikehold av kirkene.

Tilskuddsordningene i regionalt miljøprogram

Tilskuddsordningene i regionalt miljøprogram forvaltes av Statsforvalteren (tidligere Fylkesmannen) og skal stimulere ivaretagelse av miljøverdier i det dyrkede kulturlandskapet, under dette gamle

ferdselsårer, eldre tekniske anlegg, verneverdige bygninger, gamle husdyrraser og tradisjonelle plantesorter.

Tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL)

SMIL er en statlig tilskuddsordning under Landsbruksdirektoratet med formål å fremme natur- og kulturverdiene i kulturlandskap i jordbruket og redusere forurensning fra jordbruket. Ordningen retter seg til de som eier eller leier en landbrukseiendom der det skjer tilskuddsberettiget jordbruksproduksjon. Det kan søkes støtte for eksempel til å sette i stand verneverdige bygninger, sikring av andre kulturminner, tilrettelegging for ferdsel eller tiltak for å ivareta gammel kulturmark.

Kulturminnefondet

Kulturminnefondet gir tilskudd til private eiere av verneverdige kulturminner. Ordningen skal være et lavterskeltilbud der også frivillige lag og organisasjoner kan søke, enten de eier kulturminnene selv eller forvalter de på vegne av andre.

Formålet til Norsk kulturminnefond er å bidra til å styrke arbeidet med å bevare verneverdige kulturminner, samt bidra til at et mangfold av kulturminner og kulturmiljø kan brukes som grunnlag for framtidig opplevelse, kunnskap, utvikling og verdiskaping.

Kulturfondet

Kulturfondet, som er en ordning i regi av Kulturdirektoratet, har mål om å stimulere til prosjektbasert arbeid med bevaring, dokumentasjon og formidling av kulturarv i Norge. Det generelle målet til fondet er å gjøre kulturverdiene bedre kjent og tilgjengelige for folk flest. Stønad retter seg i hovedsak mot det frivillige kulturvernet. En betydelig del av prosjektmidlene går til dokumentasjon og formidling i form av utstillinger, dokumentarfilmer og faglitteratur.

Støtte fra Norsk Kulturarv

Norsk Kulturarv ble etablert som ideell stiftelse i 1993. Stiftelsen er en interesseorganisasjon med formål å bidra til vern av kulturarven gjennom bærekraftig bruk. Norsk Kulturarv er landsdekkende og åpen for alle.

Kultur- og Miljølegatet i Norges Vel

Midlene blir fordelt av Norges Vel, og har som satsingsområde bevaring av gamle hus og gjenstander dersom de inngår i næringsvirksomhet (turisme eller næringsliv).

UNI-stiftelsen

UNI er en stiftelse med ideelt formål å fremme allmennyttig virksomhet innenfor skadeforebygging og miljøvern, for slik å bidra til en trygg utvikling i det norske samfunn. Stiftelsen sitt bidrag skal i første rekke være økonomisk støtte til prosjekter og påskjønnelse til institusjoner og enkeltpersoner.

Sparebankstiftelsene DnB og SR-Bank

Sparebankstiftelsene er uavhengige stiftelser som gir bidrag til allmennyttige formål. Gaveformålene er rettet mot kunst og kultur, kulturminner og historie, friluftsliv og naturkunnskap, samt nærmiljø, idrett og lek.

Eivind Eckbos legat

Eckbos legat ble opprinnelig stiftet i 1923. Legatet gir blant annet støtte til prosjekter som angår norsk bygde- og kystkultur samt kunst, kulturliv og kulturvern forutsett at prosjektene er tilgjengelige for allmennheten.

Fortidsminneforeningen

Fortidsminneforeningen deler ut midler via støtteordningen *Kulturminne for alle* for å bidra til at færre kulturminner går tapt, for å styrke og ivareta tradisjonelle håndverksteknikker, og for å sikre kulturminner som er allment tilgjengelige.

3.4 Rådgivning om praktisk kulturminnevern

Det finnes mye tilgjengelig informasjon om praktisk bygningsvern. Noen kilder er:

Buskerud bygningsvernssenter

[Buskerud bygningsvernssenter](#) er et kompetansesenter for tradisjonshåndverk og praktisk bygningsvern. Senteret har kurs og rådgivning for eiere av gamle hus, og kurs og opplæring for håndverkere. Målet er å øke kompetansen på antikvarisk istandsetting og tradisjonshåndverk i Buskerud.

Bygg og Bevar

Nettstedet [Bygg og Bevar](#) sprer kunnskap om hvordan de gamle husene skal vedlikeholdes og settes i stand i tråd med alderen, konstruksjonen, materialbruken, stilen og den lokale egenarten til bygningen. Bygg og Bevar er et samarbeidsprosjekt mellom Klima- og miljødepartementet og Byggenæringens Landsforening.

Fortidsminneforeningen

[Fortidsminneforeningen](#) er den ledende frivillige bevegelsen i det norske kulturminnevernet. Foreningen er en landsomfattende organisasjon, og har lokallag i alle regioner. Foreningen gir ut bøker og faghefter, blant annet serien "Gode råd om..." med konkrete tips om bygningsvern.

Riksantikvaren

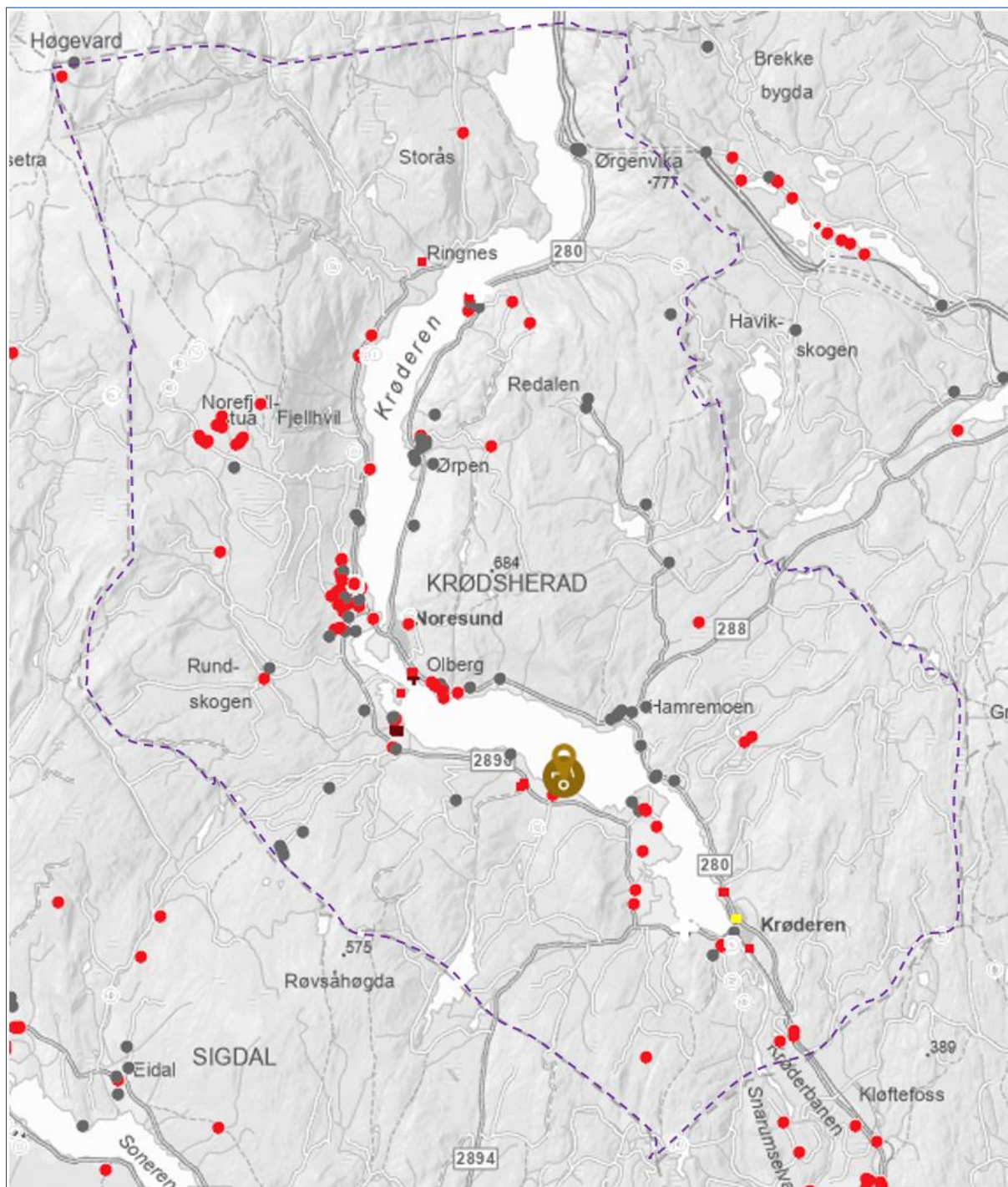
På nettsidene til Riksantikvaren fines svært mye informasjon om kulturminner og kulturmiljø av alle slag. Her er blant annet [informasjonsark om vedlikehold og sikring av bygninger og anlegg](#). Disse kan lastes ned gratis.

3.5 Kulturminnedatabaser og kunnskapsgrunnlag

Kulturminnekompaset utarbeidet av Buskerud fylkeskommune gir god oversikt over forhistorie og historie i Buskerud. Videre er lokalhistorisk litteratur, som bygdebøker og historielaget sine publikasjoner, er kilder til kunnskap om Krødsherads historie.

ASKELOADDEN

Askeladden er Riksantikvarens database for registrering av kulturminner og kulturmiljø som enten er fredet etter kulturminneloven, vernet etter plan- og bygningsloven, eller er kulturminnefaglig vurdert som verneverdige. Askeladden blir i hovedsak benyttet av myndighetene, og det er kommunen og fylkeskommunen som har ansvar for å holde databasen oppdatert med lokale registreringer. I Askeladden er **lokalitet** et definert, avgrenset område som omfatter ett eller flere enkeltstående kulturminner, benevnt **enkeltminner**.

Figur 1 Kart Askeladden 2023 over fredete kulturminner i Krødsherad. Røde prikker: automatisk fredete kulturminner. Svarte prikker: uavklarte kulturminner, funnsteder. Gule prikker: statlig listeførte kulturminner. Brun punktmaking: KULA-området, landskapet som omfatter den nedre delen av Krøderen med jordbruksarealer på begge sider av sjøen er utpekt av Riksantikvaren som *Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse (KULA)*.

SEFRAK

Bygningsregistret SEFRAK (Sekretariatet For Registrering Av faste Kulturminner i Norge) er et nasjonalt register som inneholder informasjon om de aller fleste bygninger her i landet oppført i perioden 1537-1900. Registreringene ble gjort i årene 1975-1995.

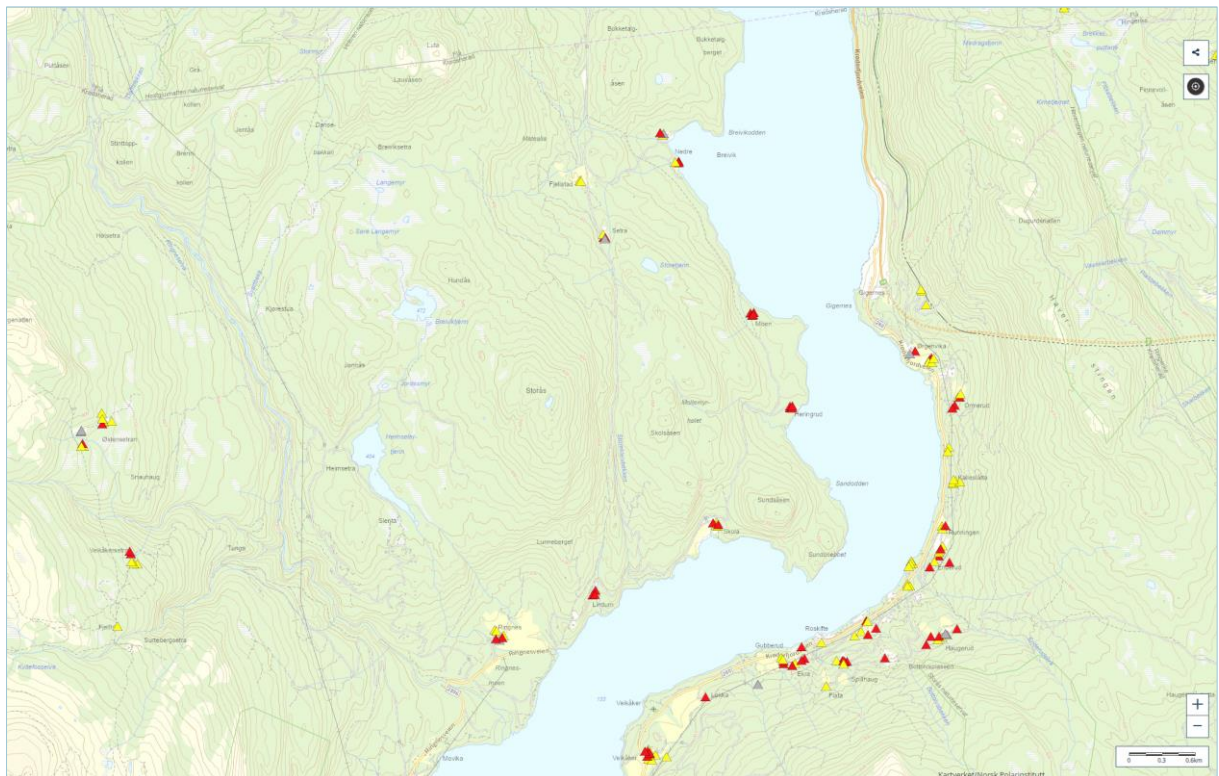
SEFRAK-bygningene i Krødsherad kommune ble på registreringstidspunktet kartfestet, oppmålt og fotografert og beskrevet kort. Hvert objekt har et eget skjema. Skjemaene er skannet og ligger tilgjengelig for kommunalforvaltningen gjennom den nasjonale kulturminnedatabasen Askeladden. I Krødsherad kommune er brorparten av SEFRAK-bygningene knyttet til gårdsbruk. Det er for eksempel låver, stabbur og seterbuer.

At en bygning inngår i SEFRAK-registeret innebærer i seg selv ikke noe formelt vern, men registreringen indikerer at bygningen *kan* ha verneverdi. Mange kommuner sender rutinemessig alle byggesaker som gjelder SEFRAK-bygninger til kulturminneetaten i fylkeskommunen for vurdering av kulturminneverdi. For bygninger eldre enn 1850 er det lovfestet at en vurdering av verneverdi må gjøres før kommunen kan godkjenne bygge- eller rivesøknad. Dateringene er likevel ofte usikre, og en stor del av bygningene er trolig oppført *etter* 1850. Tidfestingen av bygningene i SEFRAK må altså leses med forbehold.

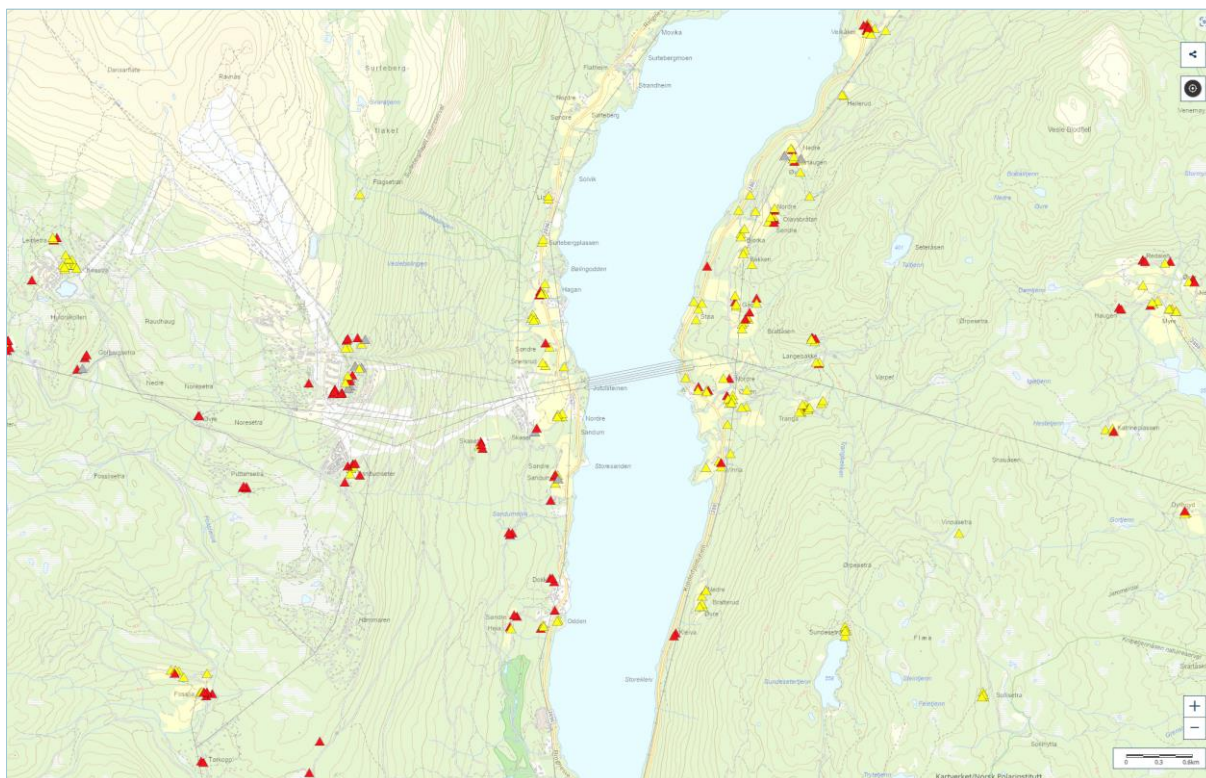
Fordi grensen for registrering i SEFRAK i utgangspunktet er satt ved år 1900, vil det være en del bygninger som i dag blir regnet for å være verneverdige, men som ikke er kommet med. Bygninger oppført etter 1900 er ikke systematisk registrert eller verdivurdert. Det kan også finnes bygninger eldre enn 1900 som av ymse grunner har falt utenfor registreringene.

Nedenfor er fire kart fra nord til sør i Krødsherad, der SEFRAK-registrerte bygninger og anlegg er markert. Kartene er hentet fra <https://miljoatlas.miljodirektoratet.no> og er tatt ut i oktober 2023. Kartene dekker ikke absolutt hele kommunen, men viser hvor mesteparten av den eldste bygningsmassen i Krødsherad kommune ligger. Dette er i hovedsak knyttet til gårdsbruk og setergrunder.

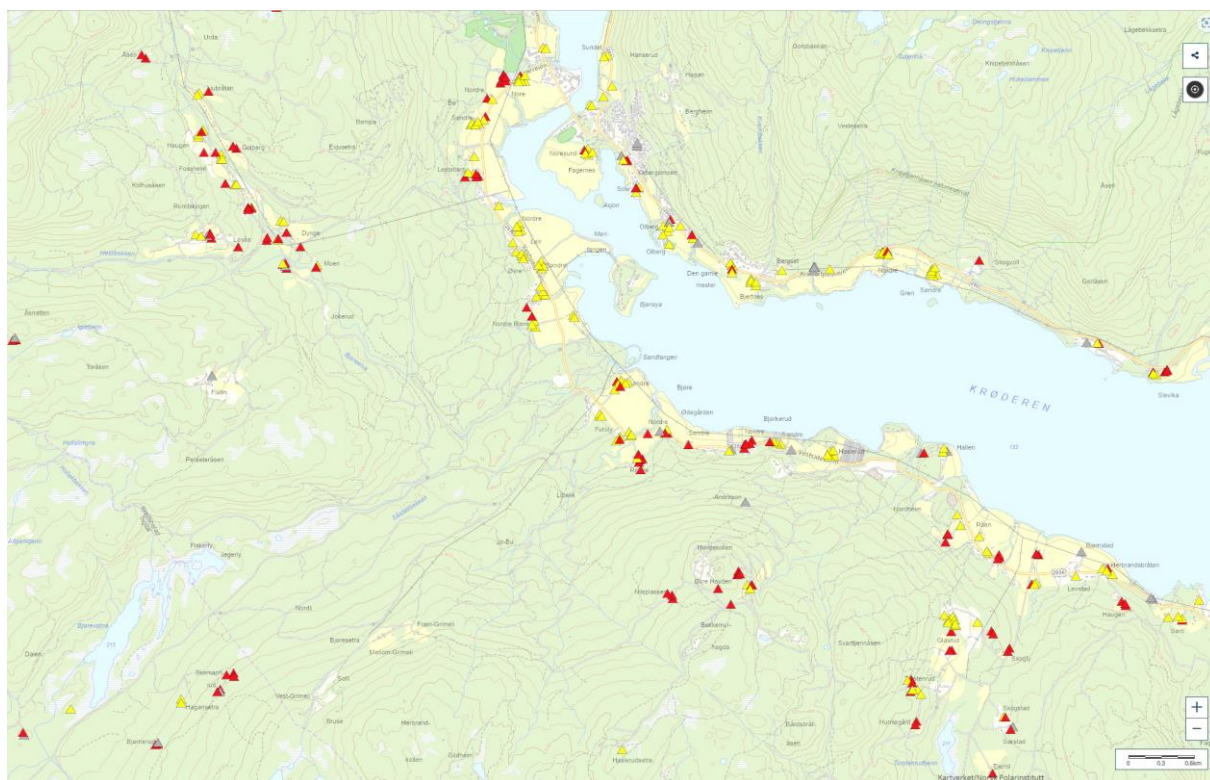
Røde trekkanter er bygninger fra før 1850. Gule trekkanter er bygninger fra før år 1900. Grå trekkanter er registrerte bygninger som i ettertid er revet. Vær oppmerksom på at riving kan gjelde flere objekter da status i SEFRAK-registeret ikke er oppdatert.

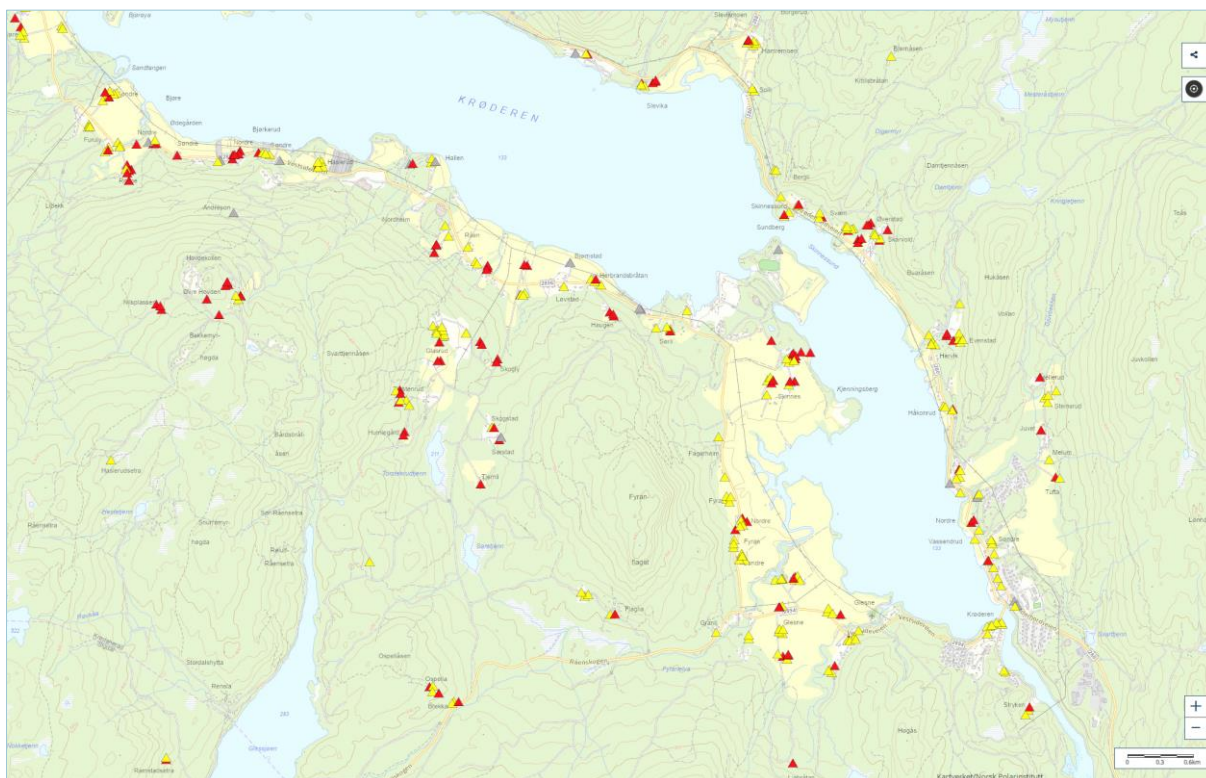
Figur 2 Nordre del av Krødsherad. SEFRAK-registrerte bygninger og anlegg. Kilde:
<https://miljoatlas.miljodirektoratet.no>

Figur 3 Krødsherad, nord for Noresund. SEFRAK-registrerte bygninger og anlegg. Kilde: <https://miljoatlas.miljodirektoratet.no>

Figur 4 Krødsherad, fra Noresund og sørover. SEFRAK-registrerte bygninger og anlegg. Kilde: <https://miljoatlas.miljodirektoratet.no>

Figur 5 Søre del av Krødsherad. SEFRAK-registrerte bygninger og anlegg. Kilde: <https://miljoatlas.miljodirektoratet.no>

Kulturminnesøk

Kulturminnesøk er en åpen publikumstjeneste fra Riksantikvaren der informasjonen blant annet kommer fra kulturminnedatabasen Askeladden. Det som skiller Kulturminnesøk.no fra andre registre, er at det er åpent for at den som vil, å føye til og kartfeste nye registreringer med beskrivelse og bilde. At et kulturminne er registrert i Kulturminnesøk trenger derfor ikke bety at det har et juridisk vern (<https://www.kulturminnesok.no/>).

ANDRE OVERSIKTER OVER REGISTRERTE KULTURMINNER OG KULTURMILJØER

Det kan eventuelt også finnes andre oversikter over registrerte kulturminner og kulturmiljøer, som for eksempel nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap, andre kommunale registreringer, eller registreringer utført av historielag, jernbaneforeninger, museer o.l.

I arbeidet med denne planen har ikke NIKU kunnet prioritere å utføre en fullstendig gjennomgang av alle mulige kilder.

4 Historikk og oversikt over kulturminnetyper i Krødsherad

I dette kapittelet gis en oversikt over de viktigste kulturminnetypene i Krødsherad. Den historiske utviklingen av Krødsherad er ikke én historie, men mange. Dette synliggjøres gjennom en tematisk fremstilling der temaene er basert på hva som har formet Krødsherad i en historisk kontekst og hva som særpreger Krødsherad i dag, og som gir stedet identitet.

For kulturminner som hører inn under flere temaer, er det gjort en avveining av hvilket avsnitt som kulturminnetypen skal presenteres under.

4.1 Arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer

I områdene som i dag utgjør Krødsherad kommune har mennesker bodd og vandret, drevet med fangst og fiske, og etter hvert jordbruk og jernutvinning, helt siden steinalderen. Spor etter de første menneskene som levde her, er tradisjonelt benevnt *forminner*. I denne sammenhengen har vi valgt betegnelsen *arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer*. Dette er for eksempel steinalderboplasser, gravfelt, fangstanlegg, dyrkingsspor, jernvinneanlegg, kullgroper og kokegroper. Disse kulturminnene er vår mulighet til å møte en fjern fortid. De kan gi en opplevelse av nærhet til de menneskene som en gang bodde og levde i Krødsherad. I mange sammenhenger er arkeologiske funn den eneste kilden vi har til kunnskap om en fjern historie, og de er derfor beskyttet av kulturminneloven gjennom automatisk fredning, se kap.3.2.2. I dagens kulturminneforvaltning kalles arkeologiske forminner ofte *automatisk fredete kulturminner*.

Fornminnene ligger ofte mer eller mindre skjult i terrenget og er kulturminner som folk flest ikke er klar over når de dyrker jorda, går på stier, i fjellet og i skogen. Ved å merke dem, får de en større verdi for oss. God formidling er avgjørende for opplevelsen og forståelsen av kulturminnet og kan gi ytterligere kunnskap til hvordan menneskene levde og virket i fortiden.

Som en del av arbeidet med temaplanen, er det innhentet kunnskap om sporene etter forhistorisk bosetning og annen virksomhet, fra eldre steinalder til middelalder i Krødsherad. De viktigste grunnlagsdokumentene som er benyttet i gjennomgangen, er faglitteratur, planer og databaser som omhandler området med omegn. Kulturminnekompasset for Buskerud gir en nyttig oversikt over Buskeruds forhistorie og historie med viktige kulturminner og kulturmiljøer (se referanselisten).

Videre er den nasjonale kulturminnedatabasen Askeladden (Riksantikvaren 2023) i hovedsak brukt som grunnlag for kunnskapsinnhenting og kartgrunnlag. Vi har også benyttet Miljødirektoratets database over kulturminner (Miljøstatus 2022) samt Kulturminnesøk

Opplysningene om arkeologiske kulturminner i disse databasene er hovedsakelig basert på: 1) ØK-registreringer (registreringer for Økonomisk Kartverk i Krødsherad, utført 1970-71), 2) Arkeologiske registreringer etter § 9 i kulturminneloven, samt øvrige prosjekter, utført av kulturminneforvaltningen (fra 1990 hovedsakelig av fylkeskommunale arkeologer) og 3) Registreringer utført av privatpersoner. De eldste arkeologiske undersøkelsene i kommunene Flå og Krødsherad går imidlertid tilbake til 1860-tallet (Mikkelsen 1981:1).

Det vil alltid være mange spor fra forhistorisk tid og middelalder som ennå ikke er funnet eller erkjent. I Krødsherad, som i andre kommuner, gjelder dette for eksempel kulturspor som ligger skjult under dagens markoverflate og kulturminner i utmarka. Et referanseprosjekt som kan si noe om mulighetene for nye funn og oppdagelser, spesielt i skog og fjell i Krødsherad er det såkalte Hallingdalsprosjektet:

I perioden 1986-1989 ble det gjennomført et samarbeidsprosjekt mellom Lokalhistorieutvalet i Hallingdal og Universitetets Oldsaksamling (i dag: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo). Hallingdalsprosjektet registrerte i disse årene et stort antall arkeologiske kulturminner. Dette ble utført av lokale krefter, ledet av to arkeologer. Registreringene var hovedsakelig i utmark, i skogen og på fjellet. Prosjektet hadde stor betydning for forståelsen av utmarksbruk i Hallingdal. Gjennom registreringer og forskning fikk en ny kunnskap om forhistorisk bosetting og næringsvirksomhet. Lokalbefolkningen var aktivt med i registreringsarbeidet og formidling ble vektlagt. Undersøkelser av steinalder, hustufter, fangstanlegg for rein og elg, jernvinneanlegg og kullgroper var sentralt (Bloch-Nakkerud og Lindblom 1994, Tørhaug 2020: 10-11, 24).

Den eldste historien

Krødsherad er rik på kulturhistorie, med ulike typer kulturminner og kulturmiljøer med en stor tidsdybde. Her presenteres en kort oversikt over den eldste historien, inndelt i hovedperiodene steinalder og bronsealder (9500-500 f.Kr.) og jernalder og middelalder (500 f.Kr.-1537 e.Kr.). Det er ikke en komplett kulturhistorisk oversikt, men skisserer viktige hovedtrekk. I gjennomgangen er det hovedsakelig kulturminner og kulturmiljø i Krødsherad som er i fokus, men i enkelte tilfeller vises det til funn fra nærliggende områder for å få sammenheng og referanse. Anbefalt lesing for å få en større oversikt og forståelse er *Buskeruds historie. Et kort riss av fylkets historie fram til 1940, vedlegg til Kulturminnekompasset. Regional plan for kulturminnevern i Buskerud 2017-2027, vedtatt i Fylkestinget 24.april 2017*.

Steinalder og bronsealder

Fra de tidligste tidene og fram til i dag har jakt og fiske vært viktig for å skaffe mat. De første jegerne brukte flint, kvartsitt og andre bergarter til å lage redskaper og våpen til jakt. Fangstredskapene var lenge spyd og pil og bue på land, og harpun, fiskekrok og lyster ved sjø og vann. Få redskaper av tre, bein og horn er bevart.

Det er gjort flere løsfunn fra steinalderen omkring Krøderen, for det meste økser, men det er ikke påvist sikre boplasser (Mikkelsen 1981:3, 10-12). To steder i den søndre delen av innsjøen er det funn fra eldre steinalder. På Bjøre er det funnet en buttnakket, prikkhugget steinøks (C 16506). På Glesne er kjent en prikkhugget trinnøks og et stykke av en slipehelle av sandstein, trolig fra den tidligere husmannsplassen Hølen (C 20676 a-b) (Mikkelsen 1981:21-23). På Bøsetra/Augunshaug er det funnet en kølle/øks med skafthull fra eldre steinalder (pers. meddelelse Kjell Bjørka, som har foto av gjenstanden og kartfesting av funnstedet).

I yngre steinalder og bronsealder endret leveviset til folk seg ved innføring av jordbruket. Menneskene tok i perioden 2350 - 500 f.Kr. store deler av Buskerud i bruk, og også i fjellområder i Hallingdal er det indikasjoner på at det var holdt tamdyr. Innføringen av jordbruket førte til mer fast bosetning, og i løpet av bronsealderen slo folk seg ned der det etter hvert kunne etableres større grender.

I Krødsherad er det kjent flere økser av stein og flint fra yngre steinalder - eldre bronsealder. Gjenstandene er funnet på de beste og mest sentrale gårdene, et mønster som er kjent fra flere steder og som tyder på en første jordbruksetablering. På Gåran er det funnet et fragment av en flintdolk. På Ørpen søndre er det funnet en skafthulløks av stein (C 28632); Figur 6. På Skinnesund av Skinnes øvre er det funnet en del av en stor skafthulløks (C 24175). På Tangen av Glesne er det også funnet en del av en skafthulløks (C 27296). En ditto skafthulløks er trolig funnet på «Skogstad» (C 20677). På Fyran er det funnet to tykknakkete steinøkser (C 6839, C 7068). På Glesne er det også funnet en tykknakket steinøks (C 8564). På Stavanesodden er det funnet to flintflekker (C 4670, C 5364) (Mikkelsen 1981:3, 16-25). Det er også funnet en skaftfurekølle (klubbe med rille), men med ukjent funnsted (C20764).

Det skal ikke være typiske gravrøyser fra bronsealderen i kommunen, men det utelukker ikke at det kan være bronsealdergraver i øvrige (jordblandete) gravrøyser som er registrert. Det kan også hende

at det finnes kremasjonsgraver fra yngre bronsealder under markoverflaten, men det er ikke utført arkeologiske undersøkelser i Krødsherad med slike funn.

Det er kjent få boplasser og aktivitetsområder fra steinalder og bronsealder i Krødsherad. Ved en arkeologisk kartlegging av Krøderen i 1980 ble det gjort undersøkelser langs strandlinjene, men uten positive resultater (Mikkelsen 1981:1-3). På Stavanoesodden ved Veikåker er det funnet flintflekker, så her har det antagelig vært en boplass, se avsnittet over. Den fine, flate odden ut mot innsjøen er en typisk beliggenhet for slike gamle boplasser. Generelt anses potensialet for funn å være stort, spesielt langs innsjøer og elver. På den annen side kan vassdragsreguleringer, endrete elveløp, flom og ras gjennom tidene ha ført til at lokaliteter er gått tapt. Omfattende arkeologiske undersøkelser er nødvendig for å kartlegge denne type kulturspor og ikke minst for å kunne si mer om dateringer innenfor de lange periodene som steinalder og bronsealder utgjør.

De to skålgropsteinene som er kjent i Krødsherad ligger i fjellområdene, den ene på Snersrud opp mot Norefjell vest for Krøderen og den andre på Blodfjell øst for innsjøen. Skålgroper er en form for helleristninger med vide dateringsrammer fra sent yngre steinalder/bronsealder til eldre jernalder. På helleristningsfelt fra bronsealderen med båtfigurer, mennesker, dyr og andre figurer i for eksempel Østfold og Bohuslän inngår skålgroper som et vanlig motiv. I innlandsområder, som i Krødsherad, er det mest vanlig å finne enkeltliggende skålgropsteiner. Skålgropene har mange tolkninger, og vi kan ikke vite sikkert hva menneskene i forhistorien forbandt med dem. En vanlig tolkning er at de er en form for religiøse symboler; kanskje ble det lagt gaver til tidens guder i gropene. I historisk tid vet vi at det blant annet ble ofret smør eller bær i gropene for å sikre god fruktbarhet for åker og husdyr.

Skålgropsteinen på Snersrud (Askeladden Id.nr. 14422-1) er en stor jordfast stein med fire skålgroper. Den inngår i et utvalgt kulturmiljø og beskrives nærmere i kapittel 5. Skålgropa på Blodfjell er risset ned i selve berget, i form av en enkeltliggende, stor skålgrop. Gropa er helt rund, ca. 10 cm. i diameter, ganske grunn, 3-5 cm. dyp, temmelig flat bunn; Figur 7. Den er funnet høsten 2012 av Kjell Bjørka, en forfatter med engasjement for lokalhistorie. Lokaliteten er ikke registrert, men er sett av arkeolog David Vogt ved Kulturhistorisk museum, UiO 18.juni 2013. Skålgropa ligger ca. 15 m. syd for toppen av en knaus som igjen ligger noen 100 m. syd for Blodfjells høyeste punkt. Stedet er godt synlig fra mange steder langs Krøderfjorden, f.eks. hvis en har bål der. Selve toppen er ikke så godt synlig fra fjorden (etter beskrivelse av Bjørka).

Figur 6 Skaftthulløks fra Ørpen. Foto: Ove Holst, Kulturhistorisk museum, UiO, Fotoarkiv.

Figur 7 Skålgropsteinen på Blodfjell. Foto: Kjell Bjørka, Krødsherad.

JERNALDER OG MIDDELALDER

Ulike typer kulturminner og -miljøer i Krødsherad dateres innenfor periodene jernalder og middelalder.

Et karakteristisk trekk ved Krødsherads kulturhistorie og viktige elementer i dagens kulturlandskap er de mange gravhaugene og gravfeltene fra jernalderen. Det er rike spor etter en bofast jordbruksbefolkning, både i form av gravminner og gjenstandsfunn fra graver. Gravene stammer fra ulike perioder av jernalderen, og er minner etter en hedensk gravskikk forut for kristningen av Norge.

Gravrøysene/-haugene ligger hovedsakelig innenfor dagens jordbruksområder og på/ved gårdene langs Krøderen, men enkelte graver og funn finnes også utenom innsjøen.

I løpet av den lange perioden som jernalderen utgjør skjer det flere endringer i gravskikken, samtidig som det er variasjoner innenfor periodene. I førromersk eller keltisk jernalder (500 f.Kr.- Kr.f.) er branngravskikken enerådende, og utgjør en kontinuitet fra yngre bronsealder. I eldre jernalder (Kr.f.- 550 e.Kr.) blir jordfestegraver og synlige gravhauger mer vanlig, samtidig som det også finnes kremasjonsgraver. I yngre jernalder, merovingertid (550 - 750 e.Kr.) og spesielt i vikingtid (750 -1030 e.Kr.) er det en tendens til økte funn i innlandsområder som Krødsherad. Gravene var en måte å hedre og minnes forfedrene på. I tillegg var gravene synlige monumenter på gårdene, og var eiendomsmarkører i datidens samfunn. Graver langs innsjøene markerte skipsleia og bosetningen langs vannet. I skog og fjell ligger gravene ofte langs eldgamle ferdselsveier.

Fra sør til nord langs østsiden av Krøderen er det sikre gravminner på gårdene Bjertnes og Veikåker. Det er fjernede gravhauger på Ørpen søndre og nordre. Uavklarte eller usikre gravminner finnes også på disse to gårdene. Fra sør til nord langs vestsiden er det sikre gravminner på gårdene Glesne øvre, Søndre Fyran, Nordre Fyran, Skinnes øvre, Skinnes nedre, Råen søndre, Bjøre, Bø, Nore nedre, Sandum søndre (Storesanden) og Surteberg. Uavklarte eller usikre gravminner finnes på Bjøre, Bø, Nore øvre og Nore nedre. Utenom Krøderen er det to gravrøysen på hhv. Bergbråtå og Kleiva under Veikåker. På Runn er det en stor gravhaug som benevnes Kong Dans haug. Denne er angitt som usikker, muligens som naturdannelse. Mye kan være benyttet som fyllmasse til veiutbygning på 50-tallet på Rundskogen.

Det er kjent flere gjenstandsfunn som stammer fra, eller som kan stamme fra, begravelsene i gravene. Gjenstandene viser samlet sett at gravene er fra ulike perioder innenfor jernalderen. Både menn og kvinner fikk verdige graver. Det er også kjent gjenstander som ikke er dokumentert fra graver, men som kan stamme fra ødelagte graver og/eller fra datidens bosetninger, tun og åkre. Gjenstander uten kjent funnkontekst eller sammenheng omtales ofte som *løsfunn*.

Av gjenstander av jern er det f.eks. plogjern, jernbarrer, sverd, økser, ljàblad, sigder, lenker, pilspisser, spydspisser, kroker, bissel, rangler, vedskje, pålstav, remspenne, spiker, kniver, ildstål, deler av jernkjele, skjoldbule, saks, nøkkel etc. Det er funnet leirkarskår i graver fra eldre jernalder på Nore nedre (C 34695 a-i, C 34696 a-d, C 21924 a-b). Det er også funnet bryner, mynter, bronsespenner, glassperler, beinkam, jernslag, beinrester etc. i gravene (for en oversikt over funn og funnsteder per 1980, se Mikkelsen 1981:16-25).

Alt i alt tyder gjenstandene på at det var et rikt jordbrukssamfunn i Krødsherad i jernalderen. Her kan nevnes en spesiell kvinnegrav fra vikingtid fra gården Bø søndre på vestsiden av Krøderen (C 7541-47). Graven ble avdekket i en rund gravhaug i 1875. I tillegg til brente bein fra den døde var det et variert og rikt gravutstyr; syv sølvmynter, to ovale draktspenner av bronse, en dekorert bronsenøkkel, en nål av sølv, flere fargerike glassperler, to sirkelrunde plater av jern (ubestemt funksjon), samt nagle, tvunnet tråd, skår av oval spenne og en ten. Som det står i katalogteksten: «*Fundet er af særlig Vigtighed som et af de yderst faa norske fra hedensk Tid, hvori man har truffet Mynter sammen med Oldsager*», se foto av to av myntene (Figur 8), den ene draktspennen (Figur 9), bronsenøkkel (Figur 10) og perlene (Figur 11). Det er bevart flere gravhauger på Bø.

Det er kjent rydningsrøysfelt ulike steder i Krødsherad, som oftest i tilknytninger til dagens gårder. Dateringene er uavklart, og det vil kreve arkeologiske undersøkelser for å kunne si mer om når disse gamle åkrene var i bruk. Det er sannsynligvis en stor variasjon, og med dateringer som kan spenne over lange perioder, også innenfor de enkelte feltene. De eldste rydningsrøysfeltene som er undersøkt i Norge går helt tilbake til den første jordbruksperioden i yngre steinalder/bronsealder. I innlandsområdene er det mer vanlig med dateringer innenfor jernalder og middelalder.

Konkrete funn etter et tidlig jordbruk i Krødsherad er spor etter bruk av ard, som fremkom som mørke furer på kryss og tvers under to gravhauger på Nore og som er tidfestet til 200-300-tallet e.Kr. (etter Buskeruds historie 2017). På Veikåker og på Bø er det funnet plogjern fra vikingtid (C 3985, C 4672, C 29828/b).

I jernalderen bodde bøndene i såkalte langhus. Det var grindbygde trehus med bolig for menneskene i den ene delen, og fjøs/stall for husdyra i den andre. Langhus er en byggetradisjon som i Sør-Skandinavia går helt tilbake til den første jordbruksetableringen i yngre steinalder, og som vedvarer til og med vikingtid. Langhusene har noe ulik konstruksjon opp gjennom tidene, men prinsippet er det samme.

Spor etter ferdsel som trolig går tilbake til jernalderen, og kanskje også lenger tilbake, er de såkalte hulveiene. Hulveier er gang- og rideveier som spesielt i hellende terreng har en karakteristisk nedsunket form som har oppstått ved langvarig bruk. Det er registrert flere hulveier, eller deler av hulveier, i Krødsherad, som ved Nore og Noresund.

I eldre jernalder, i romertid og folkevandringstid, ble det etablert forsvarsverk rundt om i bygdene, såkalte bygdeborg. De ligger helst på strategiske steder i landskapet, ofte på topper og med vid utsikt. I dag er det kun rester av tørrsteinsmurene som er bevart, men disse kan opprinnelig ha vært forsterket med palisader av tre. Vanligvis er de slake sidene oppbygd med murer, mens de bratte sidene ofte ikke er forsterket, da det her var godt nok forsvar i seg selv. Nyere forskning i Norge og Sverige viser at bygdeborgene kan gå tilbake til bronsealderen, og opp til yngre jernalder og middelalder. Flere av anleggene kan ha vært ment som samlingssteder, f.eks. for religiøse seremonier og var ikke primært forsvarsanlegg. Begrepet «bygdeborg» er følgelig en eldre betegnelse, og ikke et entydig begrep – eller fenomen. Bygdeborgen Tjuvborgen i Krødsherad er et av de utvalgte kulturmiljøene i kapittel 5.

Fangst av elg og rein var tidlig viktig. Mye tyder på at jakt på rein i fjellet ble intensivert i vikingtid og middelalder. Funn av pilspisser av jern forteller om jakt med pil og bue. Jegeren lå bak bogastell (skytestillinger) og ventet til dyra kom på skuddhold. Fangstanleggene er anlagt innenfor viktige trekkveier for dyrene. I Krødsherad er det kjent enkelte anlegg for elg og rein. I Elgedalen / Slettemoåsen i sør er det tre lokaliteter med fangstgroper for elg, og som er et av de utvalgte kulturmiljøene i kapittel 5. Ved sørenden av Høgevardtjenn i fjellet helt nordvest i kommunen er det en rekke med tre steinmurte dyregraver for fangst av villrein. Fangstanleggene kan mest sannsynlig dateres innenfor jernalder - middelalder. Samtidig tas det et forbehold mht. dateringsrammen, da det også kjent adskillig eldre elggroper med dateringer innenfor steinalder – bronsealder.

I yngre jernalder og middelalder var utmarka i Krødsherad ikke bare områder for fangst og fiske, men òg steder der det ble utvunnet jern fra myrmalm. Jern var handelsvare og en viktig eksportartikkel.

Hallingdal er et nesten sammenhengende jernvinneområde med jernvinnelokaliteter fra lavland til høyfjell. Dateringene for slagghforekomster i dalføret spenner over tidsrommet fra om lag 300 til 1400 e.Kr. Det er vanlig at jernframstillingsplassene ligger innenfor dagens seterområder i skog og fjell, opp mot skoggrensa, men de kan også ligge i andre områder og landskap. Det var en omfattende produksjon av jern i disse bygdene, langt utover egne behov. Jern var eksportvare til byer og tettsteder andre steder i Norge, og til steder lenger sør i Skandinavia.

Det er to hovedtyper jernvinneanlegg. I den eldste typen anlegg fra eldre jernalder foregikk jernframstillingen i store sjaktovner med slagghop under bakken. Det er ofte utkast av store slagghauger i området rundt. I yngre jernalder og middelalder endres teknologien til en sjaktovn over bakken der slagget tappes ut i nedkant. Dette slagget blir dråpeformet, såkalt tappeslaggh. Røstet myrmalm, ved og kull er hovedkomponentene i fremstilling av jern, i tillegg til varme/ild og lufttilførsel med blåsebelger etc. Kullgroper hører til den yngste perioden. I slagghaugene finner en

gjærne skår etter brent leire som ovnene var bygd opp av, samt kull og malmrester etter produksjonen.

Fosshaug på Golsfjellet og Veslestølen i Rukkedalen i Hallingdal, og Fausko i Smådøldalen i Numedal, er eksempler på tidlige jernvinner fra eldre jernalder. Disse anleggene var hver for seg svært omfattende, og produserte flere tonn jern. Det er per i dag ikke kjent slike tidlige anlegg i Krødsherad.

I yngre jernalder ble det en markant oppgang i jernproduksjonen. Det er bevart svært mange av denne type jernframstillingsanlegg i Buskerud, spesielt i de øvre dalførene. Anleggene skiller seg til dels mye fra de eldre jernvinnestedene, både i type og utforming. Råjern og bearbeidet jern i form av jernbarrer ble en viktig handelsvare for bygdene, og ga rikdom til gårder over hele fylket. De mange tusen kullgropene opp mot fjellet kan knyttes direkte til jernframstillingen. Kullet ble brukt til fyring i blester-ovnene. Flere steder finner vi også enkle husvære i tilknytting til jernvinnene. Slike blester-tufter var arbeidssted, og kanskje overnattingsplass, for dem som arbeidet med jernvinna. Omfanget tilsier at jernproduksjonen sysselsatte mange mennesker, spesielt i høymiddelalderen. Jernet ble brukt til blant annet pilspisser, spydspisser, økser, hestesko og hesteredskap, båtnagler, fiskeredskaper, dørhengsler, ljåer og sigder. Jernvinna på Furumo i Modum viser at det også ble produsert jern i jordbruksområdene i lavlandet (etter Buskeruds historie, Buskerud fylkeskommune 2017: 51).

I Krødsherad er det kjent enkelte konsentrasjoner med kullgroper, mens det per i dag kun er kjennskap til få jernframstillingsplasser i form av slagghauger og evt. tufter etter verksted og smier. To områder peker seg spesielt ut med større konsentrasjoner av kullgroper; ved Nore-Høgemo og et område vest for Norefjellstua på Norefjell. På Nore er det også kjent en slagghforekomst. Felles for disse to områdene er at det er utført arkeologiske registreringer her i de senere årene, og de inngår i de utvalgte kulturmiljøene i kapittel 5. For øvrig er det registrert spredte forekomster av kullgroper andre steder i kommunen.

Mellom de to områdene med konsentrasjoner av kullgroper er det registrert en såkalt smieplass på Vestre Fosslien. I beskrivelsen står det at smia ligger i sørlig skrånende terreng like nord for tunet på gården, og består av et område med slaggh som har utredelse på ca. 5 x 3 meter. Lokaliteten er noe beskadiget av en steinrøys og en traktorvei. Det ble også funnet et ditto område med slaggh i området ved rydningsrøysa, og mer konsentrert vest for denne med en utredelse på ca. 2 x 3 meter og en høyde på ca. 0,2 meter. Fyllmassen består av kullblandet sand med slagghbiter, og ved bruk av magnet ble det påvist antydninger til røstet malm i slagghkonsentrasjonen. Det kan være rester etter en tuft under rydningsrøysa (utdrag av Askeladden Id.nr. 102760-1).

Funn av slagghforekomster på Nore og Fosslien tyder på at det var jernframstilling i yngre jernalder og middelalder i Krødsherad. Ved gjennomgang av gjenstandskatalogen til Kulturhistorisk museum (Unimus-portalen) er det enkelte forekomster av slagghbiter blant øvrige funn, f.eks. fra graver på Bjertnes (C 21927/f) og Nore nedre (C 34696/c). Under det ene loftet på Ringnes gård er det funnet slaggh etter jernutvinning, trolig fra vikingtid-middelalder (Askeladden Id.nr. 86526).

Et konkret funn som viser mot jernproduksjon er ni jernbarrer fra Veikåker, datert til vikingtid (C 32244). Barrene kom frem mellom vanlig pløvedybde og 50 cm. matjord ved utrett sving av kurve på skogsbilvei, ca. 15 m. øst for uthusene og 30 m. sydøst for stabburene på gården; Figur 12. Jernbarrer ble brukt som betalingsmiddel, og ble smidd etter en fastsatt norm. Liknende depoter med flere barrer sammen som på Veikåker er funnet i andre jernproduserende bygder på Østlandet.

Ofte kan slagghaugene være lave og overgrodd, og vanskelige å finne uten systematiske undersøkelser. En finner nye jernvinneanlegg ved nye registreringer, ofte ved bruk av ny og forbedret metodikk. Det er å anse som en framtidig oppgave i Krødsherad.

I middelalderen innføres kristendommen i Norge. Det oppføres kirkebygg mange steder i by og bygd. I Krødsherad ble det i middelalderen oppført en stavkirke på Olberg ca. 1350. Den ble revet etter at den nåværende kirken ble innviet i 1859. Olavskilden kan kanskje gå tilbake til middelalder. Kirker og Olavkilden inngår i de utvalgte kulturmiljøer i kapittel 5.

I middelalderen skjer det flere gjennomgripende samfunnsendringer, blant annet opphører tradisjonen med langhus, og det bygges isteden laftete gårdshus. De døde begravnes nå på kirkegårdene, og ikke i graver på gårdene som i jernalderen. Næringsveier og tradisjoner innenfor jordbruk, jernblestring, fangst og fiske fortsetter fra tidligere.

Figur 8 To av sølvmyntene fra kvinnegraven på Bø søndre. Foto: Lill-Ann ChepstowLusty, Kulturhistorisk museum, UiO, Fotoarkiv.

Figur 9 En av de ovale draktspennene av bronse fra kvinnegraven på Bø søndre. Foto: Olav Heggø, Kulturhistorisk museum, UiO, Fotoarkiv.

Figur 10 Bronsenøkkelen fra kvinnegraven på Bø Søndre. Foto: Olav Heggø, Kulturhistorisk museum, UiO, Fotoarkiv.

Figur 11 Glassperlene fra kvinnegraven på Bø søndre. Foto: Ulla Schildt, Kulturhistorisk museum, UiO, Fotoarkiv

Figur 12 De ni jernbarrene fra vikingtid, Veikåker. Fotograf ukjent, Kulturhistorisk museum, UiO, Fotoarkiv.

4.2 Jordbruk

Figur 13 Kulturlandskap i Krødsherad ved Noresund med Olberg kirke på østsiden og Bjøre og Bjørøya på vestsiden av fjorden. Jordbrukslandskapet langs nedre del av Krøderen er utpekt som Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse. Foto: Krødsherad Energi. Kilde: energiteknikk.net

Jordbruket har vært og er svært viktig i Krødsherad. Kommunen preges av verdifullt kulturlandskap. Aktivt jordbruk og beitende husdyr bidrar til å pleie og ivareta kulturlandskapet og biologisk mangfold med plantearter som er avhengige av beite og skjøtsel. Det er mange helhetlige gårdstun i alle størrelser, og med godt bevarte bygninger. Det finnes særegne, tidligere husmannsgrender, og til flere gårder er det også tilhørende setre (se kap. 4.3).

Dagens gårdstun er ofte firkanttun med store røde enhetslåver, panelte og hvitmalte bolighus, gjerne i sveitserstil, men også noen eldre ukledde tømmerhus. Tunene har gjerne både hovedhus og

kårbygninger, sidebygninger og loft, noen eldre med synlig tømmer, andre kledt med panel, ofte rødmalt. Noen gårder har alléer. En del steder er det også store steingarder (steingjerder).

De eldste, stående bygningene vi finner i Krødsherad i dag, er fra 1500- , 1600- og 1700-tallet og er knyttet til jordbruk. Dette er blant annet stabbur (loft) på Vassendrud, Råen og Ringnes.

DET FØRSTE JORDBRUKET

Mot slutten av yngre steinalder og i bronsealderen ble jordbruket en viktig livsform her i landet. Folk tok til seg husdyr, de ble bofaste og begynte å dyrke jorda. Landnåmet og de første gårdene i Krødsherad lå sannsynligvis i solrike områder med lettdreven jord. I løpet av jernalderen og middelalderen ble det flere gårder i Krødsherad, noe de mange gravhaugene innenfor dagens jordbruksområder og langs Krøderen vitner om. De første husene som ble bygget i bronsealderen og jernalderen var stolpebygde langhus som ofte var inndelt i lengden slik at én del av huset var for mennesker og én for husdyr. Langhus avdekkes som regel ved arkeologiske undersøkelser i dyrket mark ved hjelp av maskinell flateavdekking, og er funnet i Norge over hele landet.

MIDDELALDEREN

Middelalder-gården besto av et tun med flere bygninger, omkranset av mindre åkrer med steingjerder og rydningsrøyser. Så å si alle gardar hadde stue, eldhus, loft (stabbur), låve, fjøs og stall. De fleste bygningene var enetasjes, upanelte tømmerhus. Badstuene og smiene sto i utkanten av tunet på grunn av brannfaren.

Midt på 1300-tallet opplevde Krødsherad, som resten av landet, et dramatisk tilbakeslag som følge av svartedauden (1349-50). Jordbruksproduksjon og folketall falt. Stedsnavnet «Ødegard»/ «Øygard» viser til at dette er gårder som ble lagt øde etter pest-epidemien. Pesten kom tilbake i flere bølger, og en regner med at folketallet ble redusert til en tredjedel av det det hadde vært før sykdommen kom. Folketallet nådde ikke det gamle nivået før omkring 1650.

HUSMANNSPLASSER

I den første halvdel av 1800-talet var det sterk befolkningsvekst i flere bygder, mye på grunn av en rikligere matforsyning og bedre ernæring, blant annet fordi poteten etter hvert utgjorde en stadig viktigere del av kostholdet. Befolkningsøkningen førte til at det ble flere bostedsløse. Odelstretten ga eldste sønn rett til å arve gården udelt. Om yngre søsken ikke kunne kjøpe eller gifte seg til gård, var løsningen å slå seg til på små plasser, gjerne med litt jord til, på grunnen til gårdbrukeren. De brøt opp ny åker i utkanten av den gamle åkerjorda på gårdene, i skog eller i tidligere beiteområder. Avgift for plassen betalte de gjennom pliktarbeid på gården.

På 1800-tallet var det tallrike husmannsplasser over hele Hallingdal. På landsbasis nådde husmannsvesenet høydepunktet i 1855; da var det nesten like mange husmenn som gårdbrukere her i landet. Senere gikk tallet på husmenn tilbake, dels på grunn av teknologisk utvikling i landbruket, dels fordi husmenn fikk kjøpe plassen og ble småbrukere, og dels fordi mange flyttet til byer og tettsteder der det var mulighet for arbeid, eller de utvandret til Amerika. Husmann-institusjonen oppheves formelt ved Jordlova av 1928.

I Krødsherad er det eksempler på husmannsplasser som er blitt til småbruk. Noen er i dag feriesteder. Det er også fraflytta plasser der det i dag kun er bevart hustufter, rydningsrøyser, steingjerder etc.

Figur 14 Bratterud. Steinfjøs/låve. Foto: NIKU 2023.

Figur 15 Brattåsen. I nordre del av Krødsherad ligger det flere små og brattlendte gårder. Dette har kanskje opprinnelig vært husmannsplasser? Foto: NIKU 2023.

Figur 16 I Krødsherad er det mange bevarte bygningsmiljøer knyttet til landbruket, både store og små gårder. I temaplanen er det valgt ut noen miljøer (se kapittel 5). Det finnes flere interessante miljøer/bygninger/gårdstun som bør vurderes ved rullering av kulturmiljøplanen. Foto: NIKU 2023.

4.3 Utmarksbruk, seterdrift og skogbruk

For de fleste gårdsbrukene i Buskerud på 1700- og 1800-tallet var utmarka en livsviktig ressurs for beite og fôr høsting som omfattet både gress, lauv og mose. Her var det også mulig å hente trevirke til å sette opp hus og gjerder, finne emner til redskaper og skaffe ved til fyring. Seterdrifta utnyttet klima- og vekstendringene i utmarka og opp mot fjellet, og er kjent fra det meste av landet langt tilbake i tid.

Krødsherad har en lang historie med seterdrift. Setergrender med setre og setervoller utgjør kulturmiljøer. Kulturlandskapet er preget av virksomheten, med seterbygninger og -tun, steingjerder og rydningsrøyser, beitemark, eng og andre rydninger etter både eldre og nyere drift. Innenfor og i nærområdene til dagens setre kan det være hustufter etter eldre bosetning. Slike gamle tufter er ofte vanskelig å datere nærmere uten nærmere undersøkelser.

En prosjektrapport for skogssetrene i Krødsherad i 2012, med undertittelen setrer, voller og plasser, omhandler historikken til setrene i kommunen, navn på de ulike setrene, kort beskrivelse og foto av setrene, intervjuer med grunneiere, framtiden for setrene mm. (Gravermoen 2012). Alle setrene i Krødsherad ligger / lå i skogen, derav betegnelsen skogssetre. Det finnes ingen i snaufjellet. Setre som ligger høyest, i overgangen fra barskog til bjørkeskog, er Bjøresetra i Ringnesmarka, Østensetra, Sortebergsetra, Leirsetra, Noreseter, Bø- og Leinesetrene. Noen gårder hadde både langseter og heimeseter, men dette var ikke så utbredt i Krødsherad som i nabobygdene i vest. Heimesetra ble benyttet vår og høst. Flere av setrene står til forfall, mens andre er gjenoppbygd til hytter. I vedlegg 3 er seterrapporten vedlagt.

I flere uttalelser i medvirkningsprosessen er setermiljøene ved Østenseter og Bøseter trukket fram som verdifulle kulturmiljøer.

Figur 17 Puttanseter. Foto: Prosjektrapport for skogssetrene i Krødsherad i 2012.

Foruten jordbruksrelatert virksomhet har utmarka blitt brukt til skogsdrift, tømmerhogst og fløting. Skogbruket i Krødsherad har vært preget av høy avvirkning, og derav både tømmerfløting og sagbruk.

Figur 18 Moviken. Bjørnejeger, hodeskaller fra bjørn festet i gavlen på uthus. Opprinnelig var det ekte skaller, mens de i dag er erstattet av kopier i plast. Foto: NIKU 2023.

4.4 Samfunn og fellesskap

Samordning og utføring av fellestjenester som rettsvesen, forsvars eller helsetjenester har vært ordnet på ulikt vis gjennom tidene. Kulturminner som finnes etter dette, er både stedsnavn på historiske plasser og stående bygninger og anlegg eller rester av slike. Kulturminner knyttet til

samfunn og fellesskap er blant annet kirker, forsamlingshus, militæranlegg, helseinstitusjoner og skoler. Det finnes etter hvert mange hus som i tidligere tider har vært viktige kommunale bygg.

OFFENTLIG FORVALTNING

Det gamle bygdesenteret i Krødsherad med kirke, kommunehus/ bank og forretning ligger rett ved tunet på Olberg gård. Olberg omtales som tingsted i 1470, og har vært kirkested siden middelalderen. I tidligere tider ble offentlige og private meddelelser som var bestemt for allmennheten, kunngjort ved høyttlesning på tinget, kirkebakken eller fra prekestolen. Fram til 1920 da ordningen ble avskaffet ved lov, ble kunngjøringer (lysinger) lest høyt av lensmannen fra kirkebakken etter gudstjenesten. Det var som oftest her gapestokken for offentlig avstraffelse var plassert. (Gapestokken ble avskaffet ved lov i 1848.) Noen steder var kirkebakken også ekserserplass med telthus for våpen og uniformer. Dette skyldtes at fra 1640-årene var den norske hær organisert på den måten at enkelte gårder skulle stille med og utruste en soldat. Han hadde plikt til å møte i kirken hver søndag, etter kirketid var det eksersis og våpenøvelser på kirkebakken. Kravet til soldaten var at han skulle være minst 22 år og 155 cm høy.

Det nåværende kommunehuset – Noresundanlegget – ble oppført i 1950-åra, med senere tilbygg; og omfatter både kommunehus og skole med gymsal og svømmehall. Ved siden av ligger tannlegekontor og lærerboliger.

Figur 19 Øverst: Olberg kirke og kommunegården. Nederst: Noresundanlegget (kommunehus, skole og samfunnshus). Foto NIKU 2023.

Kirker og kapell

Livssyn og religionsutøvelse har satt mange spor i omgivelsene våre. Både gudshus, gravminner og tidligere hellige steder er eksempler på slike kulturminner. Noen er lett synlige og gjenkjennelige, mens andre kan være mindre markante og vanskelig å skjelne i terrenget og naturen. Kirkene er som

oftest synlige symbolbygg i landskapet, med stor betydning for lokal identitet. Kirkene er fellesbygg, bygd av lokalsamfunnet som samlingsplass for hverdag og fest, og ikke minst for merkedager i livet. Gravplassen er et viktig minnested. Til kirken hører òg presteboligen. Prestegården Nordre Bjertnes har eldre bebyggelse og innmark i bruk. Olberg gård har vært prestebolig og fungerte i lang tid som presteenkesete for kirkesognet.

Kirkestedene er bevisst plassert i forhold til bosetning, topografi og veifar. Det er også ganske vanlig at de eldste middelalderkirkene anlegges nær førkristne sentralområder for bosetning og gravfelt, og nær krysningpunkt / sundsted over Krøderfjorden. I Krødsherad er det flere gravminner fra jernalder på Bjertnes, og i middelalderen bygdes det en stavkirke på nabogården Olberg. I Krødsherad er det i dag tre kirker/kapell; Olberg kirke, Glesne kapell og Veikåker kapell.

SKOLER

Krødsherad har en grendestruktur og har usedavnlige mange, godt bevarte, eldre skolebygninger. Før 1860-tallet foregikk undervisningen på gårdene i bygda. Læreren reiste rundt og ga barna undervisning på omgang. Krødsherad var delt i to skoledistrikter: et for ytre og et for øvre del av bygda. Fastskoleloven av 1860 påla kommunene å etablere permanente skoler som skulle erstatte omgangsskolene. Nye skolebygninger ble oppført fra 1860 og fram til 1920-tallet, og bygda ble etter hvert inndelt i 12 skolekretser i alt. I 1959 ble skolestellet omorganisert da to nye skoler sto ferdig i Krødsherad, en på Noresund og en på Krøderen, og de tidligere grendeskolene ble nedlagt.

Skolebygningene har vært viktige samlingspunkt i grendene og har hatt betydning for lokal identitet. I store trekk eksisterer de fleste av de gamle skolelokalene fortsatt – om enn i en annen form: noen er flyttet, noen er blitt boliger eller feriesteder:

- Enderud skole ble oppført i 1874. I 1910 sto en ny skolebygningen ferdig. Er i dag bolig.
- Ørpen skole ble bygd i 1898
- Fyrand skole. Skolestue fra 1880-åra (til erstatning for skolestue fra 1860)? Nybygg for småskolen i 1915. Er i dag bolig.
- Råen skole. Skolestue fra 1911 (erstattet skolestue fra 1860). Er i dag bolig.
- Bjøre krets. Skolestue oppført 1901. Er i dag bolig.
- Rundskogen skole. Runn krets fikk den første skolestua i 1864. Ny skole ble bygget i Dyrgejordet i 1895. Skolen ble lagt ned i 1951. Er i dag bolig.
- Snersrud fikk nytt skolehus i 1914 (første skolestue ble bygd i 1863/64 og tilbygget i 1885). Skolen i Snersrud er blitt feriested for den islandske ambassaden
- Brekkebygda fikk skolestue i 1890
- Breivik skolekrets fikk skolestue med lærerbolig i Heringsrud i 1901. Heringrud skole er tatt ned og flyttet til Sigdal
- Skolestue for Rishovd – Redalen ble bygd på Mjelhovd ca. 1880. Skolestua er flyttet til Geilo som hytte.
- Gren fikk skolestue alt i 1860-åra, Grenskolen fungerte som bolig i noen år inntil den ble revet. Nybygg i 1882 ble ombygd, senere revet og flyttet til Krøderen (der kalt Palmesenhuset). Gren skole fikk ny skolestue omkring 1900. Denne erstattet eldre skolestuer.
- Håkonsrud skole (også kalt Vassendrud skolestue) kom omtrent samtidig med jernbanen i 1872 og hadde lærerbolig. I 1908 kom det ny skole, og i 1925 nybygg for småskolen. Er i dag produksjonslokale for Scania Plast, men deler av den står fortsatt

Figur 20 Enderud skole oppført 1910 ble nedlagt ca. 1960. Det gamle skolehuset med tilhørende uthus er godt ivarett av eierne siden 1970-/80-tallet: kunstneren Anders Kjær og kona Tove. Foto: NIKU 2013.

Figur 21 Eldre skolehus i Krødsherad. Foto: NIKU 2023.

Forsamlingshus og samlingsplasser

Forsamlingshus, grendestuer og bedehus er kulturminner som kan ha stor lokal betydning. Likeså idrettsanlegg, se kap. 4.7.

Unikt for Krødsherad er at det finnes to bevarte ungdomshus som begge er svært godt bevart i nærmest opprinnelig skikk, både ut- og innvendig: Solgløtt og Folkets hus i Svartekroken.

Figur 22 Ungdomshuset Solgløtt. Foto: NIKU 2023.

Figur 23 Folkets hus, Svartekroken. Foto: NIKU 2023

Figur 24 Interiør Solgløtt. Foto: NIKU 2023.

Figur 25 Interiør Folkets hus. Foto: NIKU 2023.

4.5 Samferdsel

Landskapet langs nedre del av Krøderen er utpekt som *Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse* med begrunnelse i at kulturlandskapet representerer spennende historier om utviklingen i både jordbruk og samferdsel.

KRØDERFJORDEN SOM FERDELSÅRE

Krøderfjorden har vært viktig for ferdsel siden de første menneskene kom til dalføret. Om vinteren til fots, på ski eller med hest over isen, om sommeren med båt. Eldre kart viser at det fra gammelt av har vært sundsted for skyss over fjorden ved Noresund. Plassering av gravhauger vitner om innsjøens betydning som hovedferdselsvei i eldre tid. Fram til det ble bygget ut kjøreveier (1800-tallet?) ble vinterveien over isen på Krøderen brukt av blant andre hallingdøler på vei til Drammen og Kongsberg.

Figur 26 Utsnitt av veikart for Buskeruds Amt fra 1814 viser hovedvei på vestsiden av Krøderfjorden og et sundsted for kryssing av fjorden ved Noresund. Kilde: Kartverket, Historiske kart.

STIER OG VEIFAR

Veier og stier er de viktigste sporene etter samferdsel og kommunikasjon i omgivelsene våre, og dette er kulturminner med stor variasjon. Små og store steder er knyttet sammen i et finmasket nett av ferdselsårer av ulik størrelse, fra gjengrodd stier til moderne motorveier med avanserte bro- og tunellanlegg. Flyttveier og handelsveier gikk gjerne mellom kysten og innlandet og følger helst dalfører og naturlige passasjer. Veier innenfor grenda gikk fra tun til tun, og ikke utenom bebyggelsen slik de ofte blir lagt i dag. Gamle stier og veifar er oftest naturbestemt. De ble anlagt der folk så at det var greit å komme seg fram. Disse vegene ble benyttet til omtrent all trafikk mellom

gårder i grenda, til setrene, eller til kirke, tingsted og handel, eller ut av bygda. Noen veifar er fremdeles godt synlige. Det er mellom annet bevart hulveier fra forhistorisk tid i deler av Krødsherad.

I uttalelsene som er kommet gjennom medvirkningsprosessen, har lokalbefolkningen trukket fram flere eldre veifar:

- Rester etter gamle tømmerveier, bygd for hestetransport
- De gamle ferdselsårene «Prestveien» mellom Heslia og Thales i Eggedal, samt «Prestveien» fra Hovden i Krødsherad til Holmen prestegård i Sigdal og Ramstad i Prestfoss
- Historisk vandringssti fra Ørgenvika til Veikåker
- Postveien Enderud – Havik
- Kirkevegen Redalen – Ørpen
- Skiløypene på Krøderen

Nordmannsslepa

Nordmannsslepene er eldgamle ferdselsveier over Hardangervidda. Nordre Nordmannsslepa gikk fra Eidfjord opp Måbødalen og Sysendalen, og fortsatte på nordsiden av Halnefjorden og ned i Ustedalen som utgjør øvre delen av Hallingdal. En sidegren tok av sør for Ustetind og førte østover gjennom Tunhovd og kom til slutt helt ned mot Noresund i Krødsherad.

Slepene var de gamle ferdselsveiene mellom landsdelene før de første offentlige veianleggene (Kongeveiene) ble bygget fra 1600-tallet. Begrepet *slep* viser til sjeker eller drag som var bundet sammen med to tverrtrær og med lasten oppå. Slepene ble trukket av hest og subbet langs bakken. Slepene er fredet etter kulturminneloven som gamle ferdselsminner.

BRUER OG SUNDSTEDER

Bruer er avgjørende for samferdselen og kan være viktige kulturminner. Bru ved Noresund i Krødsherad ble oppført for OL i 1952. Den ble erstattet av ny bru i 1994 da fakkelfstafett for Lillehammer-OL gikk over brua.

Ved den nederste fossen i Bjøreelva er det fundamenter av store natursteinsblokker fra tidligere bru som i dag er borte.

Ordet *sund* brukes om et ferge- eller overfartssted over en elv eller fjord. Både Noresund og Sundvollen (tettstedet Krøderen) har navn etter at dette var sund der Krøderfjorden kunne krysses.

DAMPSKIPS- OG BÅTTRAFIKK

Det første dampskipet på Krøderfjorden kom i 1861. Etter at Krøderbanen ble åpnet drøyt ti år etter, økte dampskipstrafikken med effektiv overgang mellom båt og jernbane. Båttrafikken på Krøderfjorden hadde sin storhetstid rundt 1900. Under den midlertidige trafikken på Bergensbanen fra 1907 ble det kjørt direkte tog fra hovedstaden til Krøderen i forbindelse med dampskip til Gulsvik og tog videre i retning Bergen – og omvendt. Banen ble sammen med Randsfjordbanen omlagt til normalspor i 1909. Da Bergensbanen åpnet fra Gulsvik til Hønefoss og Oslo i slutten av 1909, ble behovet for skipstrafikk på Krøderen sterkt redusert. Kundegrunnlaget falt, og siste dampbåt på fjorden gikk i opplag i 1925.

I dag går båten Kryllingen i rute med turisttrafikk på Krøderfjorden. Siden 1990 har Kryllingen (1990-2016) og MS Kryllingen II (2017-dd) seilt opp til 2500 gjester i året.

Figur 27 Dampbåten "Haakon Adelsteen" ved Krøderen brygge, ca. 1872 – 1875, der det var korrespondanse med dampskip til Gulsvik. Foto: Norsk Jernbanemuseum / Digitalt museum.

KRØDERBANEN

Krøderbanen ble bygget som smalsporet sidebane til Randsfjordbanen, og åpnet i 1872 mellom Vikersund og Krøderen. Formålet var å lette transporten av produkter fra skogs- og landbruksbygdene til Drammen. Da Bergensbanen ble åpnet på strekningen Bergen–Gulsvik sommeren 1908, ble det brukt båt mellom Gulsvik og Krøderen for persontransport, og Krøderbanen var dermed en del av Bergensbanen fram til denne ble ferdigstilt i 1909. Banen ble ombygget til normalspor i forbindelse med Bergensbanens åpning i 1909.

Lokal passasjertrafikk på banen fortsatte til 1958, og med godstransport frem til 1985 da normal banedrift ble nedlagt. Fra 1987 er banen tatt i bruk som museumsbane drevet av Norsk Jernbaneklubb og Stiftelsen Krøderbanen. Togene kjøres med damplokomotiv, teakvogner fra mellomkrigstiden og motorvogner fra 1950-tallet. De to opprinnelige stasjonene, Snarum og Krøderen, har stasjonsbygninger tegnet av Georg Andreas Bull. Stasjonsbygningen på Snarum brant ned i 1992, men er senere gjenoppbygd etter de originale tegningene. Både rullende materiell og faste installasjoner langs linjen er holdt i en tidsriktig stil. Krøderbanen er også et senter for restaurering og vedlikehold av musealt jernbanemateriell.

Krøderen stasjon ble fredet som teknisk kulturminne i 1981 sammen med de øverste 2,6 kilometerne av banen.

Figur 28 Krøderen stasjon, 1907-10. Foto: Akershusmuseene / Digitalt museum.

BERGENSBANEN

I 1909 sto Bergensbanen ferdig på strekningen mellom Bergen og Oslo. Banen går innom nordre del av Krødsherad. I Ørgenvika er det jernbaneanlegg som består av stasjon og banevokterbolig, samt anleggsvei.

POST OG TELEFON

Kulturminner knyttet til tjenester som post og telefon hører også inn under temaet samferdsel. I Fossliia skal det være en eldre telefonsentral bevart.

Ved Krøderen torg står en av de røde telefonkioskene som det en gang var 6000 av i Norge, fra Lindesnes i sør til Hammerfest i Nord. Den velkjente røde telefonkiosken er et av de fremste eksemplene på funksjonalistisk formgivning. Den var resultatet av en arkitektkonkurranse i 1932, vunnet av arkitekt Georg Fredrik Fasting. I dag står det igjen 100 røde telefonkiosker av denne typen her i landet. Disse ble vernet som kulturminner i 2007.

SKYSSTASJONER

Skysstasjoner var knyttet til den tidligere skyssplikten om påla bønder å skaffe kongen, adelen og høyere embetsmenn fri skyss. Denne ble innført allerede på 1100-tallet og den frie skyssen varte fram til den ble opphevet i 1816 til fordel for en betalingssskyss, og senere utover dette århundret ble det gjort lovendringer som skulle fremme etableringer av skysstasjoner. Skysstasjonene var innenfor denne ordningen en offentlig subsidiert gård hvor reisende kunne få hest eller vogn for sin videre ferd, ofte kombinert med et gjestgiveri for mat og overnatting. Skyssvesenet ble opphevet ved lov i 1951. Det har vært flere gårder i Krødsherad som har vært skysstasjoner. Olberg var skysstasjon fra 1870 til 1924.

4.6 Handel, tjenesteyting og boligbebyggelse

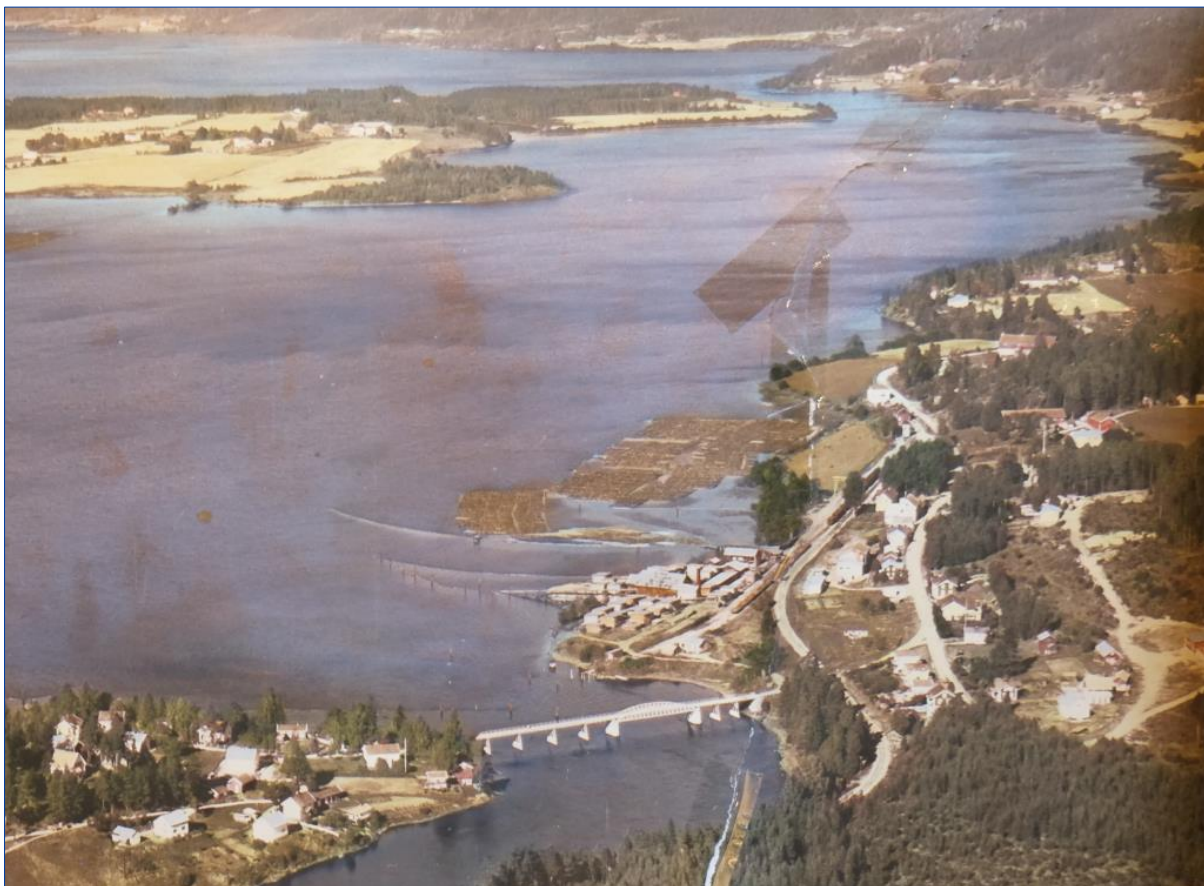
Dette kapitlet omfatter bygninger og bygningsmiljøer knyttet til handel og tjenesteyting, samt bolighus som ikke kan kategoriseres under jordbruk eller andre temaer i planen.

I byer og tettsteder finner man et vell av kulturminner knyttet til handel og servicenæring, slik som butikker, banker, apotek, hotell, torg og markeds plasser, eller lagerbygninger. Men man kan også finne handels plasser som lå langt fra folk, for eksempel i fjellet mellom kysten og dalstrøkene, hvor folk møttes i gammel tid for å bytte varer, eller der det var markeds plasser for kjøp og salg av husdyr.

I Krødsherad er det en rekke nedlagte landhandlerier/butikker i ulike grender. Det var både kolonialbutikker og bakerier. Og kaféer.

En stor del av det vi omtaler som kulturminner er bygninger, ikke minst boliger. Noe av denne boligbebyggelsen har vokst fram i tilknytning til næringsvirksomhet, som jordbruk, industri og samferdsel. Mye av boligbebyggelsen har ingen spesifikk tilknytning til næringsvirksomhet. Byggefeltene fra årene etter andre verdenskrig, er eksempler på dette.

I forbindelse med oppstart av dampskiptrafikk på fjorden og bygging av jernbane fra Vikersund til Krøderen i 1860-70-årene vokste tettstedet Krøderen fram. Det ble bygget boliger for eller av folk som arbeidet med utbyggingen for NSB, samt NSB-ansatte som sto for selve driften av Krøderbanen. Rundt stasjonsbygning, pakkhus, lokomotivstall og personalbolig vokste det fram en liten stasjonsby. Stedet fikk i løpet av kort tid egen skole og det ble etablert sagbruk, små håndverksbedrifter, meieri, bakeri, landhandlerier, klesforretninger og overnattingssteder. Etter 2. verdenskrig også en trevarefabrikk.

Figur 29 Stasjonsbyen rundt Krøderen stasjon ca. 1950?. I Krøderfjorden ligger det fulle tømmerlenser. Foto: Krødsherad kommune (avfotografert av NIKU).

På nedsiden av Krødergata (Krøderfjordveien, rv. 280) er det rester av stasjonsbyen Krøderen. Her er bebyggelse fra slutten av 1800-tallet og ulike perioder på 1900-tallet med preg av flere ulike stilarter. Alle bygninger er ikke interessante kulturhistorisk og arkitektonisk sett, men samlet sett har småskala-bebyggelsen i området mellom rv. 280 og fjorden likevel miljøverdi. Bygningstiljøet ligger eksponert ut mot både hovedveien gjennom tettstedet (rv. 280), Krøderbanen og Krøderfjorden, og styrker opplevelsen av Krøderen stasjon og Krøderbanen som kulturmiljø.

Tidligere var det også eldre bebyggelse på oversiden av gata.

Figur 30 Eldre bygninger langs Krødergata. Foto: NIKU 2023.

4.7 Fritid og turisme

LANDSTEDER, HOTELLER, FJELLSTUER, HYTTER OG CAMPING

Fritidens kulturminner finner man stort sett fra midten av 1800-tallet, da naturromantiske strømninger gjorde at borgerskapet søkte tilbake naturen for rekreasjon. Et eksempel er Villa Fridheim, som opprinnelig ble oppført i 1890-1892 som landsted for trelasthandler Svend Haug og hans hustru Thea. Da Svend Haug døde midt under byggearbeidene i 1891, ble det enken Thea Haug som fikk slutført arbeidet. Deretter flyttet hun hit permanent og brukte det som hjem for seg og ett av barna. Etter flere år bygget familien stedet om til hotell, og det ble solgt ut av slekta. Hotellet var i drift fra 1914 til 1960.

Figur 31 Villa Fridheim er et landemerke i Krødsherad og et av kommunens viktigste kulturminner. Stedet ble opprinnelig bygget som landsted, men ble helårsbolig og senere hotell. Det er i dag eventyrmuseum i bygningen. Foto: www.vistnorefjell.com

Mot slutten av 1800-tallet ble det mange steder i landet bygget sanatorier (kur- og rekreasjonssteder) og hoteller for den bemidlede klassen. Samtidig med etablering av hoteller, tok byfolk inn som feriegjester på enkelte setre som etter hvert utviklet seg til fjellstuer og familiedrevne

turistbedrifter.

På samme tid kom også de første hyttene – gjerne ved setrene, enten ved at eldre hus ble omgjort til fritidshus eller ved at det ble bygd nye hytter. I medvirkningsprosessen er det flere grupper som peker på Bøseter som et kulturmiljø med historisk betydning både som setermiljø og tidlig turisme. Her skal det være en peisestue som var tilknyttet det første hotellet på Norefjell. En uttalelse peker også på hytta fra 1890 på Høgevarde.

Mange kulturminner knyttet til vanlige folks fritid er likevel av noe senere dato, fordi idealet med åtte timer arbeid, åtte timer fritid og åtte timer hvile i Norge først ble innfridd i 1919, og retten til ferie ble lovfestet i 1936. Den nyvunne fritiden førte med seg nye aktiviteter og handlingsmønstre og bygninger og anlegg knyttet til disse aktivitetene, blant annet ble det bygget fritidsboliger/hytter, noe som preger store områder i Krødsherad, spesielt i Norefjellsområdet. Videre bygde ulike lag og foreninger ferie- og leirsteder, idrettsanlegg, hoppbakker og skiløyper. Også det offentlige viste økt interesse for folks fritid og sunnhet, noe kommunale idrettsanlegg, badeanlegg og parkanlegg som i Noresund kan være eksempler på.

Figur 32 Parkvesenets Arbeiderforening i Oslo anla feriehjem ved den lille gården Enderud. Foto: Viken fylkeskommune 2023.

Masseturismen gjorde sitt inntog etter siste verdenskrig og førte til ny vekst i tallet på overnattingsvirksomheter og private hytter. I mange tilfeller preger i dag hyttefeltene det gamle skogs- eller seterlandskapet. Norefjell fikk skianlegg i forbindelse med vinter-OL i 1952, noe som gjorde ferie på vinterstid enda mer attraktivt. Norefjell er bygget ut med en rekke større hoteller.

Figur 33 Ørpen camping har tidstypiske, eldre campinghytter fra midten av 1900-tallet. Foto: NIKU 2023.

IDRETTSANLEGG

Da kommunesenteret i Noresund ble oppført rundt 1960, ble det bygd stadion i tilknytning til anlegget. Idrettsplassen ved Skinnes har også vært et viktig samlingspunkt og arena for lokalsamfunnet.

I motsetning til tidligere tider da det å gå på ski var nødvendig for å ferdes vinterstid, ble skisport en populær fritidsaktivitet fra slutten av 1800-tallet. Skiturer på fjellet eller i skogen ble vanlig, skihopping likeså.

Under vinter-OL i 1952 foregikk alpine grener i Norefjell i Krødsherad. Dette var starten på utbygging av Norefjell som vintersportssted. Av anleggene som ble bygget til olympiaden er det lite som fortsatt eksisterer. Heishuset fra det opprinnelige skitrekket er ombygget til restaurant/kro.

4.8 Industri, bergverk og energiproduksjon

Systematisk utvinning av naturressurser har gitt grunnlag for mange typer næringsvirksomhet. I Krødsherad er det flere eksempler på tidligere industrivirksomhet. I medvirkningsprosessen er både Ramfoss kraftverk, tjærefabrikk i Hervik og mølle nevnt. Det kan finnes interessante objekter som bør vurderes ved rulling av planen.

GRUVEDRIFT

Ved Bjertnes ligger gruver der det har vært tatt ut feltspat for stentøy-produksjon; nærmere omtale under kulturmiljø; avsnitt 5.2.

SAG- OG KVERNBRUK

Det har vært bekkesager flere steder i Krødsherad. Ved Fossli-gårdene på Runnskogen ligger ei sag, ombygd fra vassdrevet til elektrisk drift omkring 1950. Den har vært i bruk til 1990-åra. I nærheten er også fundamenter etter ei bekkekvern med rester etter ei vassrenne.

Etter andre verdenskrig var det et større sagbruk ved Krøderen, knyttet til lenser/hengsler for tømmerfløting. Her var en kjerrat (mekanisk drevet spill med kjetting for å trekke tømmer opp fra fjorden), flere bygninger og sidespor av jernbanen for opplasting av tømmer.

Figur 34 Sagbrukstomta, Krøderen. Utsnitt av flyfoto, 1966. Kilde: kart.1881.no

FLØTNING

Transport av tømmer fra Hallingdal, som ble fløtet over Krøderfjorden, var en sentral begrunnelse da Krøderbanen ble anlagt rundt 1870. Foto av Krøderen fra 1950-tallet (se kap. 4.6.) viser lenser fulle av tømmer utenfor Krøderen stasjon. I dag finnes bare rester av dokker/dykkdalber igjen. Dette er sammenbuntede stolper som har vært slått ned i bunnen og som har holdt tømmerlenser på plass. Ved Glesne er et naust som har vært brukt i forbindelse med tømmerfløting. Se også figur over.

Figur 35. Foto fra 1924 viser tømmerlenser for fløtning ved Glesnetangen, lengst sør i Krøderfjorden

ENERGIPRODUKSJON

Kraftledningen Nore – Oslo er anlagt i mellomkrigstiden og krysser Krøderen. De store spennmastene er imponerende ingeniørarbeid, omtalt som «englemaster». Kraftledningen er statlig listeført som kulturminne (Askeladden Id-nr. 227220).

4.9 Samiske kulturminner

Samene er et urfolk som har sine tradisjonelle bosetningsområder i Norge, Sverige, Finland og Russland. Sørsamer er den samiske folkegruppen som tradisjonelt har levd i et område som i dag strekker seg nordover fra Engerdal i Innlandet fylke og fra Idre i Dalarna i Sverige. Forholdet mellom samisk og norrøn identitet og etnisitet utgjør en lang fagtradisjon innenfor både arkeologi og historie.

Det er påvist samiske bosetninger utover det kjente kjerneområdet for den sørsamiske befolkningen, blant annet i Valdres, Gudbrandsdalen og i Hallingdal. Et viktig referansemateriale er tre samiske rekkeildsteder ved Aursjøen i Lesja. Ildstedene ble undersøkt av arkeologer i 2006, og er datert til yngre jernalder (omkring 700 e.Kr. til midten av 900-tallet) (Bergstøl og Reitan 2008).

I fjellene i Ål og Hol nord i Hallingdal ble det på 1980-tallet undersøkt ca. 20 hustuffer. Noen var runde med voller av jord og stein. Fire av disse tuftene ble datert til vikingtid/middelalder (800-1400 e.Kr.), og kan være spor etter samiske gammer. Senere er det undersøkt en rund tuft med et typisk samisk ildsted ved Byrkjedalstølen i Hol. Tufta er datert til 1100-tallet. Det er også funnet gravhauger og gravrøyser som kan være av samisk opphav (fangstmarksgraver). I historisk tid begynte enkelte bønder i øvre Hallingdal med tamreindrift på slutten av 1700-tallet og hentet hit samer fra Røros som reingjetere. Tamreinen ble holdt både på Hardangervidda og i Nordfjella. Dette ble en viktig næring, som varte fram til 1957 (etter Buskeruds historie. Et kort riss av fylkets historie fram til 1940).

Er det et potensiale for funn av samiske kulturminner og kulturmiljøer i Krødsherad, for eksempel på Norefjell i tilknytning til tamreindrifta der? Det bør tas høyde for denne problemstillingen i fremtidige arkeologiske og historiske undersøkelser.

4.10 Nasjonale minoriteter

I Norge er det fem nasjonale minoriteter; skogfinner, kvener/norskfinner, jøder, rom (sigøynere) og reisende (romani/tatere). Gjennom Stortingsmelding nr. 16, Leve med kulturminner (2004-2005), fikk Riksantikvaren i oppdrag å løfte fram og få økt kunnskap om våre nasjonale minoriteters kulturminner, og frede et utvalg av disse (<https://www.riksantikvaren.no/kulturminner-kulturmiljo-og-kulturlandskap/nasjonale-minoriteters-kulturminner/>).

Skogfinner på Finnerud

Betegnelsen skogfinner brukes i dag om etterkommerne av finner som innvandret til Sverige fra slutten av 1500-tallet og videre til det sørøstlige Norge fra 1640-årene. Det mest kjente området for den skogfinske befolkningen er Finnskogene i Hedmark og Värmland. Men finnene slo seg ned over store deler av østlandsområdet, langs svenskegrensen fra nordre Østfold til Trysil, men også så langt vest som Hadeland og Drammens-området. Karakteristiske trekk ved skogfinsk kultur er språket, byggeskikken og jordbruksteknikken. Språket var en gammel savolaksisk dialekt. Det var typiske bygninger som røykstue, rie og badstue. Finnene brukte røykovn, en ovnstype uten skorstein og med meget god varmeutnyttelse. Jordbruket var et svedjebruk, og med svedjerug som ble sådd i aska i nedbrente granskoger. Denne teknikken krever store skogsarealer, og etter hvert ble svedjebruket uforenelig med interessene til de norske skogeierne, som satset på tømmerfløting og eksport.

Spor etter vestlig skogfinsk bosetning i Buskerud på 1600- og 1700-tallet er dokumentert i historiske kilder. Stedsnavn som Finnemarka i Modum, Finnerud i Sigdal/Krødsherad og Finneplassen på Ringerike angir en skogfinsk befolkning.

Finnerudgrenda ligger på grensen der Sigdal, Krødsherad og Modum møtes. Her fikk Henrik Finne tillatelse i 1660 til å rydde og bygge ved Nordtjernet (nå Finnerudtjernet) innpå marka. Han står i skattelistene fram til 1673, men forsvinner ut av kildene etter at han og en annen finne, Norske-Peder, hadde brent rugbråte på en annen manns grunn (utdrag av historien om Henrik Finne og hans slekt).

Finnerud ble skyldsatt fra Hoffar i 1682. Da retten det samme året skulle gå opp grensa mellom Hoffar i Sigdal og Glesne i Krødsherad, passerte de tvers over Finnerudjordet «mellom en finnebadstue og to andre hus». Finnerud var altså ryddet på begge sider av bygdegrensa, og langt fram i tid var Finnerud-delen i Krødsherad fortsatt matrikulert med gårdsnummer i Sigdal.

Et stabbur på Finnerud (gnr.33/bnr.3 i Sigdal), gården som Henrik Finne ryddet i 1660, har spesielle innrissinger og symboler, som årstallene 1705 og 1706, en rekke med bokstaver opp ned, et lite kryss og et bumerke samt tre figurer som er malt med et rødbrunt fargestoff, sannsynligvis tjære. Det er svake spor etter en fjerde figur. Disse figurene er tolket som en slags vesener med antydninger til vinger. På den øverste stokken over døra til stabburet er det hogd inn et X. Krysset er en forenklet utgave av et andreskors, som er langt vanligere i skogfinsk sammenheng enn kristne kors. Nærmere undersøkelser, blant annet en datering av når stabburet ble bygd, vil kunne gi nærmere svar på om dette stabburet er et skogfinsk kulturminne (etter Pedersen 2023).

Det finnes sannsynligvis kulturminner og kulturmiljøer som kan betraktes som spor etter skogfinnene i Krødsherad. Det er behov for nærmere studier i både landskap og i arkiver.

Reisende

Reisende (romani/tatere) er nevnt første gang i norske skriftlige kilder på 1500-tallet. De har holdt til

også i Buskerud, men har etterlatt seg relativt få spor. Spenningsforholdet mellom storsamfunnet og de reisende førte til forfølgelser og trakassering. Men de var også ettertraktet som nyhetsformidlere, håndverkere, musikere og handelsfolk ute i distriktene. I dag er romanifolket mer bofaste. Tradisjonsstoff fra deres reiseliv er blitt muntlig overlevert fra generasjon til generasjon og tradisjonelle leir- og møteplasser er en viktig del av deres kulturarv (etter Buskeruds historie 2017).

I beskrivelsen av et verp, et pinnekast, på Glesnemoen i Fjerningsbergdalen, ved den gamle ferdselsveien til Finnerud, står det at bakgrunnen for varpet ifølge tradisjonen at det skal ha vært en tater som en gang hadde drept en jente på stedet (utdrag av Askeladden Idnr. 29400-1).

Det finnes sannsynligvis flere kulturminner og kulturmiljøer, sagn og tradisjoner som kan knyttes til disse folkegruppene i Krødsherad. Det er behov for innsamling og nærmere studier.

4.11 Immateriell kulturarv

Den immaterielle (ikke-fysiske) kulturarven gir en ekstra dimensjon til de fysiske kulturminnene. Immateriell kulturarv er levende tradisjoner og tradisjonell kunnskap som blir overført mellom folk. Kunnskapen blir praktisert i dag og ført videre gjennom kreative uttrykksmåter som håndverk, musikk, dans, mattradisjoner, ritualer og muntlige fortellinger. I formidlings- og undervisningssammenheng kan de fysiske og de immaterielle kulturminnene utfylle hverandre.

DIALEKT OG LOKALE UTTRYKK

Kryllingdialekta er en svært viktig del av den immaterielle kulturarven i Krødsherad, og noe som trekkes fram som verdifullt i flere av høringsuttalelsene. Dialekt er en identitetsmarkør og kanskje det fremste uttrykket for lokal tilhørighet. Mange kryllinger er stolte av dialekten sin.

STEDSNAVN

Mange av stedsnavnene vi bruker i dag er svært gamle. Noen er trolig fra før vår tidsregning. Folk før oss hadde behov for å bruke stedsnavn i det daglige arbeidet i jordbruk, på fiske eller fangst, i ferdsel eller samvær gjennom hundrevis av år. Folk navnga steder rundt seg ut fra hvordan de så på og brukte omgivelsene. På den måten forteller stedsnavn hvordan folk opplevde verden de levde i, og stedsnavn er derfor svært relevante som historisk kildemateriale, ikke minst innen arkeologi.

Stedsnavn er språklige kulturminner. Dette er lovfest i stedsnavnloven. Formålet med loven er å ta vare på stedsnavn som språklige kulturminner, gi dem en skriftform som er praktisk og som ikke skygger for meningsinnholdet i navnet, og medvirke til kunnskap til og aktiv bruk av navnene.

Det finnes en bokserie som omhandler dette: «Gamle stedsnavn i Krødsherad». Den er gitt ut i sju bind og dekker hele kommunen. Denne kan fås kjøpt på kommunen.

DIKT OG EVENTYR

Jørgen Moe (1813 - 1882) bodde på Krødsherad prestegård fra 1853 til 1863 som kapellan til Olberg kirke og de andre annekskirkene i Sigdal sogn. Han var dikter, prest og senere biskop, og en av pionérene for innsamling av folkedikting i Norge på 1800-tallet. Fra han var ung, samlet han eventyr, folkeviser og stev. Sammen med Peter Christen Asbjørnsen skapte han de banebrytende samlingene av norske eventyr og sagn, kjent som Asbjørnsen og Moes folkeeventyr, den norske parallellen til Brødrene Grimm i Tyskland. Jørgen Moe var også lyriker og skrev folkekjære dikt som «Fanitullen», «Det lysnet i Skogen», «Seterjentens Søndag» og «Den gamle Mester».

Villa Fridheim profilerer seg som et eventyrmuseum. I tillegg til den flotte villaen med den spesielle arkitekturen, ønsker de å ta vare på vår immaterielle kulturarv med særlig fokus på eventyr og fortellinger i sitt eventyrmuseum.

Den gamle Mester

*Der stander en Eg paa Prestens Jord
Hans Øie til dagligt Mærke
Den løfter sig op over Dal og Fjord
Og strækker Grenene stærke.
Den bærer paa flere hundrede Aar
Men frodig den løves Vaar for Vaar
Hver rindende Morgenlue
Kun meer ærværdig at skue*

Jørgen Moe

Fra Samlede skrifter 1914 s 139 b. I

Figur 36 Eiketreet «Den gamle Mester». Foto: NIKU 2023.

Andre dikterprester som har bodd i bygda:

- Anders Hovden 1860-1943 (bodde i Krødsherad 1902-1910) - diktet salmen «Fagert er landet» mens han bodde her.
- W. Chr. Magelssen 1878-1890
- Olaf P. Monrad 1890-1910

TRADISJONSLOKALITETER

Fortellinger er immaterielle kulturminner. I det følgende beskrives flere ulike steder som det knytter seg sagn og muntlige tradisjoner til: Fortellinger kan for eksempel være knyttet til naturen, som til en spesiell stein, en fjellformasjon, en vannkilde etc. Det kan være et sted der det ifølge lokal tradisjon har stått en kirke eller et kloster. Det kan være en hellig kilde, og det kan være kastevarp.

Lov om kulturminner § 2 Kulturminner og kulturmiljøer – definisjoner

Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Kloster og kirker fra middelalderen

Ifølge muntlig tradisjon skal det ha stått et kloster i middelalderen på det som kalles Klosterjordet, innenfor gården Nygård av Skinnes øvre (Mikkelsen 1981:22, med referanse til O. Bjartli 1953: 15). Klosterjordet ligger på et jorde nord for Klosterbekken. Inntil 1880-90 bestod det nåværende Nygård av 3 eiendommer, hvorav den som lå nord for bekken het "Klosteret" (utdrag av Askeladden Id-nr. 77585-1). Dette er muntlig tradisjon, og det finnes ingen andre belegg for et kloster på Klosterjordet.

På Rishovd skal det ifølge tradisjonen ha stått et kloster på et jorde som kalles Ødevald. En rusten jernnøkkel, som oppbevares på gården, er satt i forbindelse med dette anlegget. Midt på gårdstunet står en såkalt "sofastein" (...). Denne benken er i litteraturen satt i forbindelse med kloster-tradisjonen. En har ment dette kan være en type steinbenker som en finner forarbeidet i klostre i sydlige land. Det finnes ingen andre belegg for et kloster på Ødevald. På sørsida av Rishovdtjern (...) kalles vollen ved en nedlagt husmannsplass, "Svartås søndre", for "Kjørkeliekra". Det er rimelig å anta at det har vært kirke på Rishovd i middelalderen (utdrag av Askeladden Idnr. 38998-1).

På Nerigårdsbakken i Redalen sies det at det skal ha stått en kirke i middelalderen, visstnok før Svartedauen, og det skal ha blitt funnet menneskebein i en haug på gården. Denne haugen er ikke gjenfunnet (utdrag av Askeladden Idnr. 38999-1).

På Veikåker sies det også at det har stått en kirke som skal ha ligget på en stor forhøyning, kalt Surapelhaugen. Der skal det ifølge avdøde Thor Wegager ha ligget en gammel kirke. Han skal delvis begrunnet dette med at det stod en rekke gamle eiketrær i hesteskoform N, Ø og S for området (antydning på flyfoto 797 B21). I dag ser man bare eik i N-kant av området. I 1958 ble haugen utpløyd da man skulle kunne fylle igjen en NVSØ-gående forsenkning i terrenget. Arbeidet stoppet opp, og i dag ligger en grusholdig forhøyning igjen i terrenget (utdrag av Askeladden ldnr. 38994-1). Også her finnes det ingen andre belegg for en gammel kirke på Veikåker.

Olavskilden

Området der Olavskilden skal ha ligget er nord for og på den andre siden av Krøderfjordveien (FV 280) for Gamle Mester. Området er brattlendt og skogbevokst. Det var en hellig kilde, der vann ble hentet av mennesker som også kom langveisfra. Det er mulig at kilden og bruken av den kan gå helt tilbake til middelalderen. I dag har Olavskilden svært lite vann. Grøftegraving har skadet kilden, men det kommer fremdeles noe vann. Det er mulig å vise fram Olavskilden som en severdighet (opplyst av Kjell Bjørka, Krødsherad 2023).

T. Myhre ga i 1930 ut *Hallingdals historie II* og skriver følgende om Olavskilden: «I året 1860 blev Olberg enkesæte ophevet og gården solgt til Nils Haugen, og blev da en almindelig privatmanns bondegård; men der har i lang tid vært skysstasjon og inntaksted for reisende folk (...). Gården Bjertnes er fremdeles prestegård i Krødsherad, men der har i de sist forløpne 50 år vært husbrande, så den gamle bebyggelse er nedbrent, men der er opført nye moderne huser. På denne gård er en underfull vannkilde og et tusen-år gammelt eketre, som det er mange sogn og fortellinger om. Vannet i denne kilde hadde i gamle tider lækedoms kraft både for legemlige og åndelige svakheter, og mange reiste dithen for å bli helbredet, som efter sagnene også skjedde. Denne kaltes "St. Olavs hellige vannkilde", ti sagnet forteller, at kong Olav den hellige i sin tid hadde vært der og innviet det rindende vann i kilden, til helbredelse for legemlige og åndelige sykdommer for alle dem som søkte derhen. Til denne kilde valfartet mange og drakk av dette vann, og vasket sig på de syke legemsdele av dette vann, og således var lækemiddel for indre og utvendige sykdommer. De besøkende tok også med sig av dette vann, som bruktes til samme formål» (Myhre 1930:15).

Varp

Et varp eller verp, også kalt et kast, er en haug med stein eller pinner som er kastet sammen for å markere eller minnes en opprivende hendelse, for eksempel et mord, en henrettelse eller liknende. Skikken med å kaste en sten eller en annen gjenstand der hvor det er foregått noe spesielt finnes i mange land, og regnes som en urgammel skikk. I folketroen knytter det seg også ofte forestillinger om at det kan hende en noe ondt dersom man går forbi varpet uten å kaste noe på. Ordet «varp» er i slekt med det norske «verpe» og tysk *werfen* «kaste» (<https://no.wikipedia.org/wiki/Varp>).

I Krødsherad er det kjent flere slike varp, og historiene forteller både om sosiale forskjeller, kvinnehistorie, ferdselsveier, vantroende, tatere og om mord og selvmord:

På Ørpen nordre, der stedsnavnet er *Varpet*, er det en rund verperøys - kast - som ligger ved den gamle ferdselsveien mellom Ørpengrenda ved Krøderen og Redalen. Folk kan fortelle at skikken med å kaste pinner på røysa var levende helt opp til våre dager, antakelig så lenge veien var i vanlig bruk. Den nye skogsbilveien mellom Ørpen og Redalen følger en annen vei, slik at varpet ikke lenger ligger ved beferdet vei. Tradisjonen om opphavet til kastet går ut på at ei tjenestejente fra Gulsvik rømte fra tjenesten sin i Redalen da hun skulle ha barn, fordi bonden var hard mot henne. Han tok henne igjen ved Varpet og slo henne i hjel der. Siden kastet folk på røysa som hederstegn. Kjæresten til jenta drepte siden bonden, og ble henrettet for det. Disse begivenhetene lar seg etterspore i rettshistorien. I Modum Tingbok fra begynnelsen av 1700-tallet finner vi rettssakene for begge forbrytelsene: I 1706 ble Ola Andersen Redalen dømt til bøter for ha slått fordervet Gjertrud Nilsdatter, som var funnet død med et spedbarn på skogen en måned før jul. Vitner forklarte at bonden tidligere hadde slått henne så hun aborterte. Ola var å anse som drapsmann, selv om han hadde rett til å refse sine tjenere. I 1707 ble brukeren til Ola Redalens gård, Fredrik Fredriksen, dømt

til døden for drap på Ola. Det er altså all grunn til å tro at verperøysa lå ved den gamle ferdselsveien allerede da Gjertrud flyktet fra Redalen (utdrag av Askeladden Idnr. 28996-1).

På Kastet mellom Surteberggårdene og Surtebergsetra lå det et pinnekast, som i 1987 skal ha blitt fjernet ved et uhell. Etter tradisjonen er bakgrunnen for verperøysa den at en vantro mann en gang ble drept der. Hver gang en gikk forbi, skulle en kaste en pinne for å uttrykke sin forakt for ham. Folk visste dessuten at varpet lå midtveis mellom gården og setra (utdrag av Askeladden Idnr. 9600-1).

På Glesnemoen i Fjerningsbergdalen lå det en stor verperøys, et pinnekast, inntil berget, ved den gamle ferdselsveien til Finnerud, som ble fjernet da skogsveien ble utbedret ca. 1956-1958. Skikken med å kaste pinner på kastet holdt seg etter sigende like til det siste. I alle fall i mørke eller i uvær var det vanlig å hive på en pinne når en drog forbi. Bakgrunnen for varpet var i følge tradisjonen at en tater en gang hadde drept en jente på stedet. Det var vanlig at omstreiferne grov den døde ned på stedet (utdrag av Askeladden Idnr. 29400-1).

På Kastberget under Skinnes mellom er det en verperøys bygd av kvist og morkne greiner av forskjellig størrelse. Verperøysa kalles "Kastet". Skogstien den ligger ved, er faret etter den gamle seterveien til de nå nedlagte Skinnesetrene. Tidligere var dette en viktig ferdselsvei over til Sokna. Fra bygda går veier opp fra Hamremoen, Nygård, Hervik og Vasserud, og møtes en halv kilometers vei nedenfor og SV for "Kastet" ved Damtjern. Den nåværende skogsbilveien opp til Skarpeli følger for det meste en annen trasé. Det foreligger tre forskjellige tradisjoner om bakgrunnene for dette kastet: Den ene historien går ut på at dette er stedet der en gjetergutt ble slått i hjel av en bjørn (en slik hendelse fant beviselig sted i Flå ved århundreskiftet). En annen fortelling gjelder en kramkar som ble utsatt for rovmord på stedet, denne historien nevnes også i forbindelse med Gunnarsteinen i skogen på Hamremoen. Den tredje forklaring er at en mann hengte seg på stedet. Hver gang man gikk forbi stedet, skulle man kaste på noe, en pinne, en kjepp, en stein, for å få veifred (utdrag av Askeladden Idnr. 38930-1).

På Haugerud er det to varp, men de er ikke nærmere beskrevet i Askeladden eller i Kulturminnesøk (Idnr. 213562-1 og Idnr. 19433-1).

På Rundskogen, ligger Kastet, en plass som lå rett etter avkjøringen til Flatin. Der hvor veien deler seg mot Flatin t.v. og mot Heslia t.h. går det en liten bakke som blir kalt Kastbakken.

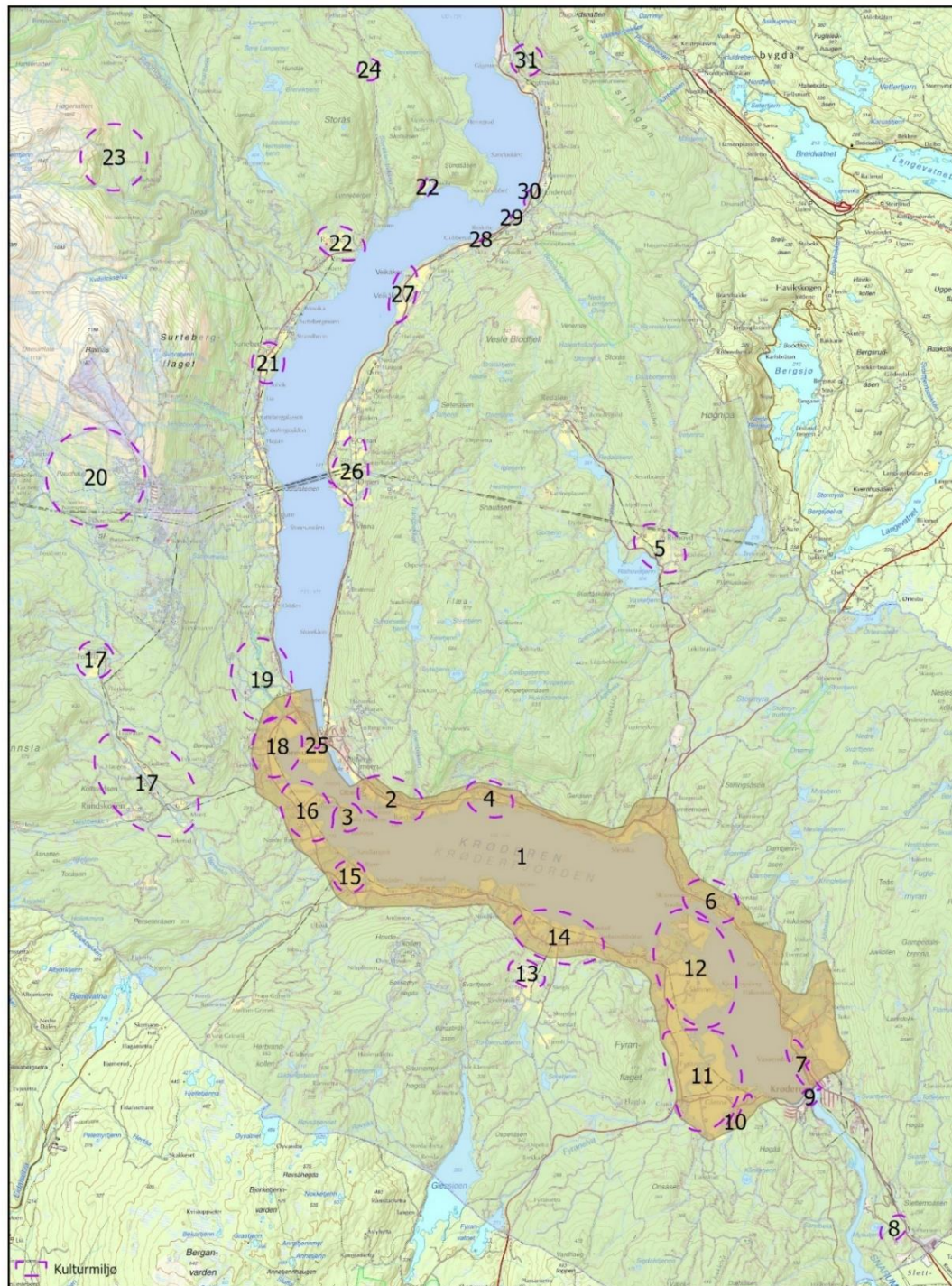
Markante steiner, flyttblokker

På gården Redalen er det en tradisjon om at tussen på bor under en stein, en svær, jordfast flyttblokk. Tjue meter sør for steinen fant grunneieren noen jevne heller i jordet i 1967, og i 1970. Hellene lå under bakkenivå, og målte 4x2 m. hver. Antakelig en større helle som er brukket opp. Eieren fortalte at det finnes noen huler i åsene nord for Redalen med en merkelig klar, glassaktig bergart (utdrag av Askeladden Idnr. 29001-1).

I Gunnarsteinslia på Hamremoen er det en svær flyttblokk, som kalles Gunnarsteinen. Det er sparsomme opplysninger i Askeladden og i Kulturminnesøk, men på kartene i begge registre står det *Drapstein* (Askeladden Idnr. 9554). Følgende står å lese i beskrivelsen av et verp på Kastberget under Skinnes mellom: En annen fortelling gjelder en kramkar som ble utsatt for rovmord på stedet, denne historien nevnes også i forbindelse med Gunnarsteinen i skogen på Hamremoen (utdrag av Askeladden Idnr. 38930-1).

5 Planforslaget: Prioriterte kulturmiljøer i Krødsherad

I dette kapittelet presenteres 31 utvalgte kulturmiljøer. De fleste miljøene inneholder flere kulturminne-typer av ulik alder og karakter, og av ulik vernestatus. Kulturmiljøene er vist på oversiktskartet nedenfor. I de neste avsnittene følger en kort presentasjon av de enkelte kulturmiljøene. Miljøene er vist på kart, men utstrekningen er ikke eksakt definert.

NIKU Norsk institutt for kulturminneforskning	Krødsherad temaplan	
	Alle prioriterte kulturmiljøer	EUREF89/UTM32
	Kartgrunnlag: Statens kartverk, Geovekst og kommuner	

5.1 Kulturlandskap – Nedre del av Krøderen

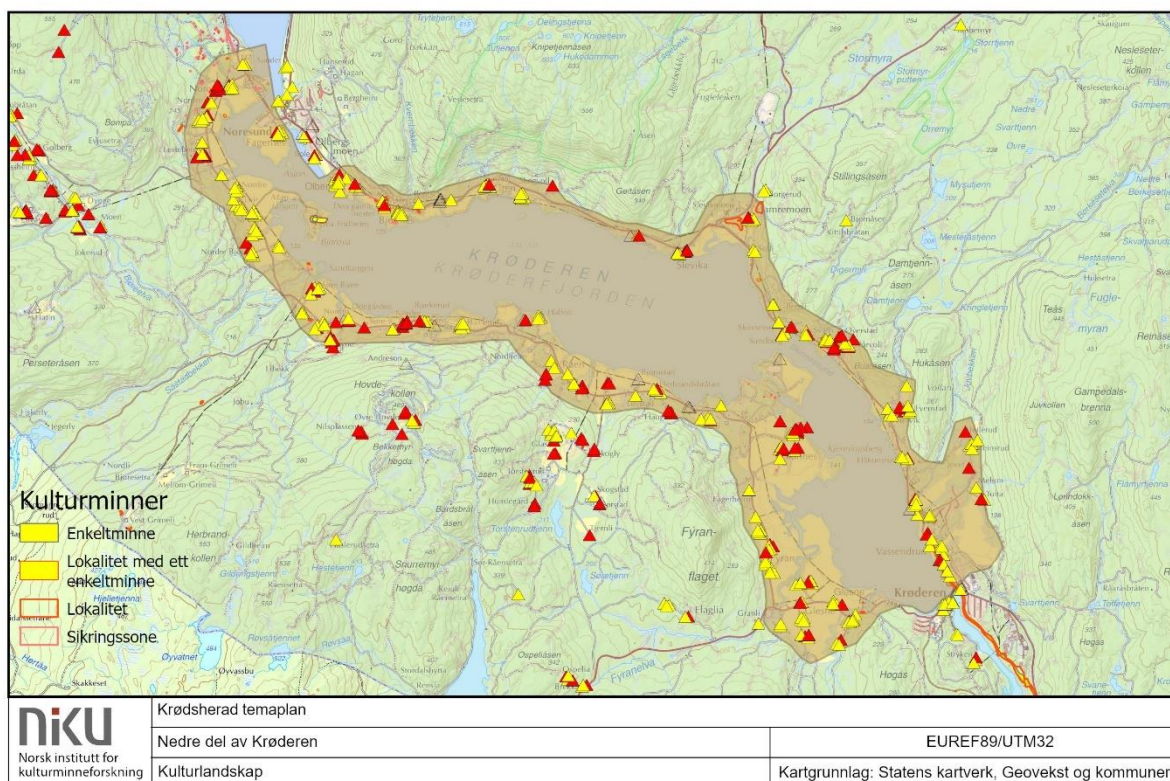
Landskapet som omfatter den nedre delen av Krøderen med jordbruksarealer på begge sider av sjøen er utpekt av Riksantikvaren som *Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse (KULA)*. Kulturlandskapet omfatter tilnærmet sammenhengende jordbruksområder, med dyrking av korn, gras og bær. Det største jordbruksområdet ligger lengst sør på vestsida av Krøderen. Svært mange av gårdsbruka har firkanttun med relativt mange og store bygninger. Det er ofte en eller to hvitmalt våningshus i sveitserstil eller eldre, sidebygninger med bryggerhus, drengestue, vedskjul og vognskjul, en eller to rødmalte stabbur og rødmalte driftsbygninger. Tun- og bygningskarakteren fra sveitserstilperioden, med et stort antall eldre bygninger, er godt bevart.

Statusen som *Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse* begrunnes i at kulturlandskapet representerer spennende historier om utviklingen i både jordbruk og samferdsel: «*Her er det mange helhetlige tun, godt bevarte bygninger og særegne tidligere husmannsgrender. Videre er det spor som vitner om stedets betydning for båttrafikk og jernbane*». Kilde: Riksantikvarens database Askeladden.

Faglige råd for forvaltning/sårbarhet (fra Riksantikvarens database Askeladden):

Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Fortsatt jordbruk er essensielt for å opprettholde kvalitetene i landskapet. Hele KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen samt generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken. Viktige punkter for planlegging og forvaltning av dette landskapet er:

- Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift av hele arealet, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter av jordbruksbygd.
- Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.
- Det bør lages en plan for istandsetting av eldre bebyggelse.

5.2 Sole, Olberg, Bjertnes med Gamle Mester, Bjertnes gruver og damanlegg

Kulturmiljøet ligger innenfor KULA-landskapet. Det omfatter kulturminner fra jernalderen fram til i dag innenfor flere ulike kategorier/temaer: gravfelt fra jernalderen på Bjertnes, den fredete eika Den Gamle Mester, Bjertnes nordre (prestegården) og Bjertnes søndre, Olberg kirke og Olberg gård, samt Olavskilden, Bjertnes gruver og damanlegget. Enkelte av kulturminnene innenfor miljøet er nærmere beskrevet nedenfor.

Kulturmiljøet har samlet sett svært stor opplevelsesverdi og svært stor kunnskapsverdi. Gravminnene fra jernalderen er automatisk fredete kulturminner. Videre er hovedbygningen på Olberg fredet etter kulturminneloven. Olberg kirke er statlig listeført som verneverdig kirke. Eika 'Den gamle mester' er fredet som naturminne.

Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift av hele arealet, for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter av jordbruksbygd. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg. Det er viktig å ivareta siktlinjer – både inn til og utfra området. Særlig viktige er siktlinjer på tvers av fjorden over mot Villa Fridheim, Bjøre / Bjørøya og Norefjell. Hensynet til Olberg kirke som monumentalbygg og kirketårnet som landemerke, er vesentlig å ivareta.

Gruveområdet og damanlegget er ikke kartfestet og registrert i kulturminnedatabaser (Askeladden, Kulturminnesøk). Dette bør utføres, jf. handlingsdelen (kapittel 6).

DEN GAMLE MESTER

Det gamle eiketreet ved Krødsherad prestegård ble fredet som naturminne i 1914. Eika er kjent som «Den gamle Mester», fra et dikt av Jørgen Moe, først utgitt i 1855. Den er en turistattraksjon og står lett synlig ved riksveg 7, mellom Bjertnes og Olberg.

OLAVSKILDEN

Olavskilden skal ha ligget nord for og på den andre siden av Krøderfjordveien (FV 280) for Gamle Mester. Området er i brattlendt og skogbevokst. Olavskilden var en hellig kilde, der vann ble hentet av mennesker som også kom langveisfra. Det er mulig at kilden og bruken av den kan gå helt tilbake til middelalderen.

OLBERG KIRKE

Olberg kirke er ei lafta korskirke med vesttårn i bindingsverk, oppført 1857–1859. Kirka er utvendig panelt og hvitmalt og ble innviet i 1859, da den erstattet en stavkirke fra middelalderen. (Stavkirka ble revet like etter innvielsen av den nye kirka.)

OLBERG GÅRD

Olberg ligger ca. 50 m nord for Olberg kirke og er en svært gammel gård. Den omtales som tingsted i 1470, og har vært kirkested siden middelalderen. Gården har vært prestebolig, presteenkesete og skysstasjon. Hovedbygningen på Olberg er fredet. Den ble reist som kapellanbolig i 1743, i rokokko-stil. I tillegg består tunet av et eldre våningshus, ombygd ca. 1900, et stabbur og en driftsbygning fra 1895, og en nyere garasje. Til tunet hører et stort hageanlegg med nytt lysthus og store lønnetrær ned mot vannet.

KOMMUNEGÅRDEN

Det eldre administrasjonsbygget – Kommunegården (K4) med tilhørende uthus – står ved Olberg som er bygdesenteret i Krødsherad fra gammelt av. Her har vært tingsted og kirkested fra middelalderen. Det gamle bygdesenteret i Krødsherad med kirke, kommunehus/ bank og forretning har langt på vei bevart sin opprinnelige karakter.

NORDRE BJERTNES

Tunet på prestegården Nordre Bjertnes ligger nær opp til FV 280. Det er eldre bygninger på begge sider av veien. Den store eika «Gamle mester» ligger tett inntil tunet.

SØNDRE BJERTNES

Søndre Bjertnes er et stort firkanttun med enhetslåve, våningshus med sidebygninger og stabbur omgitt av åker og eng. På en brink ved Krøderen ligger et gravfelt med fem gravhauger fra jernalder.

Figur 37 Tunet på Søre Bjertnes ligger innenfor KULA-landskapet og har flere velholdte, verneverdige bygninger. Foto: NIKU 2023.

GRAVMINNER FRA JERNALDER

Det er fem lokaliteter med gravminner på Bjertnes, og her finnes det store eiketrete Gamle Mester. Kant i kant og like øst for den fredete eika er det to gravhauger. Ikke langt nordvest for dette feltet er det en enkeltliggende gravhaug. Den er skadet av Krøderfjordveien i nordre del, men ellers intakt. En gravhaug ligger mellom tunene på Nordre og Søndre Bjertnes. Den ble delvis undersøkt av arkeologen Helge Gjessing i 1909, men uten at det ble gjort funn. Lengst sør langs Krøderfjordveien ligger gravfeltet *Hagahue* med i alt fire gravhauger, noe beskadiget av veien. Et fint gravfelt med fem gravhauger ligger på en åkerholme nede mot Krøderen. Fra gravene er det vid utsikt utover innsjøen.

Figur 38 Gravfelt med fem gravhauger på Bjertnes på en brink ved Krøderfjorden. Foto: NIKU 2023.

BJERTNESGRUVENE

Gruvene på Bjertnes ligger i skogen, ca. 500 meter oppe i lia rett ovenfor og nord for Bjertnes gård, i skrånende og til dels bratt terreng. En gammel sti kan følges opp til gruvene, som er et eldre feltspatbrudd. Feltspaten ble fraktet til England og brukt som bestanddel i porselensleire (pers. meddelelse Kjell Bjørka). Her er et 40 x 40 meter stort brudd med to styrtssjakter og en horisontal transportstoll. Forekomsten er således delt i to atskilte deler. Adskillig feltspat (og glimmer?) er tatt ut (fra NGU's Referansearkiv, Poulsen 1967).

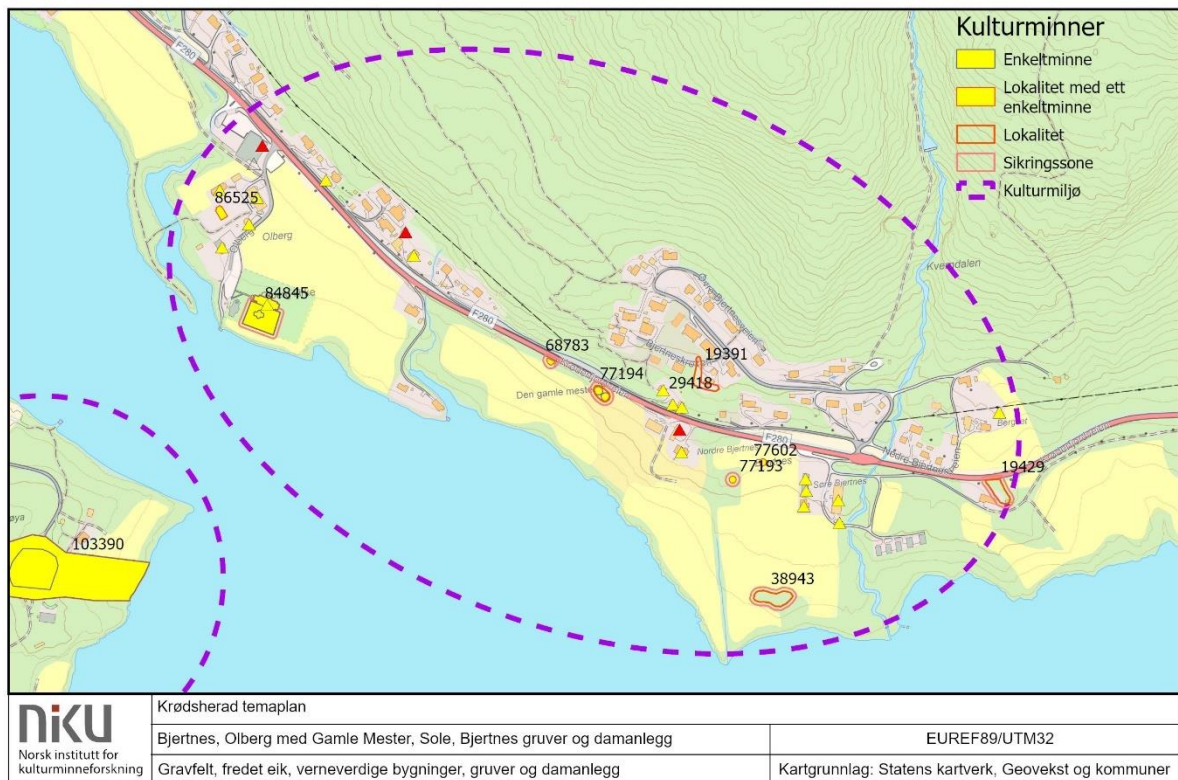
Figur 39 En horisontal gruvegang, en stoll, inn i Bjertnesgruvene. Foto: NIKU 2023.

Figur 40 Damanlegget der det tidligere ble produsert strøm til Bjertnes gård. Foto: NIKU 2023.

DAMANLEGG

I nærheten av Bjertnesgruvene er det en oppmurt demning/damanlegg i Kvernbecken. Anlegget ligger ca. 500 meter oppe i lia rett ovenfor og nord for Bjertnes gård. En gammel sti går like vest for becken. Det heter Kverndalen og Kvernbecken i området. I dammen ble det produsert kraft som forsynte Bjertnes med strøm i eldre tid (pers. meddelelse Kjell Bjørka); foto i avsnittet over.

5.3 Villa Fridheim

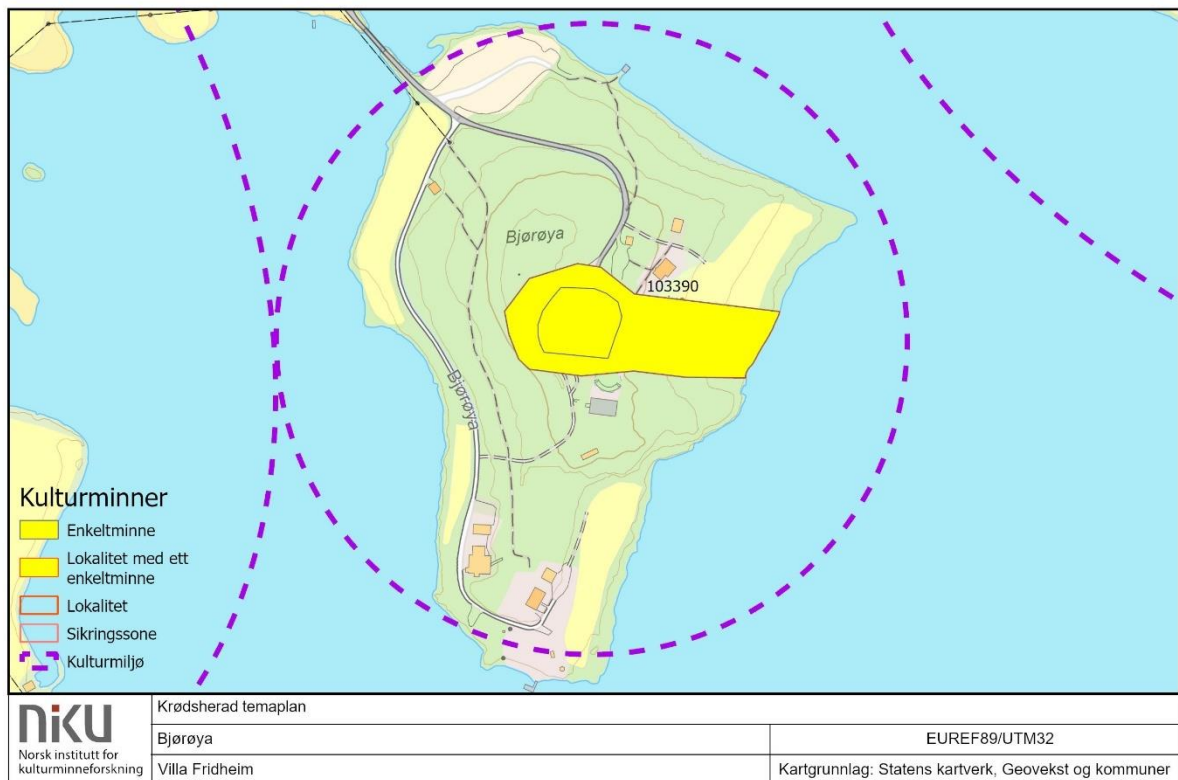
Villa Fridheim er et landemerke i Krødsherad og et av kommunens viktigste kulturminner. Villaen ligger svært synlig til på Bjørøya, en liten øy i Krøderen sørøst for Noresund sentrum, og innenfor KULA-området. Villaen ble opprinnelig oppført som landsted i 1890-1892 (se også kap. 4.7.1).

Anlegget består av hovedbygning, stabbur og hage, og er fredet etter kulturminneloven. Hovedbygningen er en sveitserstilsvilla med innslag av nasjonalromantikk og dragestil. Den ble oppført etter tegninger av arkitekt Herman Major Backer. Bygningen er oppført i reisverk og den har to hoved-etasjer, store arker mot sør og et tårn mot sørvest. Huset har usedvanlig store dimensjoner, totalt er den 1000 m² fordelt på to etasjer, kjeller, loft og tårnrom.

Stabburet er, som hovedbygningen, i sveitserstil med sterke innslag av historisme og dragestil. Spesielt inngangene med buer, leder tankene tilbake til romanske buer og gamle stabbur. Hagen var i sin tid anlagt etter forbilder fra engelske landskapsparker. Av hageanlegget er en rosehekk og enkelte trær tilbake, blant annet hengebjørker.

Fredningen omfatter hovedbygningen og sidebygningen, det nærmeste arealet rundt de to bygningene, samt hagen nedenfor (øst for) bygningene. Fredningen omfatter bygningens eksteriør og interiør og inkluderer hovedelementer som planløsning, materialbruk og overflatebehandling samt detaljer som vinduer, dører, gerikter, listverk, ildsteder og fast inventar. Fredningen omfatter også innmarka mellom hagen og sjøen, og noe av skogen vest og nord for bygningene. Disse er markert på kart.

Kulturmiljøet er sårbart for inngrep. Alle tiltak utover ordinært vedlikehold på bygningene eller det fredete hageanlegget krever søknadsbehandling/dispensasjon. Det er viktig å ivareta siktlinjer – både inn til og utfra området. Særlig viktige er siktlinjer på tvers av fjorden over mot Olberg kirke og Bjertnes, og mot Bjøre og Norefjell. Hensynet til Villa Fridheim som landemerke må ivaretas.

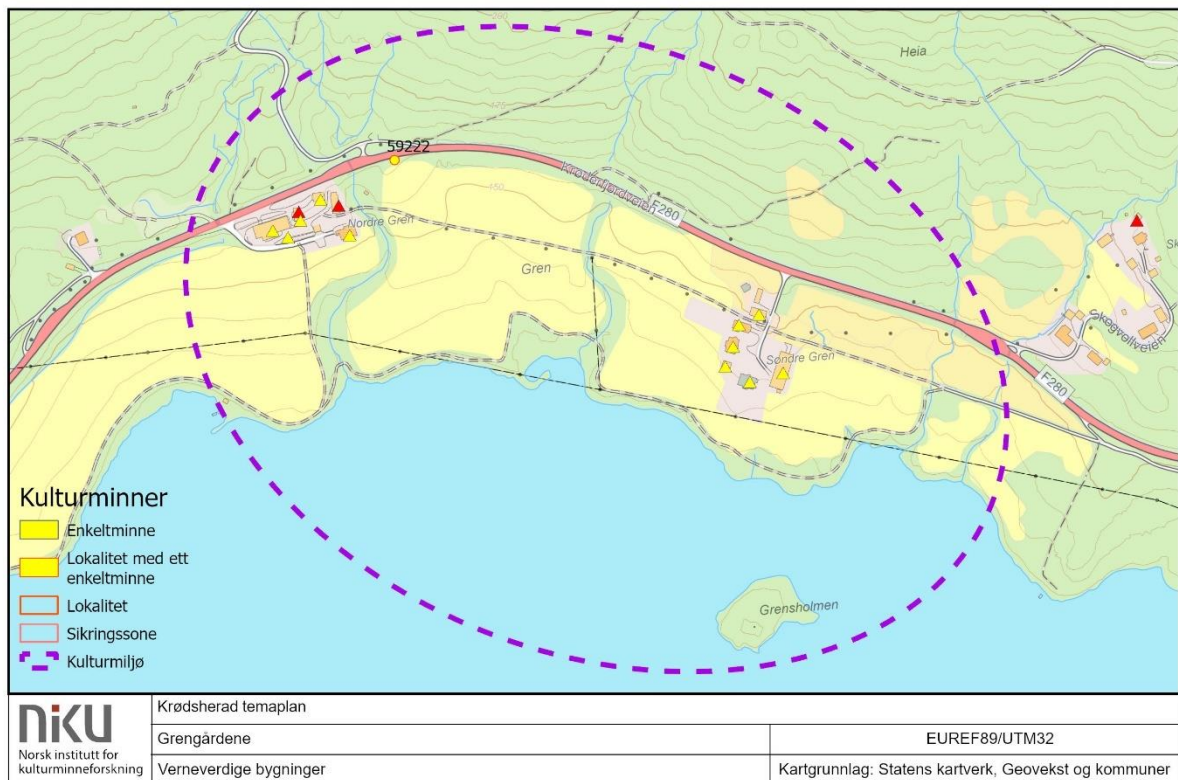

5.4 Grengårdene

Grengårdene ligger innenfor KULA-landskapet. De er tradisjonelle gårdstun med verneverdige bygninger og har høy miljøverdi. Gren-grenda har vært egen skolekrets siden 1860-åra, Skolestua som tidligere stod i grenda i dag ble oppført omkring 1900. Den ble fjernet etter skole-sentraliseringen i 1959.

Nordre Gren har vært benyttet som skystasjon. Denne bygningen er nå restaurert.

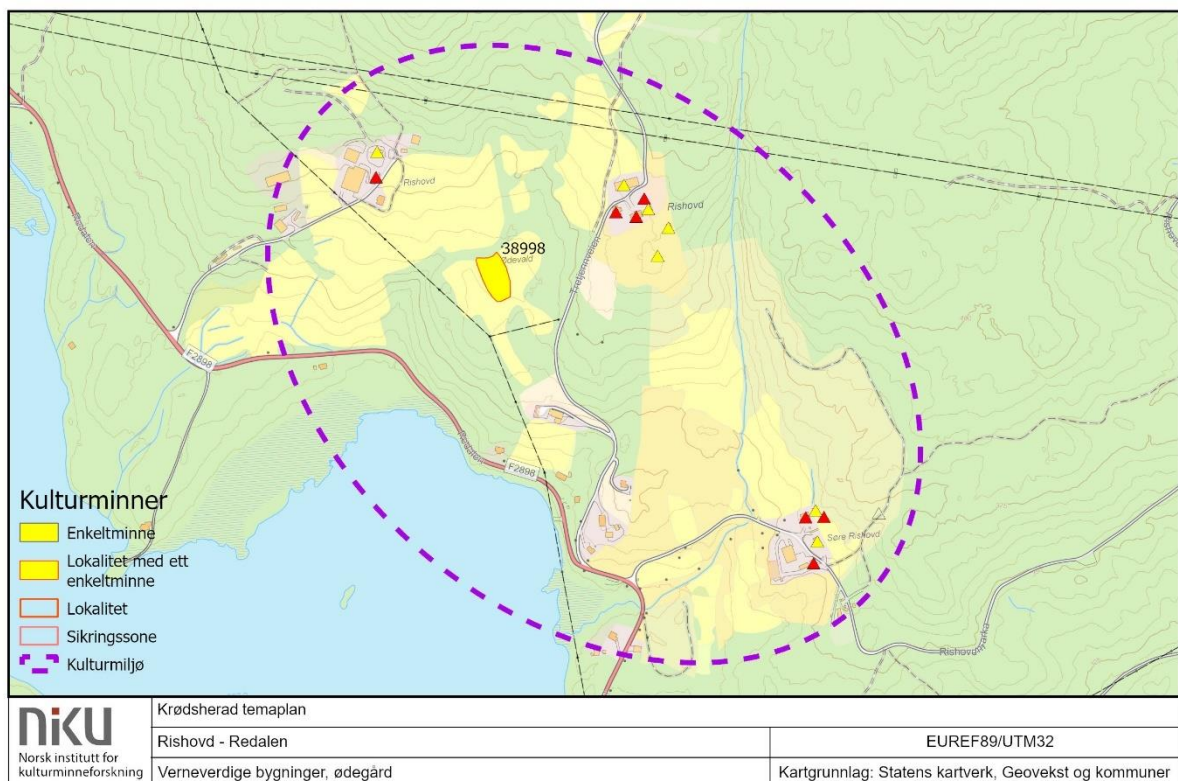
Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg. Det er viktig å ivareta siktlinjer – både inn til og ut fra området.

5.5 Rishovd og Redalen

Rishovd og Redalen er to grender med gårdsbruk, beliggende i et skogsområde øst og nord for Rishovdtjenn og Redalstjenn.

Kulturmiljøet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.

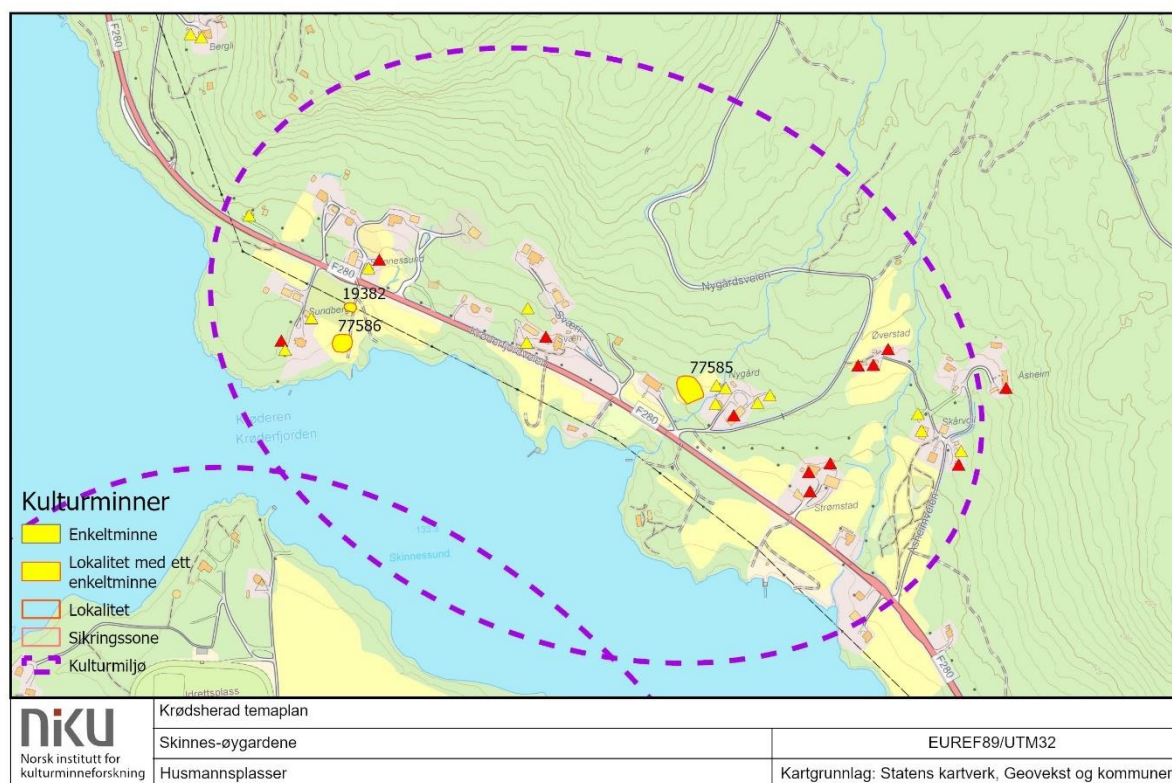
5.6 Skinnes-øygardane

Husmannsgrenda Øygarden tilhørte Skinnes-gårdene. Den ligger innenfor KULA-landskapet, på østsida av Krøderfjorden. Det er flere store Skinnes-gårder, noe som resulterte i et stort antall husmannsplasser. Mens gårdene ligger på den flate og veldyrka vestsida, ligger plassene på den andre sida av Krøderen. Plassene har imidlertid vært relativt store, og alle ble sjøl-eierbruk i første del av 1900-tallet.

De tidligere husmannsplassene er representative for denne typen kulturmiljøer på flatbygdene og de nedre dalbygdene i Buskerud. De ligger for seg selv et stykke fra gårdstuna, noe som er ekstra tydelig ved at fjorden skiller dem. Plassene ligger delvis samlet, noen på en smal stripe ned mot fjorden, og noen i den skogkledde lia ovenfor. Bebyggelsen er en blanding av ombygde og tilbygde bygninger fra husmannstida og bygninger fra tida etter at plassene ble sjøleier-bruk.

Navnet Øygardane tyder på at dette var eldre bruk som ble lagt øde under svartedauden på 1300-tallet, før de ble tatt opp igjen som husmannsplasser og siden som egne bruk. Kulturmiljøet har stor historiefortellende verdi og stor opplevelsesverdi.

Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg. Det er viktig å ivareta siktlinjer – både inn til og ut fra området. Særlig viktige er siktlinjer på tvers av fjorden over mot Skinnesgårdene.

5.7 Tettstedet Krøderen med Krøderen stasjon

Kulturmiljøet er et av de mest karakteristiske i Krødsherad. Det omfatter Krøderbanen og Krøderen stasjon som er svært verdifulle kulturminner. Kulturmiljøet omfatter også Vassendrudgårdene, Krøderheimen, en del av tettstedet Krøderen med eldre tettstedsbebyggelse langs Krødergata, samt sagbrukstomta med restene av kjerraten.

Kulturmiljøet ligger innenfor KULA-landskapet i nedre delen av Krøderfjorden. Det omfatter svært verdifulle kulturminner, er variert og har samlet sett svært stor opplevelsesverdi. Jernbaneanlegget er fredet som nasjonalt viktig kulturminne. I Krøderen er også en fredet telefonkiosk, se kap. 4.5.6.

Området er sårbart for ny bebyggelse som endrer områdets karakter. Den eldre småskala-bebyggelsen i området mellom rv. 280 og fjorden har miljøverdi, og styrker opplevelsen av Krøderen stasjon og Krøderbanen som kulturmiljø. Ny bebyggelse bør tilpasses kulturmiljøet både i plassering, skala/ volum og høyde, form og materialvalg. Det er viktig å ivareta siktlinjer både inn til og ut fra området.

KRØDERBANEN OG KRØDEREN STASJON

Krøderbanen med stasjon ble fredet i 1981. Fredningen gjelder stasjonsbygning, godshus, bolig, uthus, vanntårn, lokomotivstall, skur og jernbanelinje: "endestasjonen på Krøderbanen, med tilhørende bygninger og tekniske anlegg, samt siste del av Krøderbanen, dvs. fra målpunkt 119,5 km. til 121,88 km i henhold til NSBs eiendomsgrense."

Figur 41 Stasjonsbygning og godshus, vanntårn i bakgrunnen. Foto: NIKU 2023.

Figur 42 Vanntårn og skur (t.v.) Jernbanebolig med tilhørende uthus (t.h.). Foto: NIKU 2023.

VASSENDRUD

Vassendrud er trolig ryddet i middelalderen, og skal angivelig ha utgått fra gården Glesne. Gården er første gang omtalt i skriftlige kilder i 1537. Den ble delt i 1870, i et nordre og et søndre bruk.

Tunet på Nordre Vassendrud fremstår som et helhetlig kulturmiljø. Det ligger godt synlig fra rv. 280 og består av et 1700-talls våningshus, ombygd i sveitserstil, to loft fra 1700-tallet og en driftsbygning fra 1939 som ble gjenreist etter brann i 1964. Nedenfor tunet er det dyrket innmark ned mot rv 280, mens det er skog i bakkant.

Søndre Vassendrud ligger rett overfor Krøderen stasjon, og er et firkanttun med driftsbygning, våningshus, sidebygning og stabbur

Figur 43 Nordre Vassendrud med våningshus og to verneverdige loft. Loftet til høyre er oppført 1799 og er fredet etter kulturminneloven. Det andre loftet er enda litt eldre. Foto: NIKU 2023.

KRØDERHEIMEN

Da jernbanen ble utbygget i Norge, ble det etablert hoteller og pensjonater i tilknytning til stasjonene. Krøderheimen er et tidligere pensjonat/hotell, beliggende rett ved Krøderen stasjon, og er et eksempel på dette.

Figur 44 Krøderheimen. Foto: NIKU 2023.

SAGBRUKSTOMTA OG KJERRATEN

På sagbrukstomta er en eldre industribygning med historiefortellende verdi. Innenfor området er også sidespor til Krøderbanen som tidligere ledet ned til dampskipbrygge, og rester etter kjerrat for å trekke opp tømmer fra tømmerfløting for omlasting på jernbane.

Figur 45 Sagbrukstomta med eldre industribygg og sidespor til Krøderbanen. Foto: NIKU 2023.

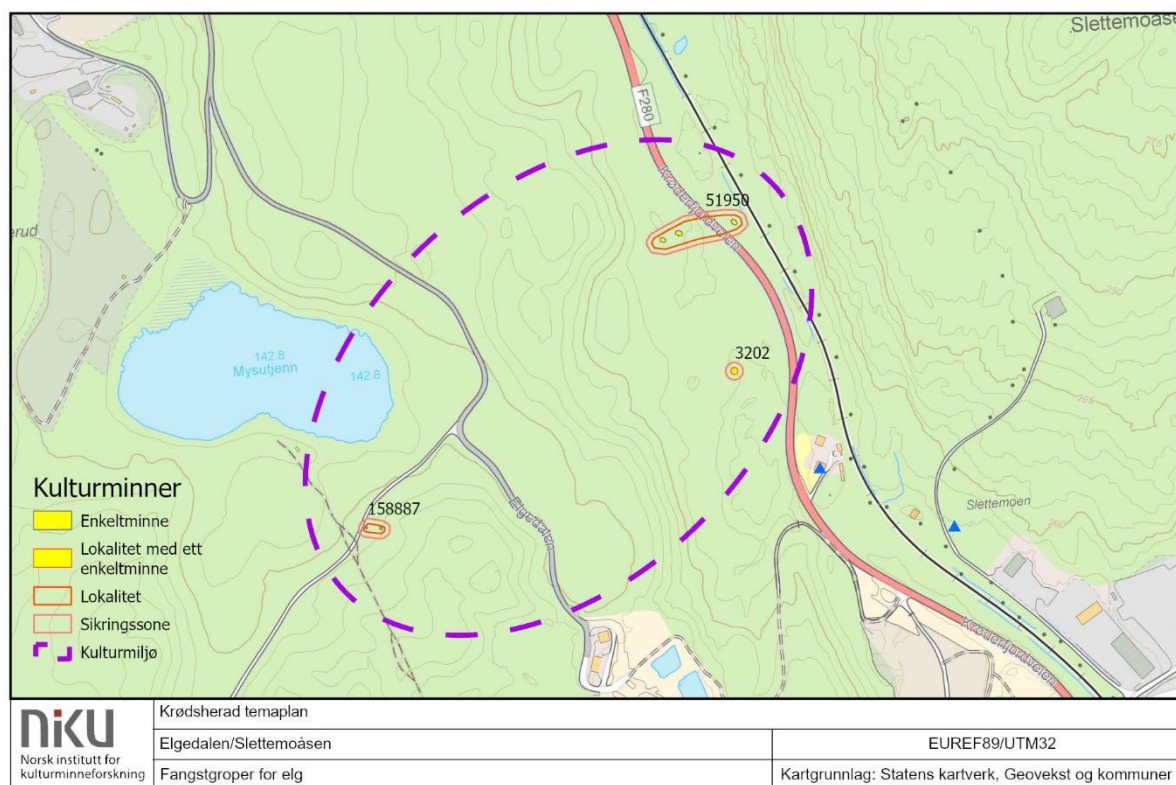
5.8 Elgedalen / Sletteemoåsen - Fangstgroper for elg

I Elgedalen sør i kommunen er det tre lokaliteter med fangstgroper for elg. Tre groper ligger på rekke vest for Sletteemoåsen, og fylkesveien går mellom anlegget. Det er to nærliggende lokaliteter; en lokalitet med en fangstgrop samt en lokalitet med to fangstgroper.

Stedsnavn som Elgedalen her, samt Gravåsen, Gravberget etc. kan ofte indikere at det er forhistoriske fangstanlegg i et område. Elg og villrein beveger seg hovedsakelig langs de samme eldgamle trekkene, med mindre det er skjedd arealendringer i nyere tid.

Fangstgropene har stor kunnskapsverdi som kilde til forståelsen av tidligere tiders elgfangst, samt om næringsveier og mattradisjoner. Anlegget har opplevelsesverdi, men det forutsetter at det tilrettelegges for formidling i form av eksempelvis skilt i terrenget og/eller digital formidling (app o.l.).

Kulturminnene er automatisk fredet etter kulturminneloven. Det er ikke tillatt med tiltak som kan skade eller ødelegge kulturminnene. Skogsterrenget i området rundt kulturmiljøet må ikke forringes. Det antas at kulturmiljøet er spesielt sårbart for moderne skogsdrift. Ifølge opplysninger fra fylkeskommunen er noen av fangstgropene innvilget fjernet i forbindelse med industri/veianlegg. Det anbefales at status for dette innhentes.

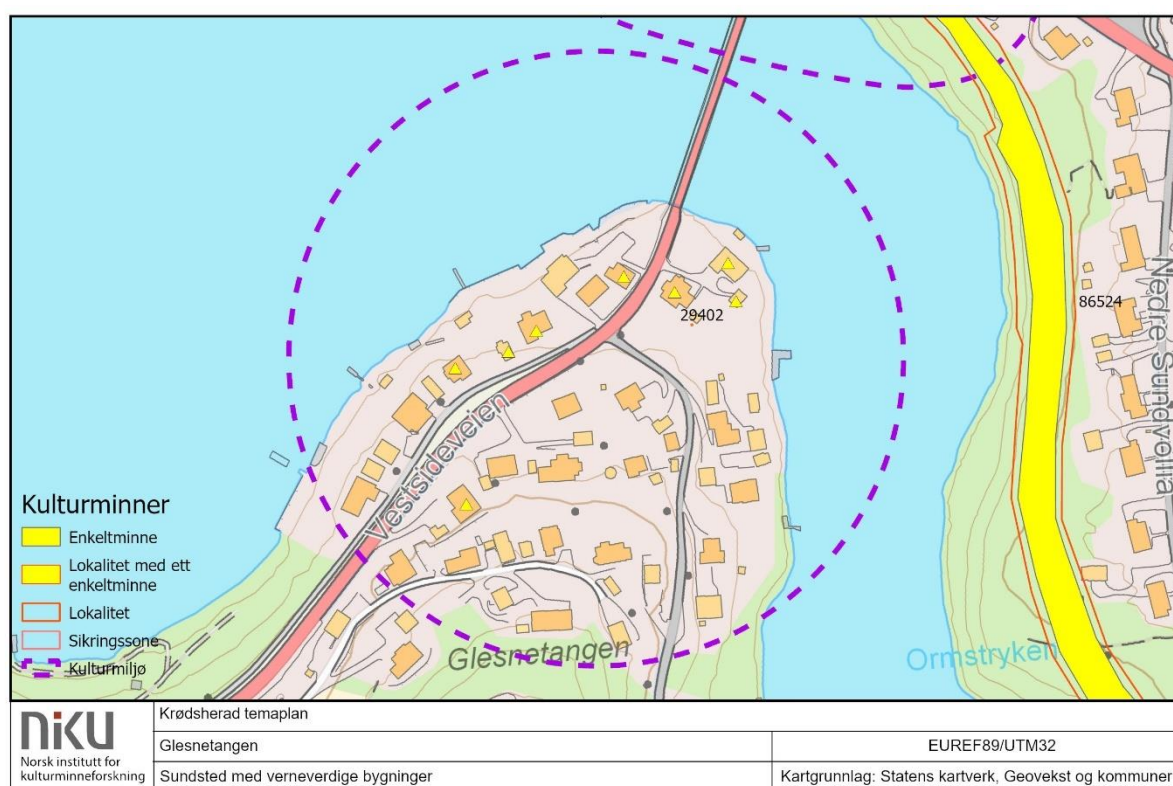

5.9 Glesnetangen

Glesnetangen er et gammelt sundsted med bygninger fra 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Området ligger idyllisk til i sørenden av Krøderfjorden og består av småhusbebyggelse i hager. Området er ikke definert som del av KULA-området for nedre del av Krøderfjorden, men ligger svært eksponert ut mot fjorden, og det vil være vesentlig å ivareta siktlinjer inn til og ut fra området.

Figur 46 Eldre bolighus med hage, Glesnetangen. Foto: NIKU 2023.

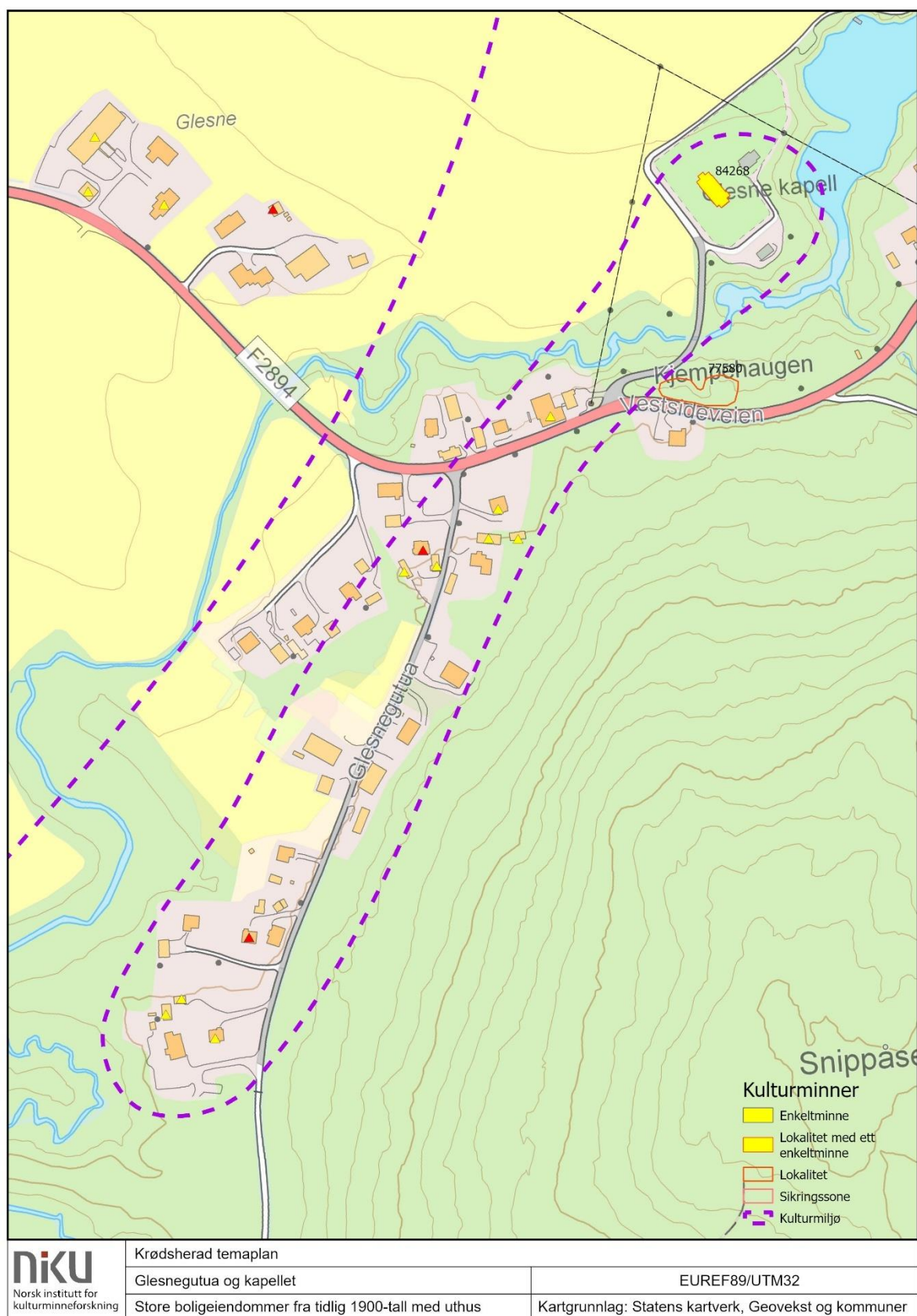
5.10 Glesnegutua og Glesne kirke

Ved Glesnegutua ligger store boligeiendommer fra tidlig 1900-tall med uthus. Her ligger også Glesne kirke og kapell. Glesne kirke er en langkirke i tre, oppført i 1908 på grunn skilt ut fra Glesne gård. Til kirken hører kirkegård og et mindre gravkapell.

Kulturmiljøet ligger innenfor KULA-området. Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg. Det er viktig å ivareta siktlinjer – både inn til og ut fra området. Særlig viktig er det å ivareta hensynet til Glesne kirke som monumentalbygg og kirketårnet som landemerke.

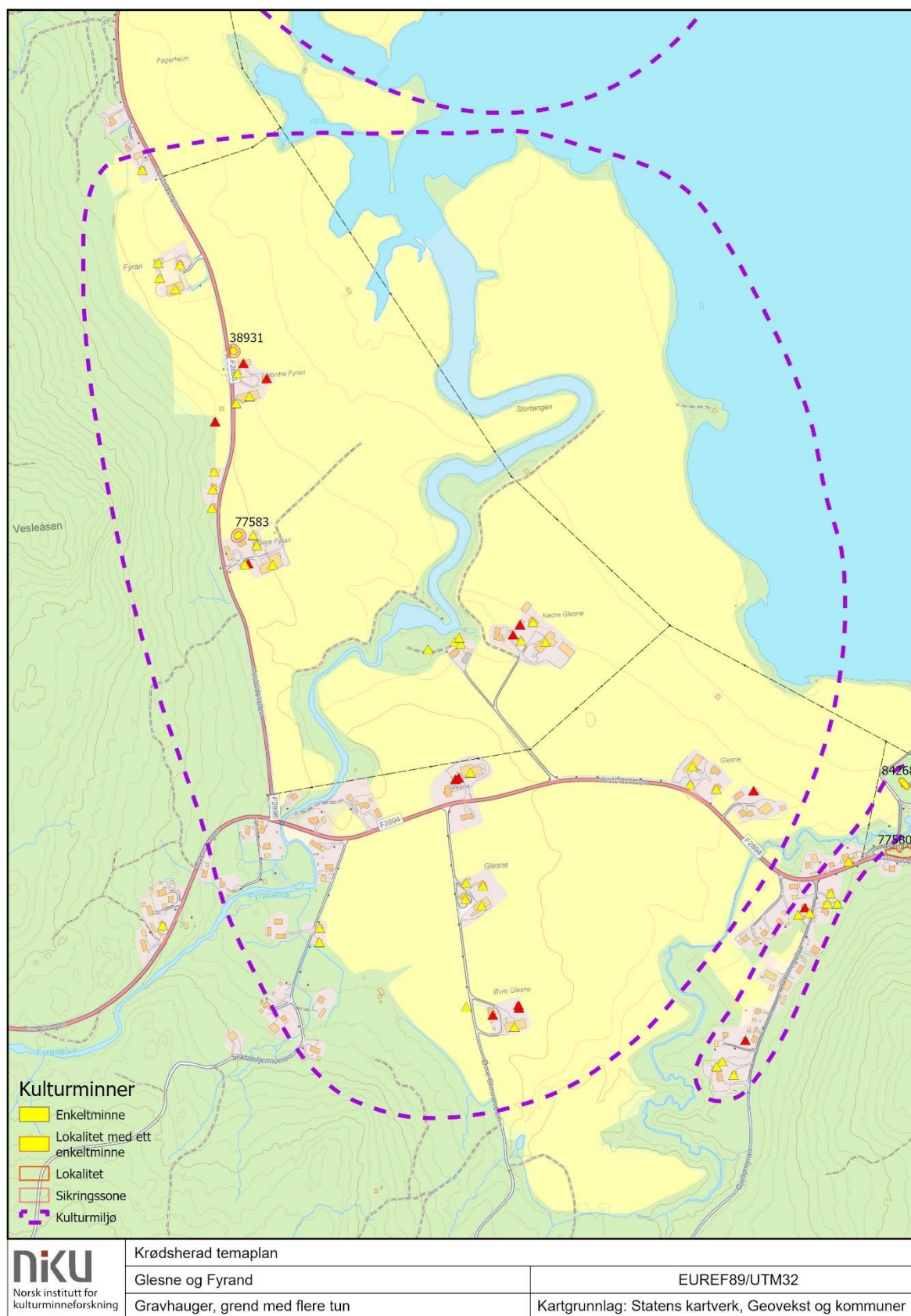
Figur 47 Glesne kirke og kapell. Foto: NIKU 2023.

5.11 Glesne og Fyrand

Gårdene Glesne og Fyrand utgjør en grend med flere tun i et sammenhengende jordbrukslandskap. Byggeskikken er typisk for distriktet med våninghus, sidebygninger og driftsbygninger, mye er i sveitserstil og bebyggelsen er lite endret. Grenda har vært egen skolekrets og eldre skolehus står fortsatt. Det er en gravhaug fra jernalder på tunet til Fyran søndre, og en tilsvarende gravhaug like nord for tunet til Fyran nordre.

Kulturmiljøet ligger innenfor KULA-området, jf. s. 45 i rapport om KULA-landskap. Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg. Det er viktig å ivareta siktlinjer – både inn til og ut fra området.

5.12 Skinnesgårdene

Skinnes er svært gamle gårder og ligger gunstig til på den flate og lettdyrka vestsida av Krøderfjorden. Skinnesgårdene utgjør en grend med flere tun i et sammenhengende jordbrukslandskap. Byggeskikken er typisk for distriktet med våninghus, sidebygninger og driftsbygninger, mye er i sveitserstil og bebyggelsen er lite endret. Ved Skinnesmoen ligger en eldre idrettsbane, jf. kap. 4.7.2.

Husmannsgrenda Skinnes-øygardane, på den andre siden av fjorden, tilhørte Skinnesgårdene. Tidligere var det fergemann ved Skinnessund for ferdsel over Krøderfjorden.

Det er en gravhaug fra jernalder på Skinnes øvre med benevnelsen Maurhaugen. På Skinnes nordre er det en gravhaug øst for tunet og ned mot Krøderen. På Skinnes mellom, vestre del av en stor odde ut mot Krøderen, er det registrert to kullgroper og to uavklarte tufter.

Kulturmiljøet ligger innenfor KULA-området, jf. s. 46 i rapport om KULA-landskap. Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg. Det er viktig å ivareta siktlinjer – både inn til og ut fra området.

5.13 Glasrud

Glasrud ligger i lia ovenfor Råen-grenda i et område som i dag preges av skog. Gårdsanlegget består av en elleve verneverdige bygninger. Disse er ikke lagt i tradisjonelt firkanttun, men er plassert frittliggende i terrenget med ganske stor avstand mellom bygningene. Både hovedbygningen og låven er tømmerbygninger med spontak. Det har vært planer om å gjøre gården til bygdetun/bygdemuseum for Krødsherad, men dette er ikke gjennomført.

Mellom Glasrud og Skogly var det tidligere en husmannsplass, Hestehagen, der husene er blitt fjernet. Det er bevart et veifar, gamle steingarder og rydningsrøyser her.

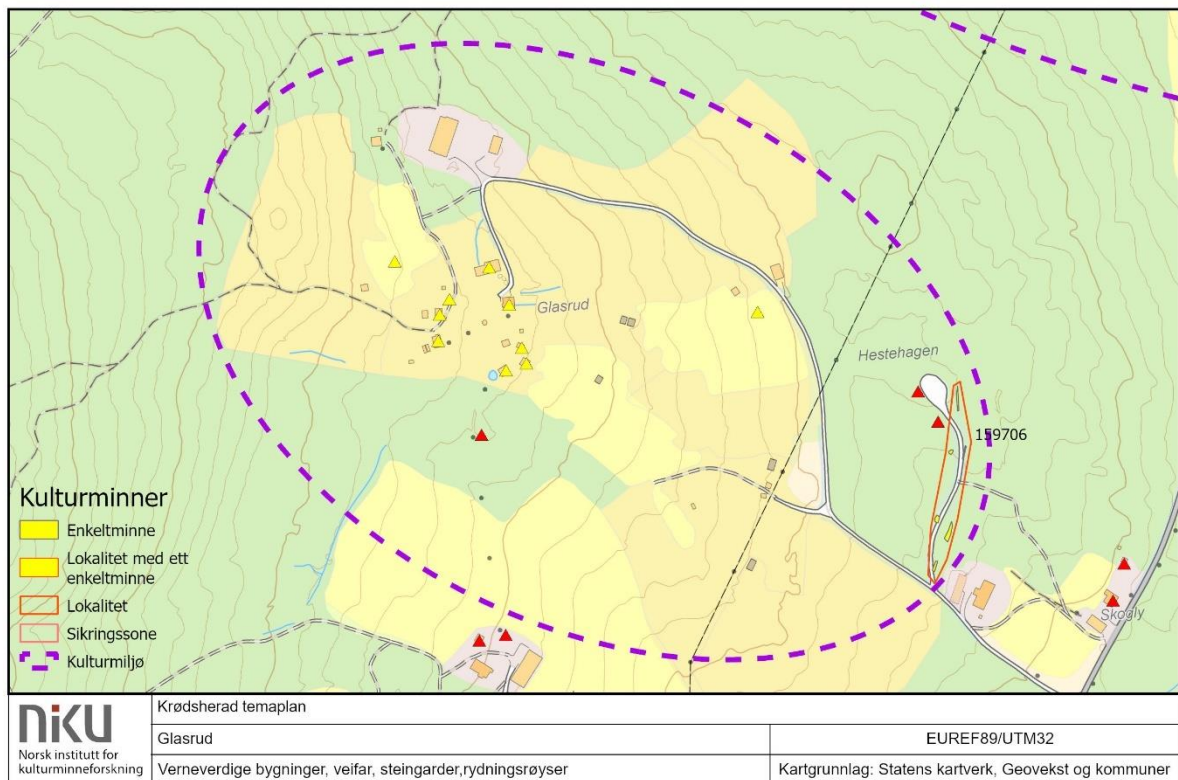
Figur 48 Hovedbygning Glasrud. Foto: NIKU 2023.

Figur 49 Åttekantet lysthus med spontak. Foto: NIKU 2023.

Figur 50 Låve / driftsbygning Glasrud. Foto: NIKU 2023.

5.14 Råengrenda med skole

Råen ble trolig ryddet i middelalderen eller tidligere. Den er første gang omtalt i skriftlige kilder i 1511, og da omtales både den øvre og den nedre gården. Gården er i dag delt i flere bruk som utgjør ei hel grend: Nordre Råen, Kristen-Råen, Trulse-Råen, Helge-Råen, Klokke-Råen og Doktor-Råen. Tuna ligger i et sammenhengende jordbrukslandskap. Byggeskikken er typisk for distriktet med våningshus, sidebygninger og driftsbygninger, mye er i sveitserstil og bebyggelsen er lite endret.

På Råen søndre, Klokke-Råen eller Klokkearråen, er det en gravhaug fra jernalder.

På nordre Råen er to stabbur som er fredet etter kulturminneloven. Det ene var datert til 1605 ut fra en innskrift, men dendrokronologiske undersøkelser viser at tømmeret ble hugd allerede i 1540-årene. Det andre stabburet er fra ca. 1700. Det var opprinnelig i én etasje, men ble flyttet, påbygd og ombygd omkring 1930.

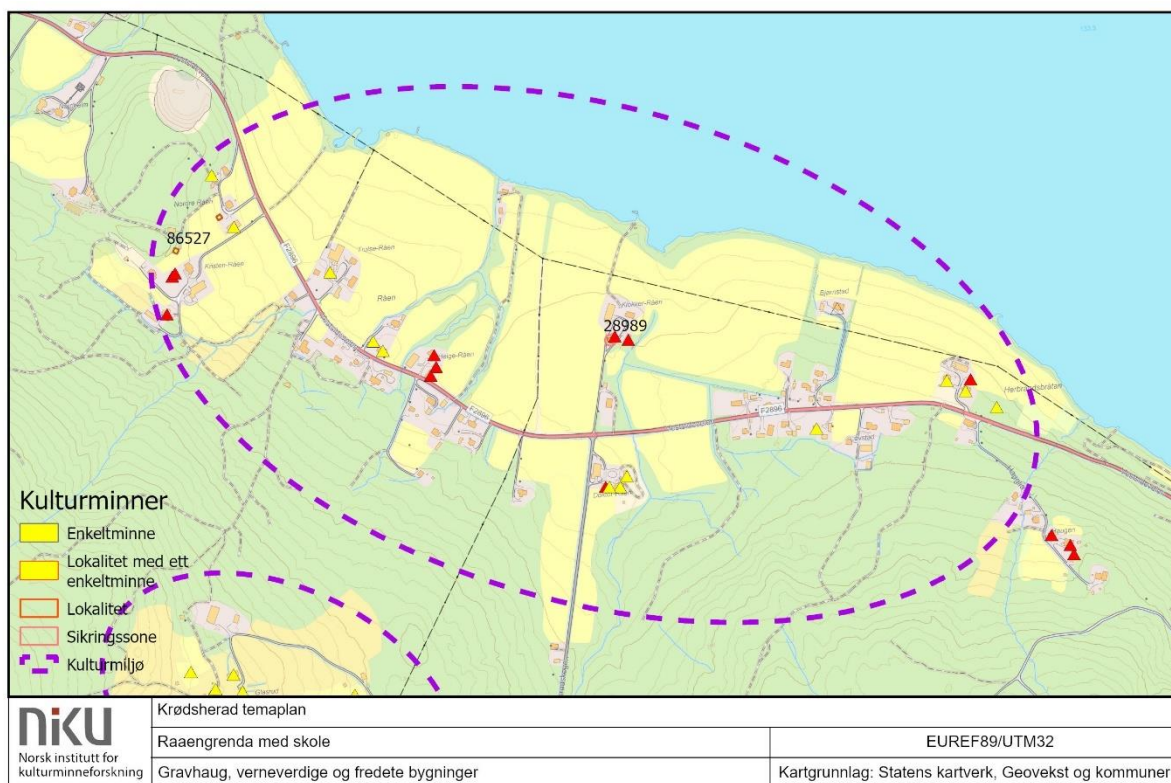
Kulturmiljøet ligger innenfor KULA-området. Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg. Det er viktig å ivareta siktlinjer – både inn til og ut fra området.

RÅEN SKOLE

Grenda har vært egen skolekrets siden 1860. Råen skole. I 1911 ble det bygget nye skolestue som erstattet den første skolestua. Skolebygningen med uthus står fortsatt. Den er i dag bolig.

Figur 51 Råen skole (t.h.) med tilhørende uthus (t.v.). Foto: NIKU 2023.

5.15 Søre Bjøre

Bjøre er en gammel gård. Sør for gårdstunet på Søre Bjøre er det felt med to gravhauger fra jernalder. Før reformasjonen i 1537 var gården kirkegods, og flere av brukerne på gården er omtalt som lagrettemenn. Gården ble delt i to bruk omkring 1682.

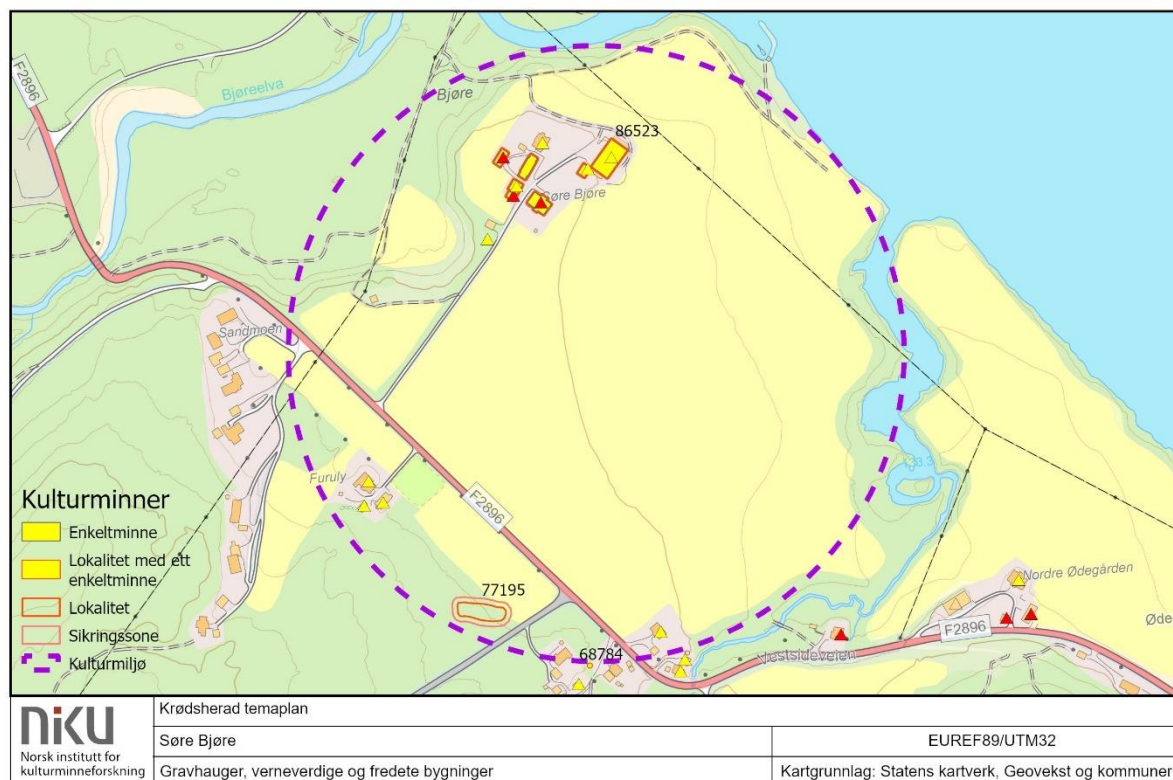
Søre Bjøre fremstår som et helhetlig kulturmiljø med flere bygninger som er fredet etter kulturminne-loven. De eldste bygningene, sommerstua og lin-stabburet, er trolig fra 1700-tallet. Tunet ligger i enden av en tidligere lang bjørkeallé (denne er nå fjernet), omgitt av store, flate jorder, og er godt synlig fra bygdeveien. Nord for tunet faller terrenget bratt ned mot Bjøreelva. Tunet består av hovedbygning fra 1805, eldre sommerstue, to stabbur og vedskjul, et modernisert våningshus fra 1910, driftsbygning i bindingsverk fra 1862, tømret vognskjul fra omkring 1860 og nyere garasje. Bygningene danner et noe uregelmessig firkanttun. Mellom tunet og veien ligger en smie.

Kulturmiljøet ligger innenfor KULA-området. Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området

beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg. Det er viktig å ivareta siktlinjer – både inn til og ut fra området.

Figur 52 Søre Bjøre har sju fredete bygninger. Foto: NIKU 2023.

5.16 Leir med skole og forsamlingslokale

Leirgårdene utgjør ei grend med flere tun i et sammenhengende jordbrukslandskap. Byggeskikken er typisk for distriktet med våningshus, sidebygninger og driftsbygninger, mye er i sveitserstil og

bebyggelsen er lite endret. Kulturmiljøet omfatter også skolestue oppført i 1901 (Bjøre krets) og et ungdomshus.

Kulturmiljøet ligger innenfor KULA-området, jf. s. 45 i rapport om KULA-landskap. Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg. Det er viktig å ivareta siktlinjer – både inn til og ut fra området.

SOLGLØTT

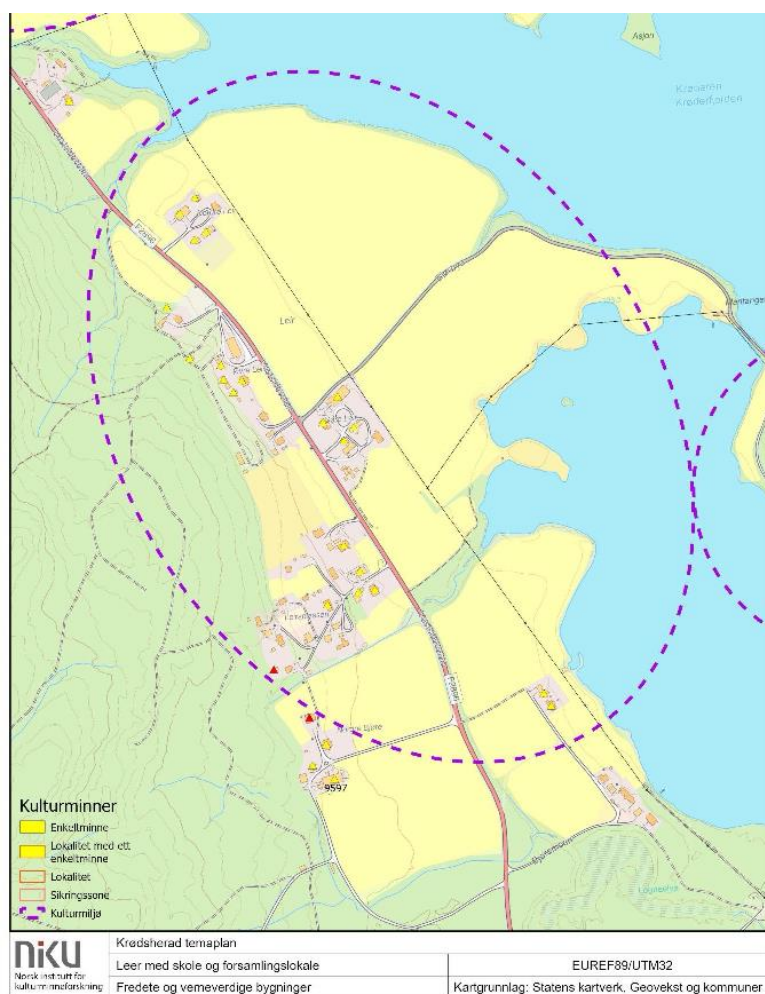
Ungdomshuset Solgløtt er et typisk eksempel på hvordan slike forsamlingslokaler ble bygd og innredet, og er trukket fram som kulturminne med stor bevaringsverdi av flere personer/grupper gjennom medvirkningsprosessen. Både fasadene og interiøret, med opprinnelig, marmorert dekor og originalt scenetepp, er uvanlig godt bevart og har estetisk/ arkitektonisk verdi. Til ungdomshuset hører også uthus. Anlegget har historisk verdi, identitets- og symbolverdi. Det har også høy miljøverdi i sammenheng med kulturmiljøet ved Leir med flere gårdstun og skolehus.

Bygningen har behov for vedlikehold og en hensynsfull istandsetting som ivaretar bygningens særpreg og høye verneverdi. Dette bør gjøres i samråd med fagkompetanse i fylkeskommunen. Istandsetting av bygningen burde kunne delfinansieres via støtteordninger for særlig verdifulle kulturminner.

Figur 53 Ungdomshuset Solgløtt med tilhørende uthus er et kulturminne med svært høy verneverdi. Verneverdien omfatter både eksteriør, interiør og inventar. Til ungdomshuset hører også gjenstander som faner og eget service. Foto: NIKU 2023.

5.17 Rundskogen

Grenda ligger i et skogsområde og består av flere gårdstun i et skogs- og jordbrukslandskap. Byggeskikken er typisk for distriktet med våningshus, sidebygninger og driftsbygninger, mye er i sveitserstil og bebyggelsen er lite endret.

Kulturmiljøet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.

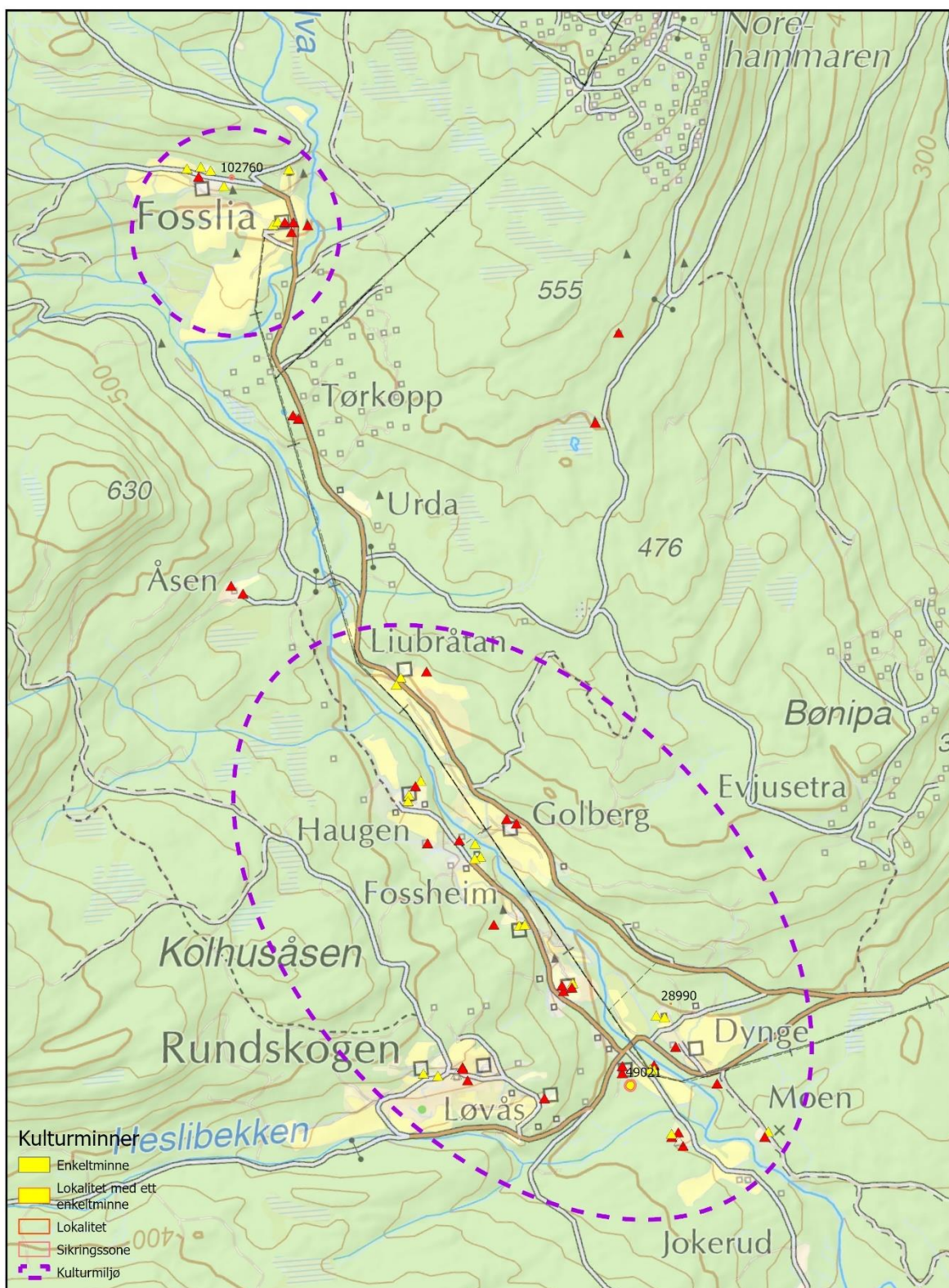
Ved Fosslielva ligger det ei sag mellom Golberg og Haugen.

RUNDSKOGEN SKOLE

Runn krets fikk den første skolestua i 1864. Ny skole ble bygget i Dyngejordet i 1895. Skolen ble lagt ned i 1951, og er i dag bolig.

Figur 54 Runn/Rundskogen skole. Foto: NIKU 2023.

NIKU Norsk institutt for kulturminneforskning	Krødsherad temaplan	
	Rundskogen	EUREF89/UTM32
	Fredete og verneverdige bygninger	Kartgrunnlag: Statens kartverk, Geovekst og kommuner

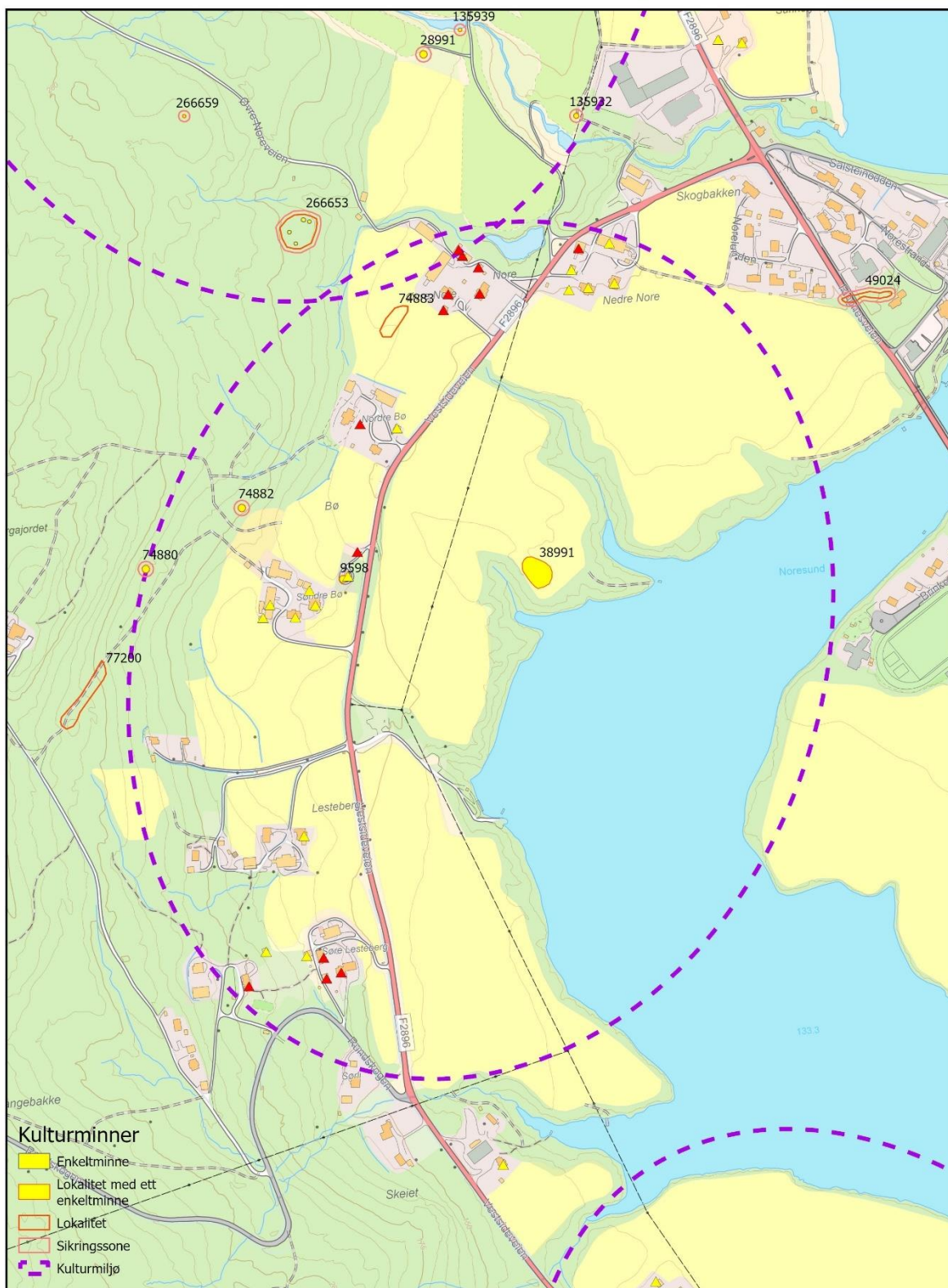
5.18 Lesteberg, Bøe og Nore

Gårdene Lesteberg, Bøe og Nore utgjør en grend med flere tun i et sammenhengende jordbrukslandskap. Byggeskikken er typisk for distriktet med våningshus, sidebygninger og driftsbygninger, mye er i sveitserstil og bebyggelsen er lite endret.

Nordvest for tunet på Bøe søndre er det to gravhauger, beliggende i ulike områder. I området der gravhaugen lengst sør ligger, har det opprinnelig vært flere graver som nå er fjernet. Fra en av disse kommer antagelig det rike funnet av en kvinnegrav fra vikingtid (se avsnitt 4.1.3.). Det er også opplysninger om en fjernet gravhaug øst for tunet. En annen haug/grop som mest sannsynlig er en naturdannelse ligger stykke sørvest for tunet. Det er tidligere undersøkt kokegroper fra jernalderen i en åker på gården som ligger ned mot Krøderen.

På Nore nedre er det et gravfelt med fem gravhauger, ikke langt fra Kryllingheimen. På Nore øvre er det et uavklart/fjernet gravfelt. Det er funnet oldsaker i området, bla. et sverd og en pilesmiss av jern. En annen gravhaug på samme gård ligger høyere opp i terrenget, i retning Norefjell Golfbane. Det er et gravfelt til i området, som er tidligere arkeologisk undersøkt.

Kulturmiljøet ligger innenfor KULA-området, jf. s. 45 i rapport om KULA-landskap. Landskapet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg. Det er viktig å ivareta siktlinjer – både inn til og ut fra området.

NIKU Norsk institutt for kulturminneforskning	Krødsherad temaplan	
	Lesteborg, Bø og Nore	EUREF89/UTM32
	Verneverdige bygninger, gravhauger	Kartgrunnlag: Statens kartverk, Geovekst og kommuner

5.19 Skogsgrendene

Skogsgrendene Glasrudskogen, Hovden, Grimeli, Finnerud-Medrød, Runnskogen og Rishovd-Redalen representerer hver for seg og samlet et verdifullt kulturmiljø, og tilfører bygda et kulturmessig mangfold og særpreget. I noen tilfeller kan bosettingen her skrives tilbake til før Svartedauen, og representerer derfor betydelig kulturhistorie.

Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at områdene beholder sitt særpreget. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.

Fortsatt fast bosetting er avgjørende for bevaringen av kulturmiljøet. Bosettingen her er generelt sett sårbar, og kommunale og fylkeskommunale myndigheter bør derfor gjennom sine virkemidler stimulere til at fast bosetting kan videreføres.

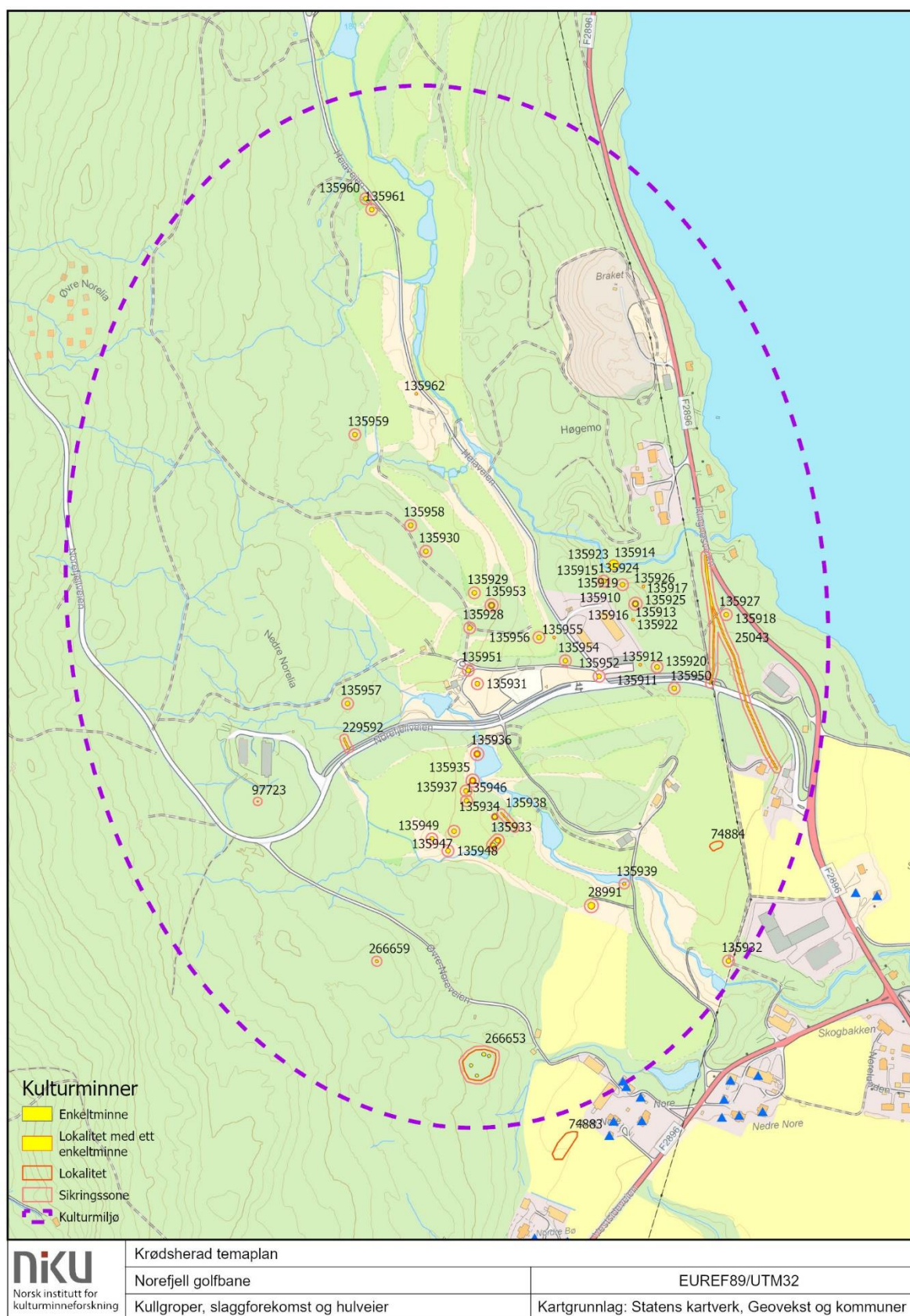
5.20 Norefjell Golfbane – kullgroper, slagghforekomst og hulveier

I Krødsherad er det kjent flere kullgroper fra yngre jernalder - middelalder, mens det per i dag er kjennskap til få jernframstillingsplasser fra samme tidsperiode. To områder peker seg spesielt ut med større konsentrasjoner av kullgroper. Det er dette området ved Nore-Høgemo og et område vest for Norefjellstua på Norefjell (neste avsnitt 5.20.). Felles for områdene er at det er utført arkeologiske registreringer her i de senere årene.

Ved Norefjell Golfbane er det kartlagt kullgroper, hulveier og en slagghforekomst. Det er spesielt mange kullgroper. Slagghforekomsten ligger sørøst i området. Det tyder på at det har vært et jernframstillingsanlegg her. Det er i tillegg registrert rester av hulveier; gang- og rideveier som var i bruk i forhistorisk tid. En lang hulvei strekker seg fra Høgemo og sørover.

Kulturmiljøet har stor kunnskapsverdi som kilde til forståelsen av tidligere tiders næringsutøvelse, i dette tilfelle kullproduksjon og jernframstilling. Kull var en nødvendig bestanddel i jernvinna. Hulveier er viktige for forståelse av ferdsel langt tilbake i tid. Området har opplevelsesverdi, men det forutsetter at det tilrettelegges for formidling i form av eksempelvis skilt i terrenget og/eller digital formidling (app o.l.).

Kulturminnene er automatisk fredet etter kulturminneloven. Det er ikke tillatt med tiltak som kan skade eller ødelegge kulturminnene. Skogsterrenget i området rundt kulturmiljøet må ikke forringes. Det antas at kulturmiljøet er spesielt sårbart for moderne skogsdrift. Videre bør avgrensning mot golfbanen og aktivitetene her avklares og/eller følges opp, jf. reguleringsplanen for området. Flere av kullgropene er bevart, men det er også flere som er fjernet, ifølge opplysninger fra fylkeskommunen. Det anbefales at den ene slagghforekomsten undersøkes nærmere av arkeologer for å avklare type og datering nærmere. Prosedyrer for dette må avtales med kulturvern i fylkeskommunen.

5.21 Norefjell – kullgroper og skålgropstein

Kulturmiljøet omfatter samlinger med kullgroper fra yngre jernalder – middelalder, og en skålgropstein fra bronsealder – eldre jernalder.

Kullgropene ligger i tre samlinger ved Nedre Noresetra, nordøst for Øvre Noresetra og ved Raudhaug.

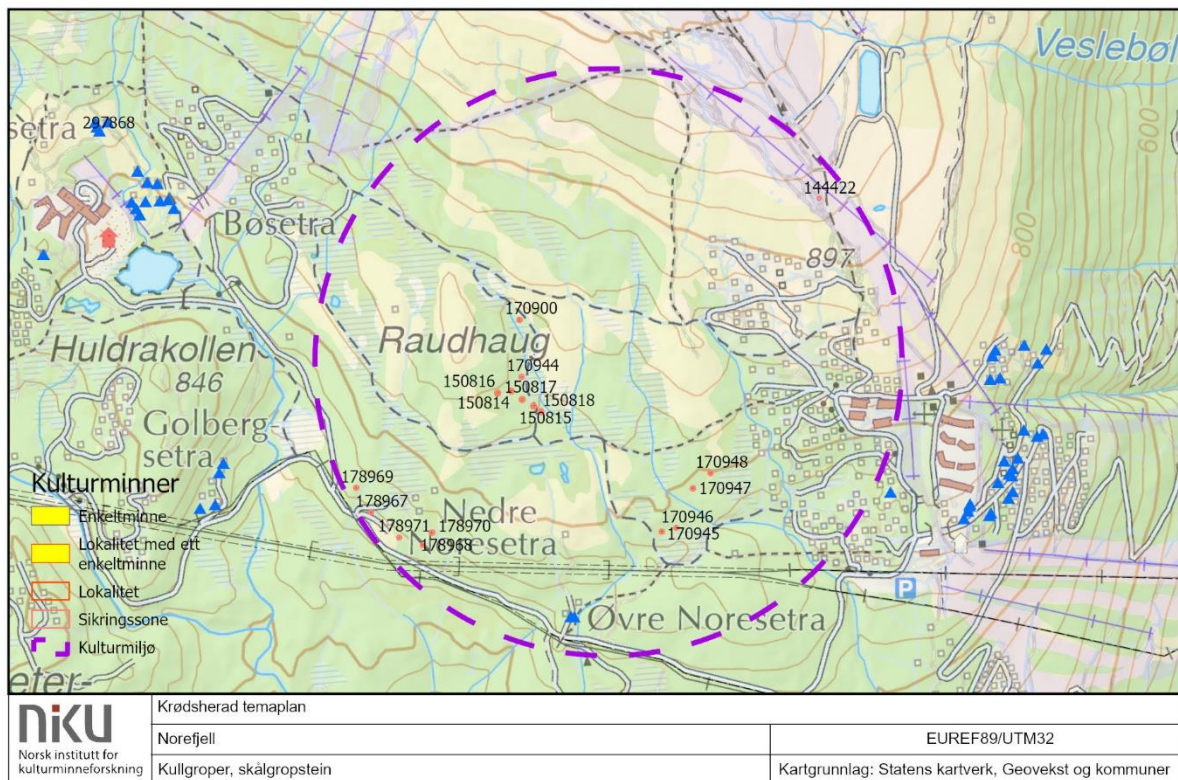
Skålgropsteinen på Snersrud er en stor jordfast stein med fire skålgroper. Det er tre små groper på sørsiden av steinen, og en separat grop på nordsiden. Størrelse på den jordfaste steinen er 1,2 x 0,7 m. Gropene har en størrelse på 7 - 8 cm i diameter og er 2-3 cm dype. Alle gropene har huggemerker, men i den nordligste gropa er disse mer utydelige.

I forbindelse med anlegging av alpintraseen i 2016 ble skålgropsteinen delvis tildekket av jordmasser. I den forbindelse var arkeolog i fylkeskommunen med og overvåket steinen da den ble maskinelt gravd frem igjen. Steinen ligger i østre kant av et tre-gjerde som følger den eksisterende alpin nedfartens sørvestre kant. I landskapet ligger steinen rett øst for en mindre, naturlig pytt, som ligger på en flate i det sørhellende terrenget. Plasseringen gir også et vidt utsyn utover Krøderen og Krødsherad. Området har trolig tidligere vært brukt til beite. Ved en ny befaring av fylket i 2022 ble det konstatert at omgivelsene rundt skålgropsteinen hadde vokst seg pent til siden gravingen i 2016. Gjerdet som den gangen lå i kant av steinen var nå fjernet, og kontakten mellom steinen, pytten og utsikten var dermed gjenopprettet. En tursti går rett forbi steinen.

Kulturminnene er automatisk fredet etter kulturminneloven. Det er ikke tillatt med tiltak som kan skade eller ødelegge kulturminnene. Terrenget i området rundt kulturmiljøet må ikke forringes. Det antas at kulturmiljøet er sårbart for moderne skogsdrift, samt annen virksomhet knyttet til alpintraseen. Fylkeskommunen har besluttet at skålgropsteinen skal bevares på stedet, etter henvendelse fra kommunen om en eventuell flytting av steinen for å kunne sikre den bedre. Det er vesentlig at skålgropsteinen og området rundt bevares, og gjerne overvåkes ved jevnlig intervaller, for å påse at steinen er sikret. Turstien som går forbi steinen gjør den egnet til formidling, evt. med et skilt der det anbefales at det inngår i teksten at det er et automatisk fredet kulturminne etter kulturminneloven.

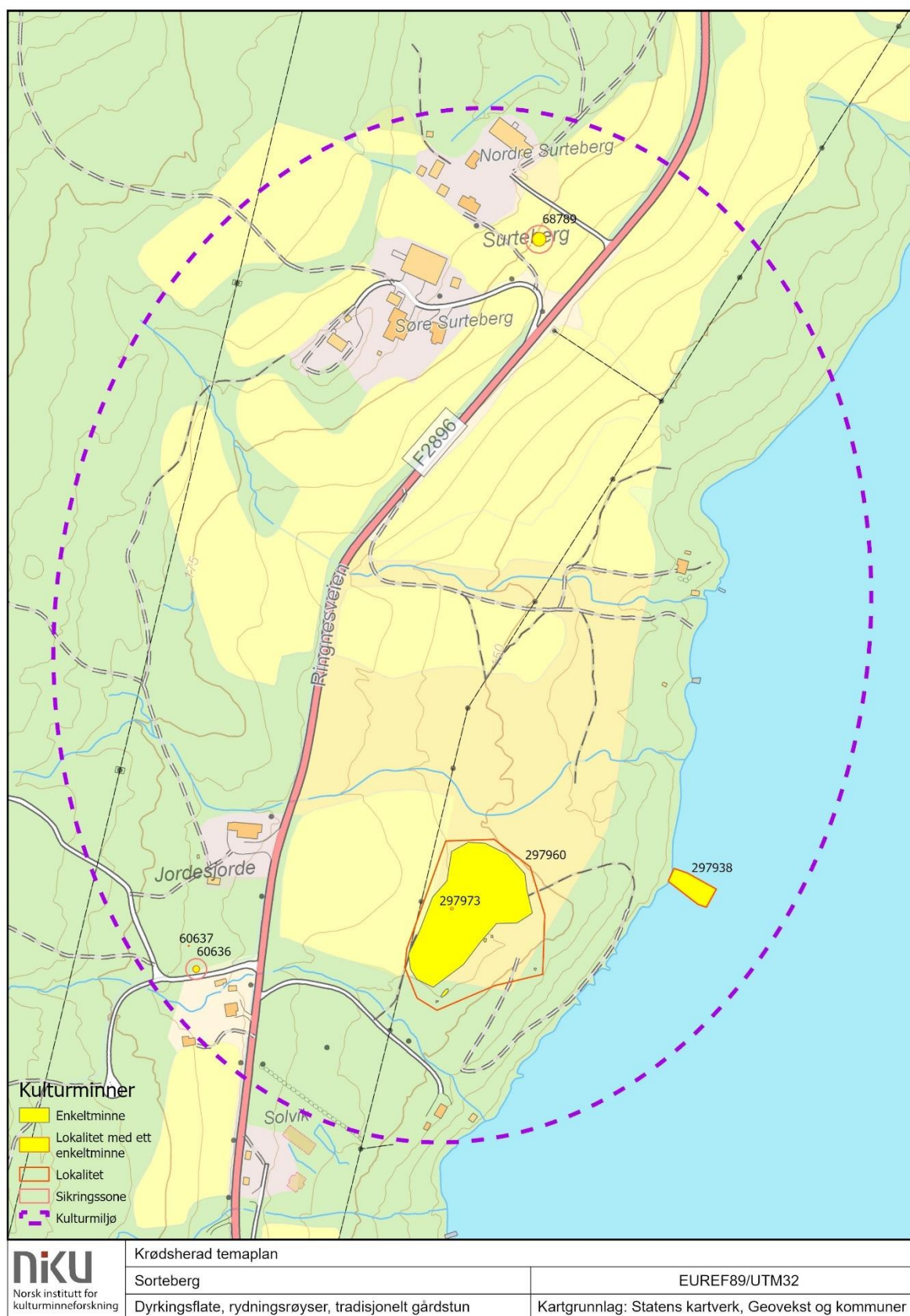
Figur 55 Skålgropsteinen på Snersrud. Foto: Viken fylkeskommune 2022.

5.22 Sorteberg

Sorteberg er et tradisjonelt gårdstun med eldre bygninger. Sørøst for tunet på Nordre Sorteberg er det registrert en mulig gravhaug fra jernalder.

Kulturmiljøet er sårbart for ny bebyggelse. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.

5.23 Ringnes med husmannsplassen Skola

Ringnes er en storgård, første gang nevnt skriftlig i 1325, men er trolig ryddet i forhistorisk tid. Under det ene loftet er det funnet slagget etter jernutvinning, trolig fra vikingtid-middelalder.

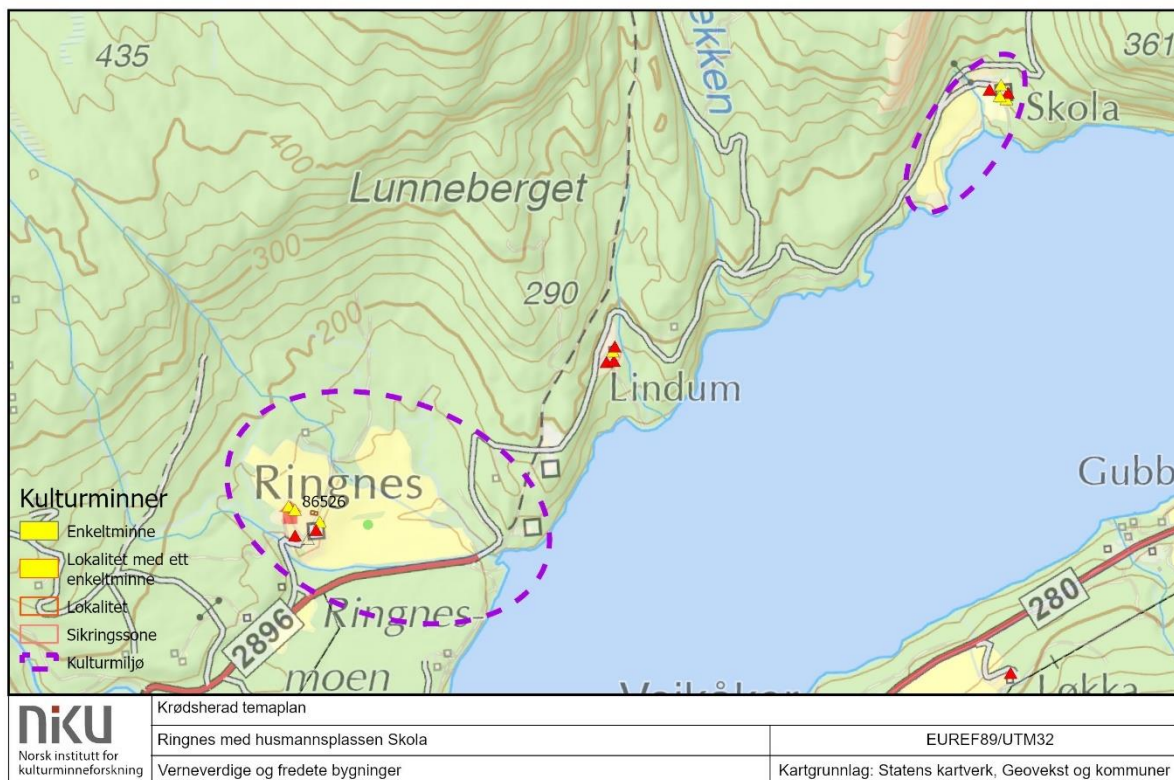
Gården ligger under Norefjell på vestsiden av Krøderen, om lag 10 km nord for Noresund. Tunet ligger på en bakkekam, ved Ringneselvas utløp, og er omgitt av dyrket innmark. To loft fra 1700-tallet er fredet etter kulturminneloven. I tillegg består tunet av flere gamle og verneverdige hus. Våningshuset skal være bygd i 1812, men ble ombygd i 1897-98 av Ellef Andersen Ringnes (f. 1842). Han hadde tidligere startet bryggerifirmaet Ringnes og kompani sammen med broren Amund (f. 1840) og konsul Axel Heiberg. Driftsbygningen er en gammel tømmerlåve, som er påbygd i bindingsverk med fjøs og med tårn i dragestil. Thunestuen er fra 1907. Et våningshus fra 1914 ble revet i 2002, og erstattet av et nytt gjestehus. Tunet har store grøntområder.

Skola ligger ved Krøderen, nord for Ringnes gård og var husmannsplass under denne.

Kulturmiljøet er sårbart for ny bebyggelse. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.

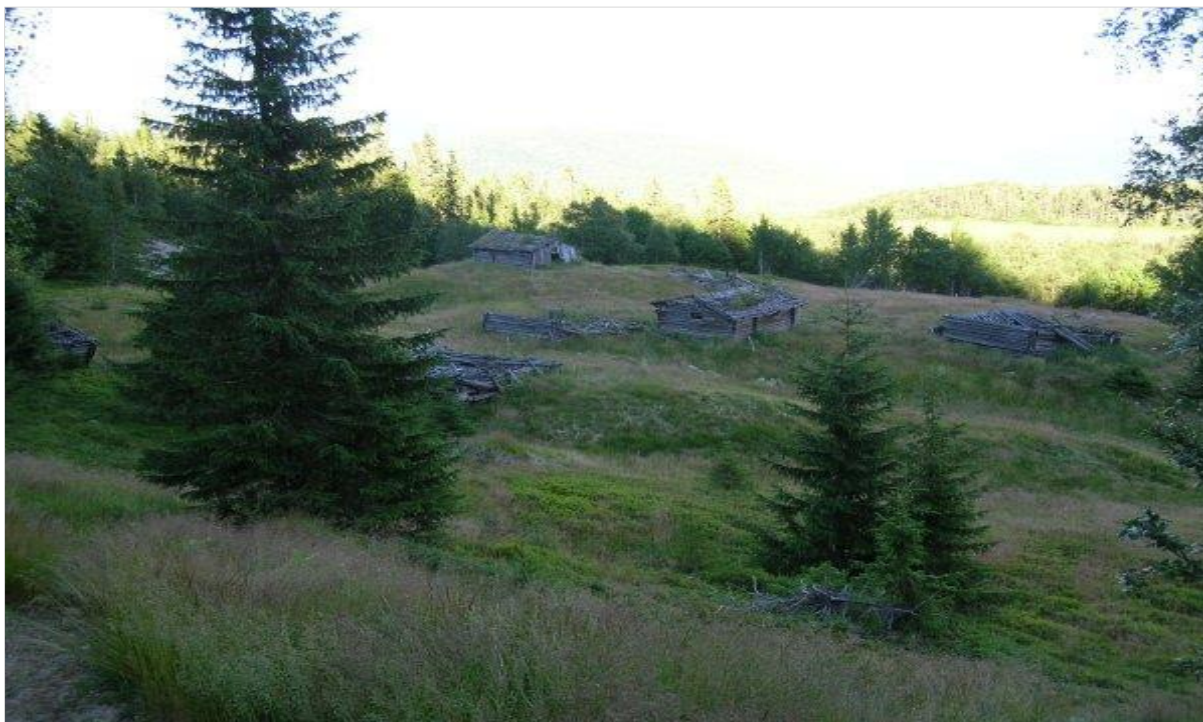
Figur 56 Ringnes gård er en storgård med godt bevarte bygninger. Hovedbygning og driftsbygning har elementer i dragestil. To fredete loft fra 1700-tallet. Foto: NIKU 2023.

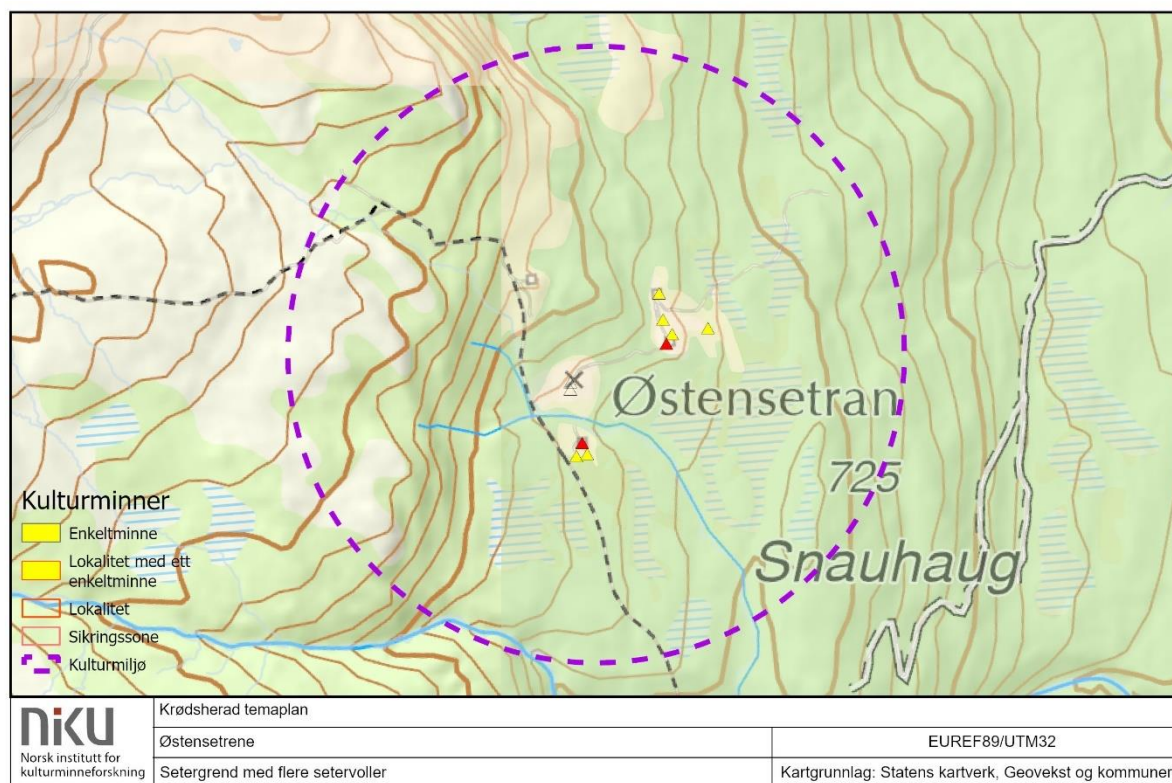
5.24 Østensetrene

Østensetrene er ei veiløs setergrend i Øvre Krødsherad med flere setervoller. I flere uttalelser i medvirkningsprosessen er kulturmiljøet trukket fram som verdifullt, og som den delen av Norefjell som fortsatt er uberørt av utbygging.

Kulturmiljøet er sårbart for ny bebyggelse. Bygninger i forfall bør settes i stand på en hensynsfull måte som ivaretar kulturhistoriske verdier og setermiljøets karakter. Det bør stimuleres til fortsatt beiting og jordbruksdrift/slått for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sitt åpne preg.

Figur 57 Østensetra. Foto: Prosjektrapport for skogssetrene i Krødsherad i 2012.

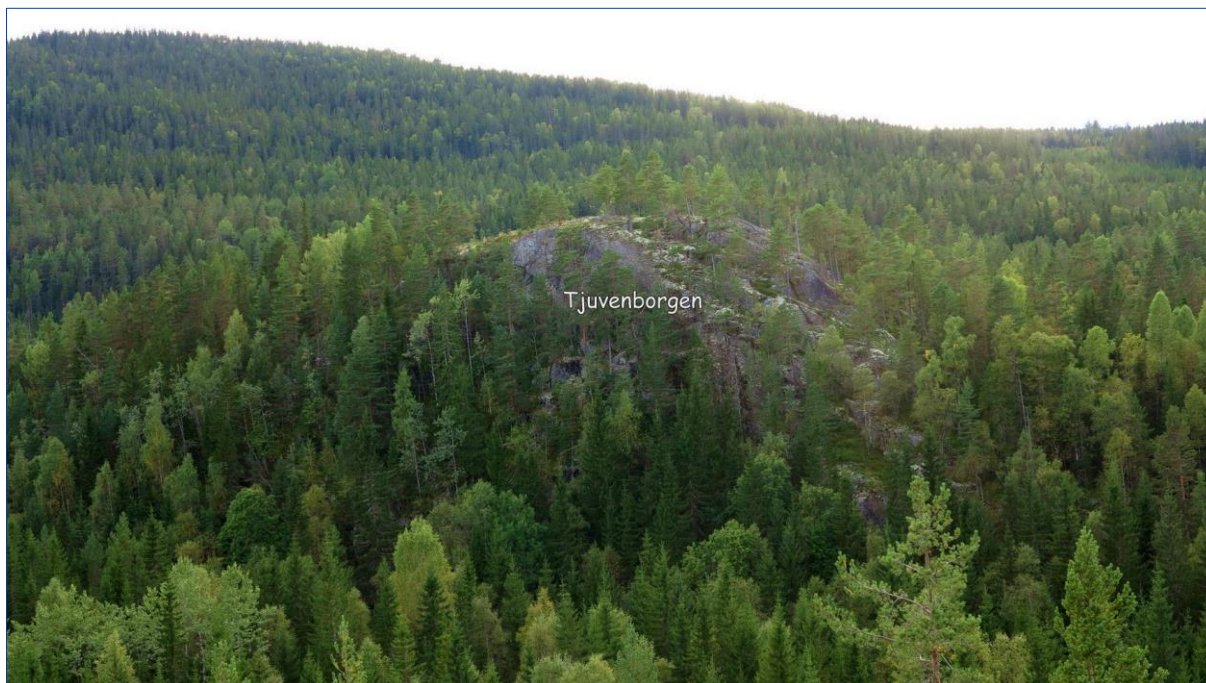
5.25 Bygdeborgen Tjuvborgen

I Krødsherad er det kjent en bygdeborg. Det er Tjuvborgen i Ringnesmarka som ligger ved en gammel ferdselsvei. Borgen har kun mur på den ene siden, ikke på den bratte siden (opplysning fra Kjell Bjørka). Det er adkomst til borgen fra sør, mens åsen der borgen ligger er utilgjengelig fra langsiden.

Bygdeborgen har stor kunnskapsverdi som kilde til forståelsen av tidligere tiders samfunn, i forhold til forsvar og sentrale samlingsplasser. Det er også mye vi ikke vet om de enkelte bygdeborgers mening og funksjon. Dette er den eneste bygdeborgen som er kjent i Krødsherad, og den er derfor

spesielt verdifull. Området har opplevelsesverdi, men det forutsetter at det tilrettelegges for formidling i form av eksempelvis et skilt og/eller digital formidling (app o.l.). Terrenget opp til borgen er brattlendt og ulendt, så en merket sti bør inngå i tilretteleggingen.

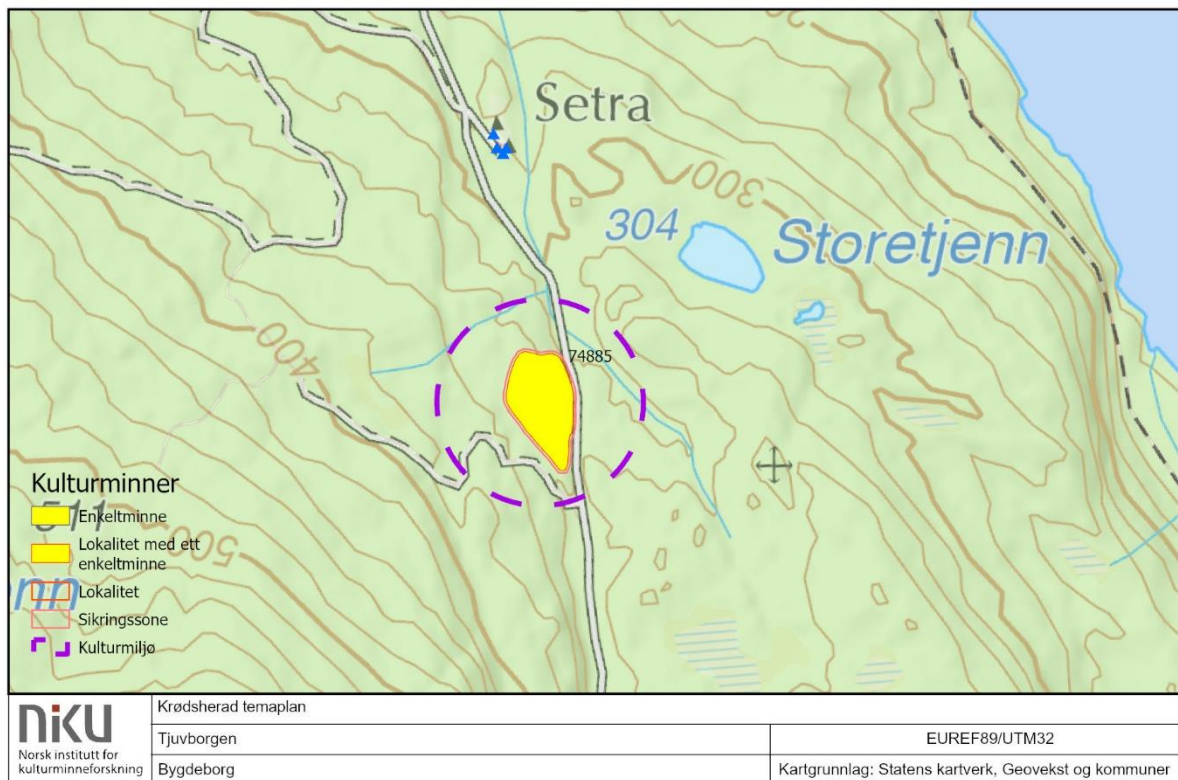
Kulturminnet er automatisk fredet etter kulturminneloven. Det er ikke tillatt med tiltak som kan skade eller ødelegge bygdeborgen. Skogsterrenget i området rundt kulturmiljøet må ikke forringes. Det antas at kulturmiljøet er sårbart for moderne skogsdrift, i dette tilfellet spesielt i området rundt toppen av berget.

Figur 58 Bygdeborgen Tjuvborgen i landskapet. Foto: Kjell Bjørka, Krødsherad.

Figur 59 Bygdeborgen Tjuvborgen, deler av murverket. Foto: Kjell Bjørka, Krødsherad.

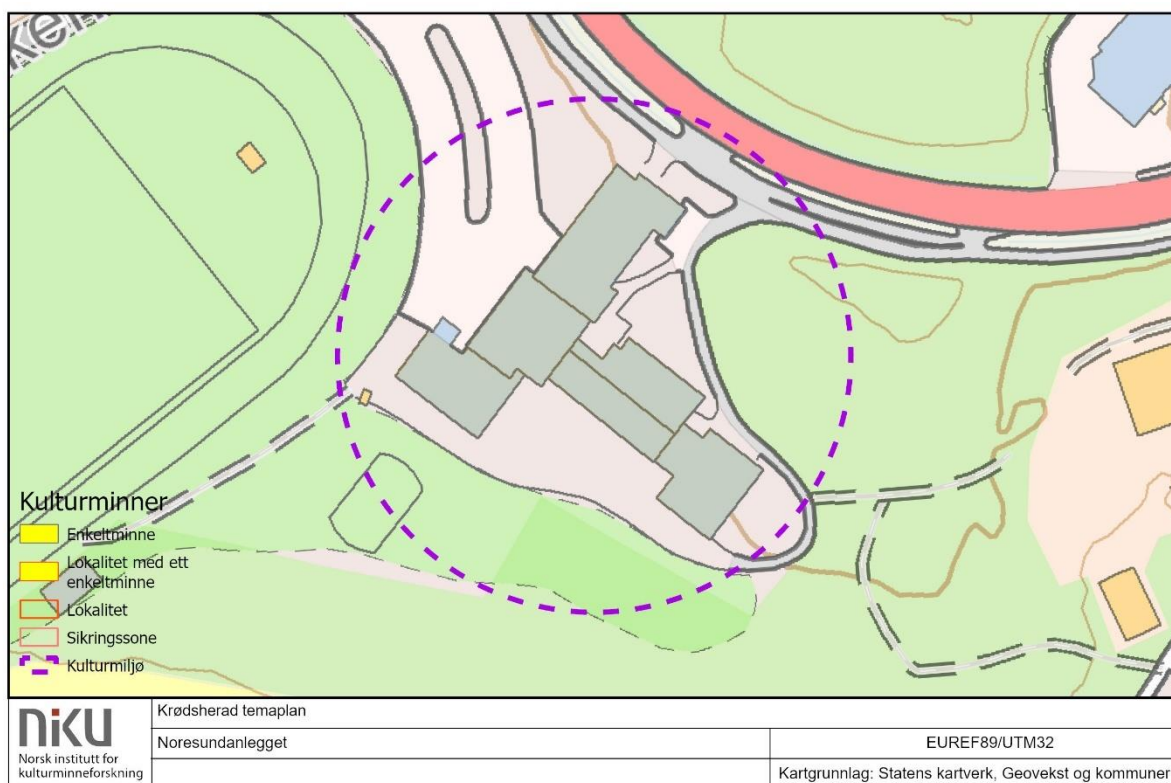
5.26 Noresundanlegget

Noresundanlegget omfatter flere offentlige funksjoner. Det vises til Viken fylkeskommunes uttalelse til vurdering av verneverdi for anlegget (brev fra Viken fylkeskommune til Krødsherad kommune datert 20.04.2022):

Viken fylkeskommune vurderer at Noresundanlegget har nasjonal verneverdi. Noresundanlegget er et komplekst anlegg som inneholder både barneskole, kommunehus, samfunnshus, svømmehall, lærerboliger, tannlegekontor med bolig, samt stadion. Bygningene har vesentlige arkitektoniske kvaliteter og representerer på en god måte denne type bygg fra etterkrigstiden. Anlegget er en god representant for utviklingen av velferdssamfunnet på 1960-tallet. Noresundanlegget viser hvordan en liten og visjonær kommune var i stand til å bygge et totalanlegg som dekket kommunens viktigste funksjoner. At man fokuserte på å også bygge stadion i tilknytning til anlegget viser hvilken betydning idretten hadde i oppbyggingen av velferdssamfunnet på 1960-tallet. Omgivelsene og landskapet rundt anlegget er uforandret, noe som gir høy miljøverdi. Anlegget er en stedsmarkør for Noresund sentrum, og er med på å definere Noresund som kommunesentrum. Det er ikke kjent tilsvarende anlegg i Norge.

Figur 60 Noresundanlegget – kommunehus og skole med gymsal og svømmehall. Foto: NIKU 2023.

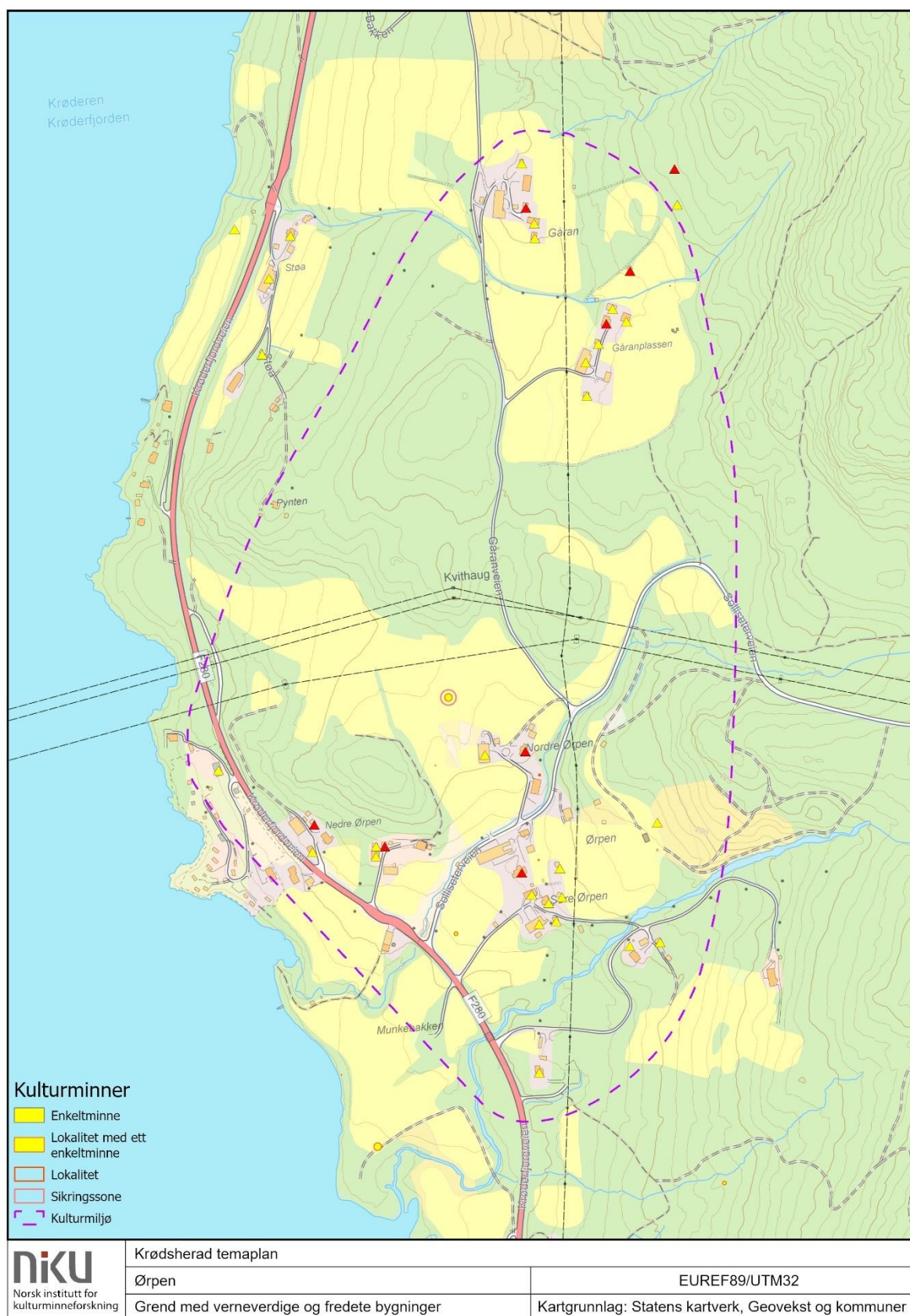
5.27 Ørpen

Ørpen er en tradisjonell grend med flere tun i et sammenhengende jordbrukslandskap. Byggeskikken er typisk for distriktet med våningshus, sidebygninger og driftsbygninger, mye er i sveitserstil og bebyggelsen er lite endret.

På tunet på Søre Ørpen er det funnet en skafthulløks av stein fra yngre steinalder, avbildet i avsnitt 4.1.2. Det er opplysninger om flere gravminner på Ørpen-gårdene, som nå er fjernet, og det er gjort funn av oldsaker som kan ha stammet fra disse gravene.

Grenda har vært egen skolekrets. Ørpen skole er en større skolebygning med tilhørende uthus. Den ble bygd i 1898 og var i drift til 1959.

Kulturmiljøet rundt gårdene i Ørpen er sårbart for ny bebyggelse. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen både i plassering, volum, form og materialvalg.

5.28 Veikåker med kapellet og Stavanesodden

Veikåker gård har et åpent firkanttun med stor driftsbygning og våningshus. Nord for gården ligger Veikåker kapell som er en langkirke i tre, oppført i 1934.

På Stavanesodden er det tidligere funnet flintflekker, noe som tyder på at det kan ha vært en steinalderboplass her nede ved innsjøen. På Storjordet under Veikåker ligger det en stor gravhaug fra jernalder. Den er godt synlig i terrenget og henvender seg til Krøderen. Ved tunet på Veikåker er det funnet 11 jernbarrer fra jernalder, se foto i avsnitt 4.1.3. På Bergbråtå og Kleiva lenger opp i lia ligger det to gravrøyser.

Mellom gravhaugen på Storjordet og Stavanesodden er det rydningsrøyser av nyere dato, som har sammenheng med at det har ligget en husmannsplass i området. Den ble nedlagt ca. 1920.

Nedenfor Veikåker kapell, og mellom kapellet og Stavanesodden, har det vært en annen husmannsplass. Det skal bl.a. ha bodd en sølvsmed her, ifølge Kjell Bjørka. I terrenget er det en gravd grop i skråningen som kan ha vært et hus, eventuelt et uthus. Det er fossile åkerflater og en frodig vegetasjon som tyder på at området har vært dyrket. Det er antagelig flere spor etter bosetningen her, som ligger skjult under dagens markoverflate.

Kulturmiljøet er sårbart for ny bebyggelse utenom gårdstuna. Det bør stimuleres til fortsatt jordbruksdrift for å hindre gjengroing og sikre at området beholder sin karakter. Ny bebyggelse bør tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen i plassering, volum, form og materialvalg.

Figur 61 Veikåker gård ligger som et landemerke sett sørfra langs Rv. 280 i Øvre Krødsherad.

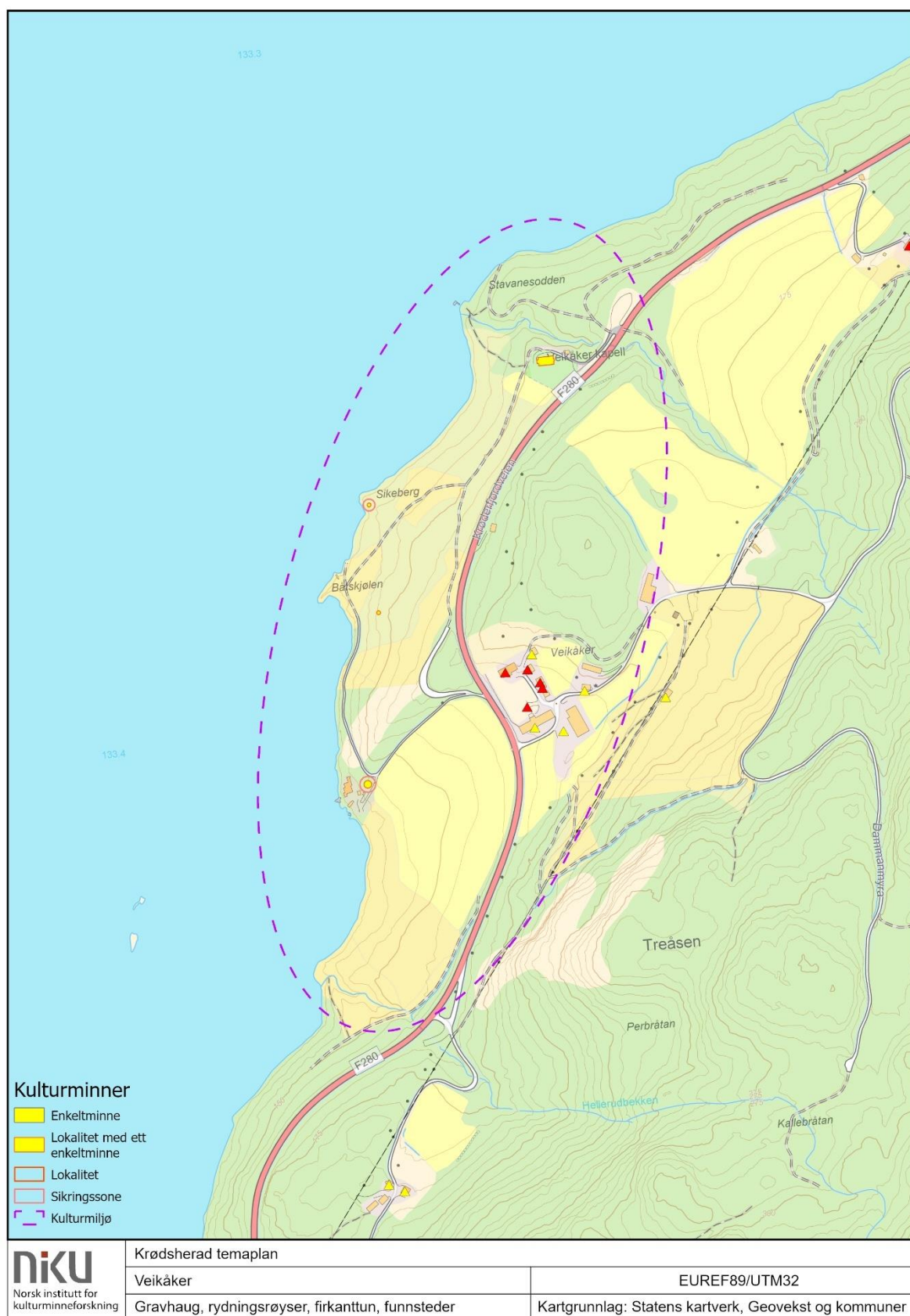
Figur 62 Gravhaugen på Veikåker. Foto: NIKU 2023.

Figur 63 Veikåker kapell. Foto: NIKU 2023.

Figur 64 Fossil åkerflate med åkerhakk (nedre grense på åker) innenfor det som en gang var en husmannsplass mellom Veikåker kapell og Stavanessodden. Foto: NIKU 2023.

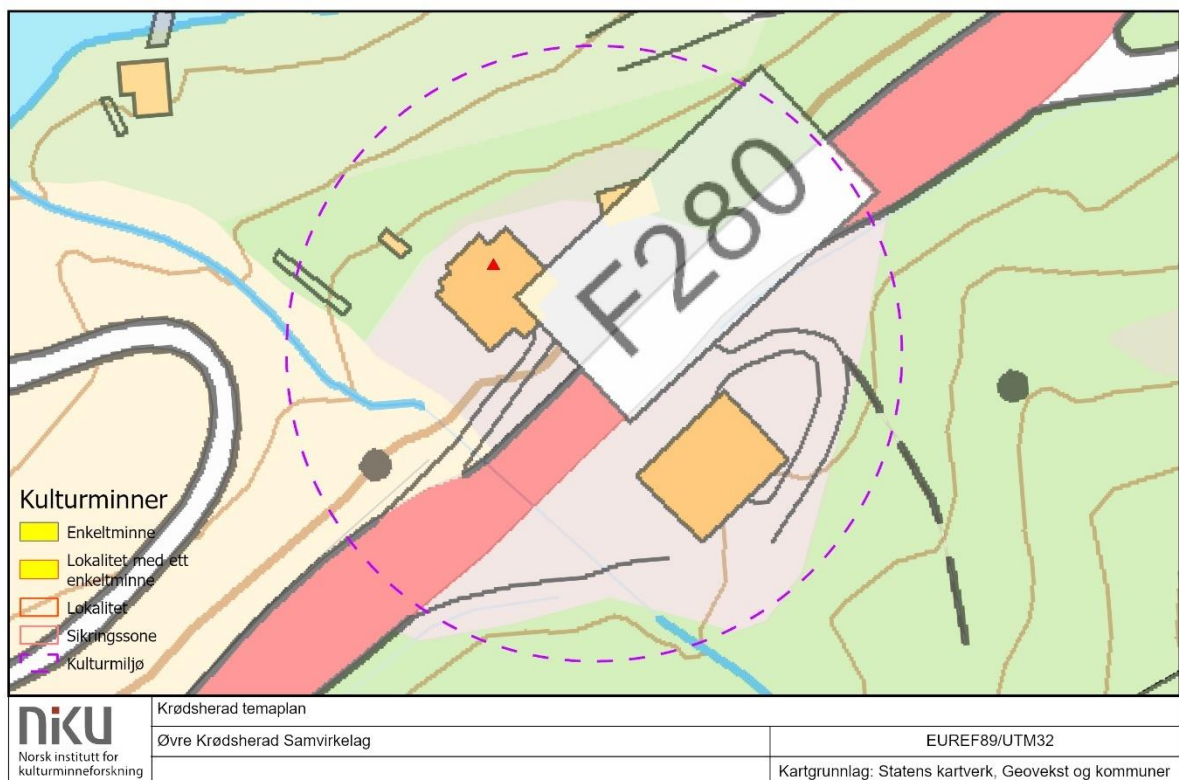

5.29 Øvre Krødsherad samvirkelag

Kulturmiljøet omfatter to generasjoner forretning, fra henholdsvis ca. 1900 og 1950, beliggende på hver sin side av Rv 280. Begge forretningsbyggene er tidstypiske representanter for sin tid og for funksjonen som landhandlerier. At bygningene ligger eksponert og tett på veien på hver sin side, gjør dem til landemerker langs veien og skaper en portalvirkning.

Figur 65 To generasjoner forretningsbygg for Øvre Krødsherad samvirkelag. Foto: NIKU 2023.

5.30 Folkets hus, Svartekroken

Forsamlingslokalet Folkets hus i Svartekroken ble bygd på dugnad av medlemmer av Ørgenvika Arbeiderlag og Østre Krødsherad skog og landarbeiderforbund på 1930-tallet. Det var også de som var eierne av lokalet. Grunn ble bygslet fra Nordre Roskifte (bygslingskontrakt datert 27. oktober 1938). Lokalet har fra det ble bygd vært forsamlingslokale for Øvre Krødsherad og har vært brukt til festligheter, lokale for bygdekino, bursdager, bryllup, bønnemøter o.l. Lokalet er fortsatt brukt jevnlig og står uforandret slik det ble bygget.²

Folkets hus er trukket fram som et kulturminne med stor bevaringsverdi av flere personer og grupper gjennom medvirkningsprosessen, blant annet i en egen uttalelse signert av 30 personer.

Nedenfor Folkets hus er en brygge der turistbåten Kryllingen har anløp.

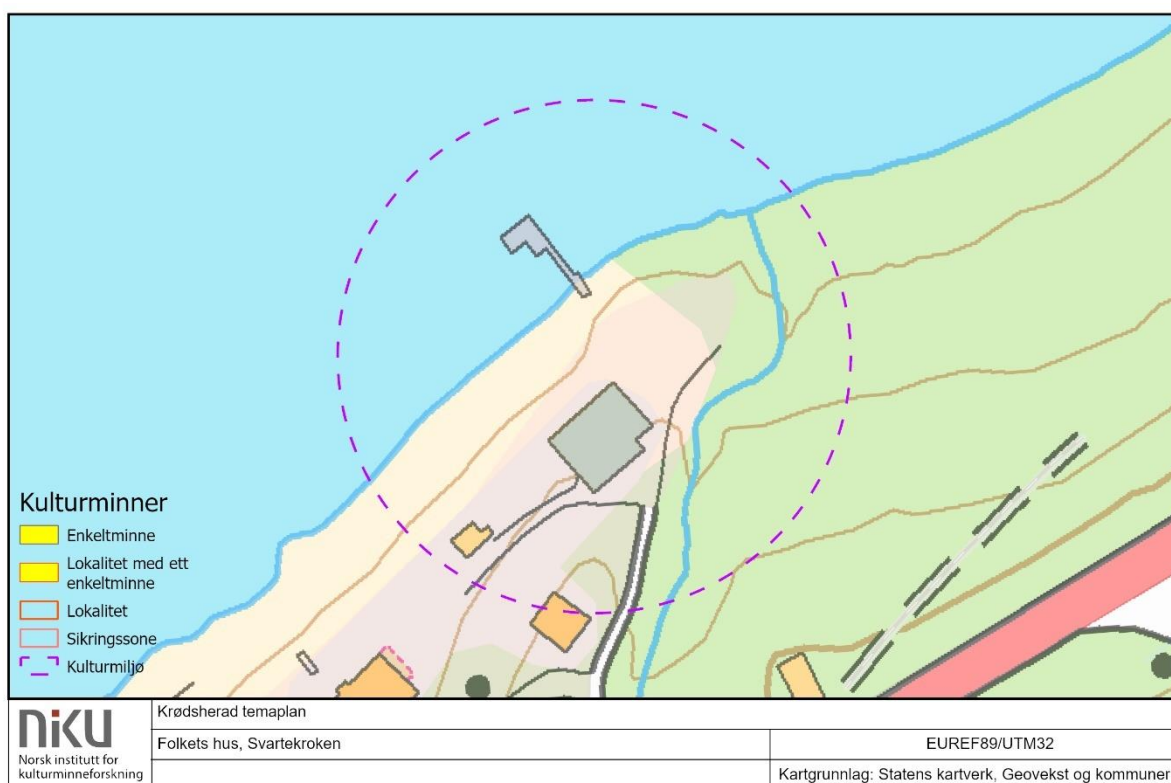
² Kilde: Innspill i medvirkningsprosess for kulturmiljøplan.

Figur 66 Folkets hus. Foto: NIKU.

Figur 67 Interiøret er svært lite endret. Foto: NIKU

5.31 Ferieheimen Enderud

Tidlig på 1900-tallet(?) bygde Parkvesenets Arbeiderforening i Oslo et feriehem med 14 hytter som ansatte kunne leie om sommeren. Feriestedet ble anlagt ved Krøderfjorden, nedenfor den lille gården Enderud. Her var en brygge der dampskipene hadde anløp, og her var butikk, bakeri og pensjonat. Se også kap. 4.7.

Kulturmiljøet omfatter ulike funksjoner og bygningstyper, og har tidsdybde.

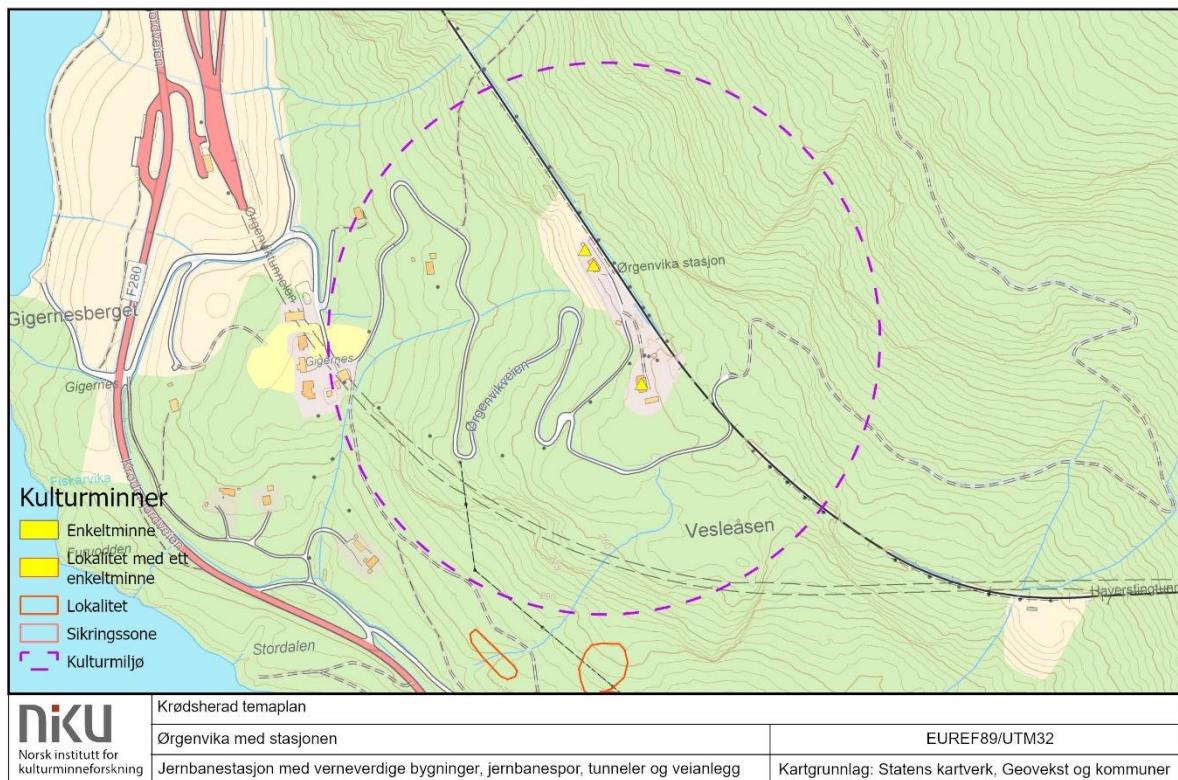

5.32 Ørgenvika med stasjonen

Kulturmiljøet består av jernbanestasjon med vokterbolig, jernbanespor og tunneler. Til kulturmiljøet hører også et veianlegg, trolig en opprinnelig anleggsvei(?). Denne er smal og svinger seg opp fra gårdstunet i Ørgenvika til stasjonen som ligger på en høy, steinsatt fylling, ved utløpet av Haversting-tunellen.

Figur 68 Øverst: jernbanestasjon med uthus. Nederst: banevokterbolig og jernbanespor med tunnel

6 Handlingsdel

Det anbefales at handlingsdelen av temaplanen revideres jevnlig og i takt med budsjett- og økonomiplanen til kommunen. Det bør rapporteres årlig på planen i samsvar med praksis for annet planverk som inngår i planstrategien til kommunen.

Etter hvert som arbeidet i handlingsplanen går framover, kan det være behov for å utvide selve temaplanen (eller eventuelt avgrense den). Dette vil gjøre planen til et levende dokument som revideres og oppdateres.

Handlingsdelen for temaplanen er inndelt i innsatsområder etter fire ulike hovedmål:

- **Kompetanse**
Øke kunnskapen om kulturminner og kulturmiljø i Krødsherad kommune
- **Forvaltning**
Sikre bærekraftig og langsiktig forvaltning av kulturminner og -miljø
- **Bevaring**
Redusere tap av fredete og verneverdige kulturminner og -miljø
- **Formidling**
Øke interessen for lokalhistorie, kulturminner og kulturmiljø som ressurser for trivsel, opplevelser og virksomhet

Nedenfor er det listet opp en rekke ulike tiltak som kan være aktuelle. Flere av tiltakene som er listet opp, gjelder for flere områder/hovedmål. Tiltakene er foreslått utfra gjeldende behov, avveining av faglige anbefalinger, samt innspill som er kommet gjennom medvirkningsprosessen. Tiltakene er ikke satt opp i prioritert rekkefølge.

Tiltakene vil kreve prioritering og tildeling av ressurser for å kunne gjennomføres. Dette må vurderes i Krødsherad kommunes plan-, strategi- og budsjettarbeid.

For å lykkes i oppfølgingen av temaplanen trengs det gode tverrfaglige samarbeidsrutiner på tvers av avdelingene/sektorene i kommunen. En del av tiltakene krever samhandling både på tvers av instanser innen kommunen og i andre deler av samfunnslivet ellers.

6.1 Innsatsområde kompetanse

Kommunen bør arbeide for å øke kompetansen om kulturminner og kulturmiljø. Dette gjelder både kunnskap om og historien bak objektene, om bruk og vern, istandsetting og økonomiske tilskuddsordninger.

Per i dag er kunnskapsgrunnlaget om kulturminnene i Krødsherad kommune ikke fullgodt på alle områder. For å kunne prioritere og bevare spesifikke kulturminner og kulturmiljø vil det være viktig å oppdatere kunnskapsgrunnlaget i forbindelse med videre revisjoner av temaplanen. Områder som det anbefales å jobbe videre med er:

- Kontrollregistrering av arkeologiske kulturminner i felt. Lokalteter og enkeltminner bør måles inn digitalt, og det bør gjøres vurdering av tilstand og vernekriterier på stedet.
- Førstegangsregistrering av arkeologiske kulturminner i områder som er lite undersøkt.

- Kontrollregistrering av SEFRAK-registrerte bygninger for å oppdatere oversikten med hensyn til tap og endringer, eventuelt kombinert med verdivurdering og fotodokumentasjon.
- Digital kartfesting og konkret avgrensning av kulturmiljøer fra alle perioder.
- Registrering av arkeologiske kulturminner/-miljøer og kontrollregistrering av SEFRAK-registreringer i seterområdene, supplert med verdivurderinger av bygninger og kulturmiljøer.
- Nærmere utredninger om kulturminner/-miljøer knyttet til skogsdrift, fangst, fiske og andre virksomheter i utmark. Dette kan f.eks. være skogskoier, jaktbuer eller fiskebuer og naust.
- Supplerende registreringer/undersøkelser innenfor temaer som det trengs mer kunnskap om. Innenfor arkeologi er dette f.eks. om det finnes steinalderlokaliteter langs Krøderen, og om det finnes jernvinneanlegg ved kullgropene. Registrering, dokumentasjon og verdivurdering av historiske bygninger og anlegg knyttet til ulike perioder, temaer/virksomheter. Listen er ikke utfyllende.
- Registrering av immateriell kulturarv.
- Opprette bygdearkiv for historiske foto; digitalisere og tilgjengeliggjøre foto.

6.2 Innsatsområde forvaltning

Krødsherad kommune er en viktig forvalter av kulturminner og kulturmiljøer blant annet gjennom ansvaret for arealplaner og byggesaker. Kommunen har ansvar for å identifisere, verdisette og forvalte verneverdige kulturminner, kulturmiljø og kulturhistoriske landskap. Kommunen bør benytte plan- og bygningsloven aktivt som verktøy for ivaretagelse av kulturminneverdier. Prioriterte kulturminner og kulturmiljø kan sikres gjennom bruk av hensynssoner eller generelle bestemmelser og retningslinjer i kommuneplan og reguleringsplan. Omkring/rundt fredete bygninger og anlegg kan det legges inn hensynssone H-570.

- Gjennomgå, supplere og oppdatere rutiner og ansvar, retningslinjer for kommunens forvaltning og saksbehandling i plan- og byggesak.
- Oppmerksomhet om søknadsplikt etter kulturminneloven for fredete kulturminner og kulturmiljøer.
- Fornyet arkeologisk registrering inkludert kontrollregistrering av arkeologiske kulturminner og kulturmiljø. Nye data innføres i kulturminnedatabasene Askeladden og Kulturminnesøk.
- Bygningsregistrering/verdivurdering av eldre bygningsmiljø. En slik gjennomgang kan gjøres geografisk, område for område.
- Oppdatere temaplanen med flere kulturminner og kulturmiljø / kulturlandskap.
- Oppfølging av planforslaget. Årlig revidering av handlingsplan.
- Ved nye stedsnavn sørge for at vegnavn og stedsnavn har lokal tilknytning og en skrivemåte som stemmer med lokal uttale. Motivere private utbyggere til å velge lokale navn og lokale uttrykksmåter på sine prosjekter.
- Registrering av immateriell kulturarv er ikke vektlagt i denne første versjonen av kulturminneplan, men vil kunne løftes nærmere fram ved senere revisjoner av planen.
- I medvirkningsprosessen for temaplanen er det kommet innspill om blant annet:
 - registrering av ord og -uttrykk i kryllingdialekta;
 - folkemusikktradisjonene i bygda med felespill og kryllingspringaren;
 - håndverkstradisjoner som drakt/bunad, kniver, smykker, mat- og baktetradisjoner;
 - nedsette en bygdebok-komite for oppdatering av bygdebok for Krødsherad.

6.3 Innsatsområde bevaring

Kommunen bør gå foran som et godt forbilde når det gjelder vedlikehold og skjøtsel av egne verneverdige bygninger og eiendommer.

- Det er et hovedmål å ta vare på det tradisjonelle jordbrukslandskapet i Krødsherad. Dette er både for å sikre et bærekraftig landbruk, for å ivareta biologisk mangfold og også fordi et attraktivt kulturlandskap er viktig for reiselivet. Sikre disse områdene mot nedbygging gjennom arealplanlegging. Eksempler på mulige virkemidler for å ivareta kulturlandskapet:
 - Skjøtsel av viktige kulturlandskap, f.eks. innenfor KULA-området
 - Inngå samarbeid med grunneiere om å holde kulturlandskapet fritt for gjengroing
 - Vedlikehold av verneverdige bygninger og anlegg
 - Stimulere til bruk av økonomiske støtteordninger for å ivareta bygninger, bygningsmiljø og kulturlandskap
 - Stimulere til ny bruk av bygninger som ikke lenger er i (tradisjonelt) bruk
 - Verdiskaping, f.eks. gårdsturisme, inn på tunet-ordninger
 - Bevare kunnskapen som ligger bak bygningene og sørge for videreformidling av tradisjonshåndverk både gjennom formell utdanning, kursing og annen formidling
 - Bred formidling av arkeologi, historie, tradisjoner og håndverk generelt for å øke bevisstheten om og interessen for historiske bygninger og miljø
 - Plassere infotavler som sier noe om kulturminner, og historien bak disse. Dette kan for eksempel være aktuelt for hustufter langs ferdselsveger og stier, slik som tidligere husmannsplasser, steinmurer og rester etter åkrer
- Sette av midler i kommunale budsjetter til tilsyn og forebyggende vedlikehold for kulturminner som kommunen har ansvar for.
- Benytte tilskuddsmuligheter for finansiering av istandsetting og restaurering av viktige kulturminner.
- Sørge for god dokumentasjon av vernede og verneverdige bygninger, både i form av forundersøkelser før tiltak gjøres, og ved dokumentasjon av arbeid som er utført. NB! Søknapdsplikt for bygninger som er fredet etter kulturminneloven, er statlig listeført eller underlagt andre juridiske vernebestemmelser.
- Benytte seg av kompetansemiljøer for bygningsvern, for eksempel i fylkeskommunen. Se også kap. 3.4 med tips om rådgivning om praktisk kulturminnevern.
- Stimulere til vern gjennom bruk. Dette er det beste vernet for bygninger. Kulturminner som ikke lenger er i bruk, som blir overlatt til seg selv og forfaller, er en stor utfordring. I Krødsherad gjelder dette for eksempel utmarksløer, fraflytta gårder og setre, men også nedlagte butikker, eller forsamlingshus som ikke brukes aktivt.
- Iddugnad for å finne egnet bruk av bygninger og anlegg som er gått ut av bruk. For verdifulle kulturminner og kulturmiljøer må tilpasning for ny bruk likevel ikke gå på bekostning av verneverdier.
- Ta hensyn til arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer ved alle planer for utbygging i kommunen, som for eksempel hytteområder. Størst opplevelsesverdi og historiefortellende verdi har kulturminner om de får ligge i et landskap som er lite endret av eksempelvis moderne veier, infrastruktur og utbygging.
- Oppmerksomhet om setergrender som fremdeles har en viss grad av autenticitet. Mange setergrender er i ferd med å bli nedbygd av «hyttebyer», veier og annen moderne infrastruktur.

- I utgangspunktet bør man ta vare på kulturminnene der de er. Dersom kulturminner blir flyttet fra de opprinnelige omgivelsene, vil de kulturhistoriske verdiene og den historiske lesbarheten bli redusert. Dersom kulturminner likevel må flyttes eller gjennomgå større endringer, er det viktig med god dokumentasjon i forkant.
- For bygninger er det likevel lang tradisjon for at hus har vært flyttet. I en del tilfeller bør flytting til ny plassering vurderes fremfor riving. Ved flytting vil arkitektonisk verdi kunne ivaretas, og det vil også være gunstig med hensyn til bærekraftig ressursbruk og krav til utslippsreduksjon.
- Temaet kulturarv må inkluderes i klimatilpasningsplaner, ROS-analyser etc. for hele kommunen og i samarbeid med andre sektorer, og med spesiell oppmerksomhet om utfordringer knyttet til klimaendringer og behov for klimatilpasning for bygde miljøer, jf. kap. 2.3.
- Bevaring av immateriell kulturarv er ikke vektlagt i denne første versjonen av kulturminneplan, men vil kunne løftes nærmere fram ved senere revisjoner av planen.
- Aktiviteter i regi av lag og foreninger i tilknytning til bevaringsoppgaver, vedlikehold og skjøtsel.

6.4 Innsatsområde formidling

Kulturminnevern er holdningsskapende arbeid. For å lykkes med å skape begeistring for kulturminnevern, er formidling og tilgjengelighet en forutsetning.

Bevisstgjøring om den lokale kulturarven er et tiltak for å understreke særpreget til Krødsherad og øke attraktiviteten. Økt kunnskap og bevissthet om lokal kulturhistorie, særpreg og tradisjoner gir grunnlag for utvikling av felles identitet. God formidling av kulturarv kan gi innbyggere og besøkende mulighet for å bli kjent med et mangfold av tradisjoner samt kunst- og kulturuttrykk fra fortid og nåtid.

- Informasjon på nettsidene til kommunen om kulturarv og relaterte aktiviteter må holdes oppdatert. Kommunens infrastruktur på nett har godt potensiale for å kunne brukes som plattform der frivillige organisasjoner kan promotere aktiviteter og dele informasjon og bilder slik at dette blir tilgjengelig for etater, skoler, foreninger, lokalbefolkning og besøkende/turistnæringen.
- Gjøre grunneiere, lag, foreninger og allmennheten oppmerksomme på hvilke verdier kulturminner og -miljøene representerer. Dette vil kunne bidra til å forebygge skader på kulturminner og stimulere til gjenbruk av bygninger som er gått ut av bruk.
- Formidling for lag og foreninger, arrangere kulturkvelder med foredrag eller samtaler
- Formidling i skolen. Utarbeide undervisningsopplegg for bruk i skolen.
- Ekskursjoner med informasjon til lærere og andre formidlere.
- Aktiviteter tilknyttet kulturminner/kulturmiljøer for eldre, ev. også personer med demens.
- Arrangere bussturer eller fotturer for fastboende og tilreisende, hyttefolk og turister
- Tilrettelegge for at kulturminner og kulturmiljø kan være en ressurs for næringsutvikling. Å bruke kulturarven som et virkemiddel innenfor opplevelsesindustri kan øke attraktiviteten til Krødsherad som reisemål og gi rikere opplevelser for tilreisende.
- Merke og skilte utvalgte arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som er lett tilgjengelige og som forteller om en spennende og lang historie. Ta kontakt med fylkeskommunen om utforming og plassering av skilt.

- For historiske bygninger og anlegg kan det settes opp plaketter på veggen som forteller historien til bygningene slik at allmennheten kan få kunnskap om dem. NB! For fredete bygninger og anlegg er dette søknadspliktig etter kulturminneloven.
- Settes opp informasjonstavler om steder det knytter seg sagn, tro og tradisjon til (se avsnitt 4.11 om immateriell kulturarv). NB! For fredete anlegg og områder er dette søknadspliktig etter kulturminneloven.
- Tilgjengeliggjøring av kulturminnene ved universell utforming. Dette betyr at byggverk og uteområder som er i alminnelig bruk, skal utformes slik at alle mennesker så langt det er mulig skal kunne bruke dem på en likestilt måte, uten spesielle tilpassinger eller hjelpemidler.
For kulturminner kan dette by på ekstra utfordringer fordi det er viktig at endringer og/eller nye installasjoner ikke forringer kulturminnet eller opplevelsen av det. Med ekstra planlegging og omtanke vil en likevel ofte kunne finne gode løsninger.
Kulturminneforvaltningen regionalt og nasjonalt kan gi råd. NB! For fredete anlegg og områder kan slike tiltak være søknadspliktige etter kulturminneloven.
- Oppmerking og skjøtsel/rydding av gamle ferdelsårer i Krødsherad. Mange stier og veifar er tidligere merket, men det kan være behov for skjøtsel og oppfølging.
- I prosjektbeskrivelsen til temaplanen ved Krødsherad kommune er et prioritert tema at gjenstander (eventuelle kopier) funnet i Krødsherad, og som ligger på Kulturhistorisk museum i Oslo skal bli tilgjengelige og formidles i kommunen, f.eks. i en utstilling. En oversikt over gjenstander fra forhistorisk tid (såkalte oldsaker) i Krødsherad er tilgjengelig med beskrivelser, og for noen objekter også foto, i Kulturhistorisk museum, UiO sin Unimus-portal:
<https://www.unimus.no/portal/#/search/things?freetext=Kr%C3%B8dsherad&requirePhoto=false&limit=100>. Dersom dette skal være en prioritert oppgave, må det organiseres som eget prosjekt der blant annet Kulturhistorisk museum involveres.

6.5 Forslag til handlingsplan for 2025-2026

Det er et omfattende arbeid som skal gjøres for å forbedre, forvalte og formidle kulturarven i Krødsherad kommune. Temaer og tiltak som er beskrevet og nevnt ovenfor bør gjennomgås jevnlig. For eksempel kan det kombineres og innarbeides tiltak, ytterlige utredninger og kvalitetssikring ved rullering av andre temaplaner (friluftsliv, sti- og løypeplan, kultur og idrett), rullering av kommuneplans arealdel og samfunnsdelen mm.

Basert på de innspillene arbeidsgruppa har fått, er det pekt ut noen prioriterte tiltak per innsatsområder som det kan jobbes videre med de neste 2-3 årene. En mulig modell for videre arbeid er å sette sammen ei tverrfaglig arbeidsgruppe med rådgiver for oppvekst og kultur som ansvarlig leder. Gruppa utarbeider forslag til prioriterte tiltak i handlingsplanen som behandles politisk, og har ansvaret for at dette innarbeides i kommunens budsjettarbeid. Gruppa bør også se på muligheter for tilskuddsmidler hos forskjellige instanser.

Videre dialog og samarbeid med fylkeskommunen og lokale grupper (historielaget, velforeningene, Buskerudmuseet m.f.l) er en forutsetning for å lykkes med dette arbeidet.

Forslagene til tiltak baserer seg på de fire hovedmålene i handlingsdelen, og de forslagene som beskrevet er ovenfor under punkt 6.1-6.4.

Innsatsområder		Tiltak	Ansvar
1. Kompetanse			
	1.1	Kontrollregistrering av arkeologiske kulturminner i felt. Bør mates inn digitalt og gjøre vurdering av tilstand og vernekriterier på stedet.	Kommune har ansvar og må ta initiativ, men er avhengig av ekstern kompetanse og samarbeid og dialog med fylkeskommune, ev. flere. 1.1 og 1.2 kan kombineres i et prosjekt
	1.2	Kontrollregistrering av SEFRAK - registeret	
	1.3	Krødsherad kommune legger inn/oppdaterer kommunalt vernet kulturminner og kulturmiljø i databasen Askeladden.	Kommune (Plan og forvaltning), gjelder kulturminner vernet med hjemmel i plan- og bygningsloven
	1.3	Registrering av immateriell kulturarv	Historielaget med flere ildsjeler i samfunnet kan bidra med å ta det som prosjekt. Avhengig av støtte og oppfølging fra kommune.
	1.4	Opprette bygdearkiv for historiske fotografier - digitalisere og tilgjengeliggjøre.	Historielaget med flere ildsjeler i samfunnet kan bidra med å ta det som prosjekt. Avhengig av støtte og oppfølging fra kommune.
	1.5	Dokumentere bunad og stakkebånd-tradisjonen i Krødsherad. Kristin Lindberg har samlet inn og dokumentert de ulike stakkebåndene fra gammelt av fra gårdene i bygda.	Kommune og lokale aktører
	1.6	Øke kompetanse i administrasjonen gjennom kurs, fagsamlinger, evt. nytilsetting	Kommune, lokale aktører og fylkeskommune
	1.7	Initiere utredning og kartlegging av kulturminner og kulturmiljøer knyttet til nasjonale minoriteter, samiske, skogfinner, de reisende, jøder	Avhengig av støtte fra eksterne ressurser og kunnskap. Kan ev. gjøres ved rullering av temaplanen eller kommuneplan arealdel.
2. Forvaltning			
	2.1	Kvalitetssikre maler/sjekklistor for byggesaksbehandling slik at hensyn til kulturminner og kulturhistoriske verdier blir ivaretatt i søknadsprosessen	Kommune v/byggesak og i samarbeid med fylkeskommune (for veiledning og bidra med kompetanse)
	2.2	Registrering, kartfesting og påfølgende verdivurdering av prioriterte tema i temaplanen. Foreslåtte eksisterende og nye kulturminner og kulturmiljøer vurderes og avsettes til hensynsoner med egne utfyllende bestemmelser.	Kommune v/plan, ved rullering og utarbeidelse av kommuneplans arealdel, områdeplaner, reguleringsplaner m.m.
	2.3	Utrede om kulturminner og kulturmiljøer kan være utsatt for	Kommune v/plan, ved rullering av kommuneplan arealdel

		tap og skade som en følge av klimaendringer	(konsekvensutredning og ROS analyse) Miljødirektoratet og NVE kan gi støtte til utredninger og klimatilpasningstiltak
	2.4	Utarbeide retningslinjer for drift og vedlikehold av verneverdig eiendom i kommunal eiendom for å sikre arkitektoniske og kultur-historiske kvaliteter	Kommune v/drift og byggesak
	2.5	Løpende oppfølging av prosjekt og satsinger i regi av regional kulturminneforvaltning. Her inngår «Kulturminnekompasset» for Buskerud med handlingsprogram	Samarbeid kommune og fylkeskommune
3. Bevaring og istandsetting			
	3.1	Aktiv jordbruksdrift for å opprettholde og forvalte kulturlandskap og kulturmiljø (både i dalen rundt Krøderfjorden og på fjellet (setergreender). Benytte økonomiske stimuleringsordninger	Kommunen / Fylkeskommunen / Grunneiere
	3.2	Utarbeide skjøtsel- og skiltplan, jevnlig vedlikehold av bygninger, anlegg og landskap (kommunens ikoner: Villa Fridheim, Krøderbanen, kulturmiljøet ved Olberg, Bjertnes og Gamle mester)	Buskerudmuseet og grunneiere/historielaget og i samarbeid med kommune og fylkeskommune
	3.3	Bjertnesgruvene: vurdering og sikring av farlige områder i og ved gruvene, deretter eventuell tilgjengeliggjøre og sette opp informasjonsskilt	Kommunen i samarbeid med Bergvesenet, fylkeskommune og grunneier
		Informasjon til og kommunikasjon med eiere av verneverdige bygninger og kulturmiljø. Informere og rettlede om aktuelle tilskuddsordninger, bygningsvernsrådgivning m.m.	Kommune og fylkeskommune
	3.4	Rydde og skilte arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer og utarbeide skjøtselsplan, inngå avtale med eiere og brukere, skrive skilttekster, bestemme skiltets design og plassering i terrenget	Kommune/fylkeskommune/ grunneiere/historielaget /andre organisasjoner
4. Formidling			
	4.1	Kommunen gjør temaplanen tilgjengelig på hjemmesidene til kommunen	Kommune v/kommunikasjonsgruppe
	4.2	Utarbeidelse og formidling av temakart over kulturminner og kulturmiljøer (basert på kart og informasjon fra temaplanen)	Kommune sammen med ekstern ressursgruppe/ev. konsulent som kan bistå kommune i dette arbeidet

	4.3	Kulturminneportal – digital kommunikasjonsplattform for å stimulere til interesse for kulturminner og bedre kommunikasjon fra og mellom de frivillige organisasjonene	Kommunen kan støtte og bidra mens f.eks. historielaget kunne utvikle og forvalte den.
	4.4	Gjenstander (eventuelle kopier) funnet i Krødsherad, og som ligger på Kulturhistorisk museum i Oslo skal bli tilgjengelige og formidles i kommunen, f.eks. i en utstilling. Oppgaven organiseres som et eget prosjekt der blant annet Kulturhistorisk museum, UiO involveres	Kommunen / Fylkeskommunen/ Kulturhistorisk museum UiO og i samarbeid med historielaget. Dette er et prosjekt som kan vurderes i forbindelse med et større arrangement eller jubileum.
	4.5	Utarbeide undervisningsopplegg for skolene	Kommunens arbeidsgruppe i samarbeid med skole og historielaget
	4.6	Informasjonsskilt, historiske turstier	Lokale aktører, frivillige, og kommunen v/plan
	4.7	Utvikle historiske opplevelser som del av reiselivstilbudet. Guidete turer gjennom viktige kulturmiljøer	Buskerudmuseet og historielaget i samarbeid med næring og reiselivsaktører

7 Definisjoner og begreper

7.1 Viktige begreper

Kulturarv er et samlebegrep for materiell og immateriell kulturarv. *Den materielle kulturarven* er kulturminner, slik som definert i kulturminneloven: gjenstander, bygninger og anlegg, kulturmiljø og -landskap. *Immateriell kulturarv* omfatter handlinger: aktiviteter, tradisjoner, kunnskap, ferdigheter, framstillinger, uttrykk, tro, sagn og historiske hendelser. Ibland kan begrepet presiseres for å belyse særskilte deler av samfunnsutviklingen, for eksempel den biologiske kulturarven, den industrielle kulturarven eller kulturarv knyttet til skole.

Kulturminner er ifølge kulturminneloven «*alle spor etter menneskers liv og virke i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.*» I praktisk forstand kan et kulturminne for eksempel være gravminner, helleristninger, bygninger, hustufter, hager, bruer eller vegfar, forsvarsanlegg, båter og skipsvrak. Også landskap og naturelementer med kulturhistorisk verdi er kulturminner eller kan inngå som del av et kulturmiljø.

Kulturmiljø er definert i kulturminneloven som områder der kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Kulturmiljø kan for eksempel være et gårdstun med landskapet rundt, et område med kirke og gravfelt, en bydel eller et industriområde med fabrikker og bosteder. I Stortingsmelding 16 (2019-2020) er «kulturmiljø» innført som et samle-begrep for kulturminner, kulturmiljø og landskap. Begrepet understreker verdien av helhet og sammenheng. Tilknytningen til den øvrige klima- og miljøpolitikken er tydeliggjort.

Kulturlandskap blir vanligvis definert som landskap som i større eller mindre grad er påvirket av mennesker. Begrepet blir gjerne brukt om landskap som er formet av tradisjonell jordbruksdrift, men det kan for eksempel også omfatte spor fra bruk og bosetning i fjellområder, krigs- og forsvarshistorie, eller industrilandskap.

Kulturminneverdi, eller kulturhistorisk verdi, er verdier som vi knytter til et kulturminne eller kulturmiljø. Ved verdivurdering av kulturminner snakker vi grovt sett om kunnskapsverdi, opplevelsesverdi og bruksverdi.

Kulturminnemyndighetene, organisasjoner, eiere, brukere eller andre vil vurdere verdien til kulturminnet på ulike måter, og verdivurderinga vil også kunne endres over tid når nye generasjoner kommer til.

Kulturminner blir gjerne tilskrevet nasjonal, regional og/eller lokal verdi. Merk at dette ikke innebærer noen rangering av verdi, men at det er ulike forvaltningsnivåer som har tilkjent kulturminnet/-miljøet verdi.

Fredete kulturminner er tilkjent nasjonal verdi og har et vern etter kulturminneloven. Det er ikke lov til å endre, flytte eller rive kulturminnet uten tillatelse. Å opprettholde et ordinært vedlikeholdsnivå er lovpålagt.

I Krødsherad kommune er disse kulturminnene **vedtaksfredet** etter kulturminneloven:

- Museumsanlegget Krøderbanen
- Villa Fridheim
- Ringnes
- Olberg
- Bjøre

- Råen
- Vassendrud

Alle faste kulturminner (spor fra menneskelig liv og virke) fra oldtid og middelalder, det vil si eldre enn år 1537 e.Kr. er **automatisk fredet**. Videre er stående byggverk med opprinnelse mellom 1537-1649 samt samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre, automatisk fredet.

Vernede kulturminner er sikret av kommunal eller regional forvaltning gjennom plan- og bygningsloven eller etter avtale med eiere eller brukere. Vernede kulturminner ligger vanligvis innenfor hensynssoner/ sikringssoner i kommune- eller reguleringsplaner. Retningslinjer og bestemmelser i planene styrer hvordan de skal forvaltes.

Listeførte kulturminner: Noen kulturminner er ført opp på statlig liste over objekt eller miljø som skal forvaltes på en nærmere definert måte. Et eksempel i Krødsherad er kraftledningen Nore – Oslo. Den er anlagt i mellomkrigstiden, og deler av den er anlagt i Krødsherad og krysser Krøderen. De store spennmastene er imponerende ingeniørarbeid (omtales som «englemaster») (Askeladden ldnr. 227220). Et annet eksempel er telefonkiosken i Krøderen. Denne er også listeført.

Verneverdige kulturminner har ikke nødvendigvis et formelt vern, men har gjennomgått en kulturminnefaglig vurdering og er identifisert som verneverdige. Begrepene verneverdi og bevaringsverdi betyr det samme, og blir brukt om hverandre.

SEFRAK-registrerte bygninger: Bygningsregistret SEFRAK er et nasjonalt register som inneholder informasjon om de aller fleste stående bygninger her i landet oppført før år 1900. At en bygning er SEFRAK-registrert innebærer i seg selv ikke noe formelt vern, men registreringen indikerer at bygningen *kan* ha verneverdi på grunn av høy alder.

7.2 Verdivurdering av kulturmiljø

Vi tilskriver kulturminner og kulturmiljø tre ulike typer av kulturhistoriske verdier. Disse er knyttet til ulike spørsmål:

Kunnskapsverdi: Er kulturminnet en kilde til kunnskap om og forståelse av fortida? Kulturminnet/-miljøet kan for eksempel gi kunnskap om arkitektur-, kunst-, nærings-, sosial-, krigs- og bosetningshistorie.

Opplevelsesverdi: Er kulturminnet grunnlag for opplevelser? Utgjør det en viktig del av en sammenheng eller et kulturmiljø? Er det en spesiell atmosfære, stemning eller sanseinntrykk knyttet til steder eller bygningen? Eksempler på opplevelsesverdier er estetisk verdi, patina, bruks- og alderspreg, symbolverdi og identitetsverdi. Mange av opplevelsesverdiene er knyttet til hvordan kulturminner påvirker oss både som enkeltmennesker og som fellesskap.

Bruksverdi: Er kulturminnet en bruksressurs som kan fylles med aktivitet? Kan en videreføre tidligere bruk, eller har kulturminnet potensial for ny bruk der verdiene både kan tas vare på, formidles og forøkes? Omvendt kan verdiene bli reduserte gjennom manglende eller feilaktig bruk. Eksempler på bruksverdier er økonomisk verdi og formidlingsverdi. Tilgjengelighet er viktig for bruksverdien.

KRITERIER FOR VERDIVURDERING

Autentisitet gjelder i hvilken grad vi opplever et kulturminne som ekte og opprinnelig. Autentisitet må vurderes i forhold til noe, for eksempel tidsperiode, stilart, materialbruk eller byggemåte.

Det er få kulturminner som har beholdt den opprinnelige formen og funksjonen uendret. Det er derfor grunn til å sikre disse, fordi de representerer en spesiell kildeverdi og opplevelsesverdi fra opprinnelsesperioden.

Estetisk verdi. Estetiske opplevelser har alltid en verdi i seg selv. Mange kulturminner blir opplevd som vakre. Spesielt viktig er samspillet mellom enkeltobjekter og omgivelsene, eksempelvis et steingjerde i et åkerlandskap eller et gammelt fjøs innenfor et godt bevart gårdstun.

Kvalitet. Mange kulturminner representerer høy kvalitet i materialer, håndverk og utforming.

Bruksverdi. Mange kulturminner har stor bruksverdi, enten i opprinnelig utforming og funksjon, eller med visse endringer og tilpasninger.

Identitet. Kulturminner har mye å si for tryggheten og trivselen til enkeltmennesket. De kan gi følelse av å høre til, av kontinuitet og sammenheng, og kan være identitetsskapende for stedet.

Symbolverdi. Et kulturminne som er knyttet til en hendelse, en person eller sted kan være viktig å ta vare på fordi det har symbolverdi.

Representativitet er noe som er typisk for en epoke eller for en større gruppe kulturminner. Det er verken mulig eller ønskelig å ta vare på alle kulturminner. Utvalget må derfor representere ulike tidsepoker og sosiale grupper. I kulturmiljøpolitikken har det lenge vært ei viktig mål å bevare et *representativt utvalg* kulturminner.

Historisk kildeverdi. Kulturminner er viktige kilder til kunnskap om fortiden. Kunnskap om tidligere materielle uttrykk, levemåte og tankesett bør være så allsidig som mulig, slik at de viser ulike historier, jf. representativitet.

Pedagogisk verdi. Å gå i det samme miljøet og oppleve sporene menneskene har etterlat seg i form av gjenstander, bygninger, musikk, barneleker mv., gir en større forståelse av fortiden enn bare å lese om den.

Alder. På grunn av at det blir færre kulturminner dess lenger bakover i tid vi går, er det spesielt viktig å verne om de med høy alder.

Miljøverdi, variasjon og homogenitet. Flere kulturminner i sammenheng gir rikere opplevelser og mer kunnskap enn om kulturminnene står alene. Miljø som har tydelige spor etter sammenhengende bruk bakover i tid har ofte stor variasjonsbredde. Miljø som er blitt til over kort tid eller etter helhetlig planlegging er gjerne enhetlige. Begge typer er spesielt sårbare. Dersom det blir planlagt tiltak i slike miljøer, må de vurderes nøye.

Fysisk tilstand er «helsa» til kulturminnet. Ved vurdering av hvordan kulturminner/-miljø skal forvaltes, må en vurdere tilstanden for bevaring. Tilstanden kan av og til stå i motsetning til autenticitet: en bygning som er i dårlig stand kan ha bevart mange originale eller eldre bygningsdeler, mens en bygning som er i god stand kan være preget av at disse er skiftet ut.

En generell regel er at hvert enkelt kulturminne og -miljø må vurderes både ut fra seg selv og i sammenheng med andre kulturminner og -miljø.

7.3 Begreper for ivaretagelse av kulturminner

Vedlikehold er det rutinemessige arbeidet som må gjennomføres for å hindre forfall eller verditap på grunn av jevnlig og normal slitasje.

Skjøtsel omfatter regelmessige vedlikeholdstiltak, for eksempel pleie av vegetasjon for å ivareta et kulturminne eller et kulturmiljø. Vedlikehold av eventuelle skilt, stier og ramper inngår også i begrepet.

Sikring innebærer alle tiltak for å beskytte kulturminner og kulturmiljø mot tap og skade. Sikring kan blant annet være istandsetting, vedlikehold og skjøtsel, brannsikring, dokumentasjon og juridiske tiltak. Sikring kan også skje ved arkeologisk utgraving for å ta vare på kunnskapsverdien til kulturminnet.

Istandsetting er reparasjonsarbeid for å føre en bygning, deler av en bygning eller et annet objekt opp på et ordinært vedlikeholdsnivå, slik at kun jevnlig vedlikehold vil være nødvendig senere. En *antikvarisk* istandsetting innebærer at reparasjonen blir gjort med tradisjonelle materialer og teknikker tilpasset egenarten til bygningen eller anlegget.

Restaurering betyr helt eller delvis å tilbakeføre en bygning, gjenstand eller et miljø til en tidligere tilstand. Ved restaurering må det velges hvilket tidspunkt kulturminnet skal tilbakeføres til. Det kan være slik det var den gang det ble laget eller oppført, slik det var på et senere tidspunkt eller en kombinasjon av ulike stadium.

Konservering av et kulturminne betyr at det blir sikret så godt som mulig i sin nåværende form mot ytterligere forfall. Forfall eller ødeleggelse kan være forårsaket av naturlig nedbryting eller av menneskelig inngrep.

8 Kilder og litteratur

8.1 Litteratur / publikasjoner

Bergstøl, J. og Reitan, G. 2008. Samer på Dovrefjell i vikingtiden. Et bidrag til debatten omkring samenes sørgrense i forhistorisk tid. *Historisk tidsskrift*. Bind 87: 9-27. Oslo.

Bloch-Nakkerud, T. og Lindblom, I. 1994. *Far etter folk i Hallingdal. På leiting etter den eldste historia*. Buskmål A/S, Gol.

Carlstrøm, S. 1994. *Hallingdal – Kult og kulturminner i folkelig tradisjon*. Hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi. Avdeling for nordisk arkeologi, IAKN, Universitetet i Oslo.

Damlien, H., Berg-Hansen, I.M., Melheim, L., Mjærum, A., Persson, P., Schülke, A. og Solheim, S. 2021. *Steinalderen i Sørøst-Norge. Faglig program for steinalderundersøkelser ved Kulturhistorisk museum*. Cappelen Damm Akademisk/NOASP, Oslo.

Gravermoen, Lise Kihle 2012. *Prosjektrapport for skogssetrene i Krødsherad. Setrer, voller og plasser i 2012*. Noresund.

Jahn, Gunnar 1925. Byggeskikker på den norske landsbygd, Aschehoug. Oslo.

Johansen, Ø. 1981. *Metallfunnene i østnorsk bronsealder. Kulturtilknytning og forutsetninger for en marginalekspansjon*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Ny rekke. Nr. 4. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i Buskerud 2020, utgitt av Riksantikvaren.

Larsen, J. H. 2009. Jernvinneundersøkelser. Faglig program Bind 2. *Varia 78*. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen. Oslo.

Mikkelsen, E. 1981. *Kulturminner ved Krøderen, Buskerud*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Myhre, T. 1930. *Hallingdalens Historie*, Annen Bok, eget forlag.

Pedersen, E.A, 2023. Finnemarka, Finnerud og Finneplassen – spor etter skogfinnene i Buskerud. *FINNSAMs vinterkonferens Oslo 4-6 mars 2022*: 91-109. Veidarvon förlag, Gävle.

[Poulsen, A.O. 1967. Glimmer i Norge. Norges geologiske undersøkelse; AVHANDLING; Bergarkivet; No.BA6278;136 sider. NGU's Referansearkiv.](#)

Reitan, G. 2005. *Neolitikum i Buskerud - skikk, bruk og erhverv i et langtidsperspektiv*. Hovedfagsavhandling i nordisk arkeologi. IAKH, UiO, Oslo

Rygh, O. 1909. *Gaardnavne i Buskeruds Amt. Norske Gaardsnavne V*. Kristiania.

Røgeberg, B. 2001. *Finnemarka II*, Drammens og Oplands Turistforening.

Tørhaug, V. 2020. *Fagrapport for arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i Nesbyen kommune*. Utviklingsavdelingen, Viken fylkeskommune.

Medlemsblad for Krødsherad historielag. 6.årgang nr 1, januar 2009. Artikkel om Krødergatas historie

Medlemsblad for Krødsherad historielag. Artikkel om skolebygninger

Informasjonsblad for Buskerud fylkeskommune: Fosslielva/Bjøreelva. Av Jørn Jensen, 2004

8.2 Nettsteder

Askeladden 2023. Kulturminnedatabase, Riksantikvaren. Tilgjengelig fra: <https://askeladden.ra.no/> (sist lest 13.12.2023).

Den norske kirke i Krødsherad: <https://www.krodsherad-menighet.no/index.htm> (sist lest 13.12.2023).

DigitaltMuseum.no: <https://digitaltmuseum.no/search/?q=Kr%C3%B8ds%20sherad> (sist lest 13.12.2023).

Miljøstatus 2022 <https://miljoatlas.miljodirektoratet.no/KlientFull.htm> (sist lest 13.12.2023).

Krødsherad kommune 2023: Prosjektbeskrivelse, temaplan for kulturminner og kulturmiljø i Krødsherad.

Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, Unimus-portalen for Krødsherad: <https://www.unimus.no/portal/#/search/things?freetext=Kr%C3%B8ds%20sherad&requirePhoto=false&limit=100>. (sist lest 13.12.2023).

Kulturminnekompasset. Regional plan for kulturminnevern i Buskerud 2017-2027, vedtatt i Fylkestinget 24.april 2017: <https://viken.no/f/p1/ic03da80e-c4f6-4e4a-b776-f7b482606b6e/regional-plan-for-kulturminnevern-i-buskerud-2017-2027.pdf>

Sælid, H.: *Stedsnavn er kikkhull inn i fortiden*, www.kartverket.no

Vedlegg til Kulturminnekompasset: Buskeruds historie. Et kort riss av fylkets historie fram til 1940: <https://viken.no/f/p1/i0d33ccd8-6082-4a9a-b946-b10fca665cb8/vedlegg-buskeruds-historie.pdf>

Vedlegg til Kulturminnekompasset: Oversikt over verneverdige kulturmiljøer som forteller viktige deler av Buskeruds historie: <https://viken.no/f/p1/i2fe27a4b-fb21-4d84-93f5-8d113ad24b94/vedlegg-oversikt-over-verneverdige-kulturmiljoer-i-buskerud.pdf>

Vedlegg til Kulturminnekompasset: Skilting og skjøtsel av kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap i Buskerud. Veileder: <https://viken.no/f/p1/i2546b4ff-fe30-407f-a2bc-8d74a3cb8bf6/vedlegg-skilting-og-skjotsel-av-kulturminner-og-kulturmiljoer-buskerud.pdf>

Kulturminnesøk: <https://www.kulturminnesok.no/> (sist lest 13.12.2023).

Lov om kulturminner: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>.

Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Buskerud: [Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Buskerud | Fylkesmannen i Buskerud \(statsforvalteren.no\)](https://www.fylkesmannen.no/buskerud/tema/verdiverdi/kulturlandskap)

Riksantikvaren, SEFRAX-registeret: <https://www.riksantikvaren.no/les-om/sefrax/>.

Store norske leksikon: <https://snl.no>

Stortingsmelding nr. 16 (2019-2020): Nye mål i kulturmiljøpolitikken. Engasjement, bærekraft og mangfold: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/kulturmiljo/id2697943/>.

Wikipedia: Krødsherad: <https://no.wikipedia.org/wiki/Kr%C3%B8dsherad>.

Wikipedia: Krødsherad Historielag: https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Kr%C3%B8dsherad_Historielag.

8.3 Sentrale informanter

Krødsherad kommune

Kjell Bjørka

Knut Martin Glesne

Børre Jensen

Hanneke Kloosterman

Åse Tangerud

Lokale lag og foreninger som har bidratt i medvirkningsprosessen

Viken fylkeskommune

Tora Flovik Aune

Jørn Jensen

Inger Karlberg

Hilde Roland

9 Vedlegg

Vedlegg 1: Liste over kulturminner og kulturmiljø i Krødsherad som pr 21.11.2023 er registrert i kulturminnedatabasen Askeladden, med ulik vernestatus.

Vedlegg 2: Liste over bygninger og anlegg i Krødsherad som pr 02.11.2023 inngår i SEFRAC-registeret, med ulike vernestatus.

Vedlegg 3: Prosjektrapport for skogssetrene i Krødsherad 2012.

Vertskap i verdensklasse!

Krødsherad
kommune

krodsherad.kommune.no